

Zinweging

**De leergangen Retorica:
van intensief groepsproces tot gloedvol betoog**

**Jan Chr. Vaessen
November 2010
Augustus 2015
Juni 2020**

Inhoud

Voorwoord	6
<i>Opzet van de leergang Retorica 1</i>	7
<i>De theorie in vogelvlucht</i>	10
1. Verbinding met jezelf	11
2. Verbinding met je bronnen	14
3. Verbinding met je publiek	18
<i>Voorbeeld van een brontekst</i>	20
I. Verbinding, de theorie	23
1. Psychologie, verbinding met je zelf	24
<i>Chakra's: centra van levensenergie</i>	24
<i>De afzonderlijke chakra's of bewustzijnslagen</i>	27
<i>De coherentie van het chakra-systeem</i>	35
<i>De chakra's en de retorica</i>	38
2. Hermeneutiek, verbinding met je bronnen	42
1. <i>Interpretatiemodellen die uitgaan van de tekst</i>	46
1.a De onbevangen/naïeve lezing van de Bijbel	46
1.b De historische kritiek	48
1.c Het structuralisme	50
Langue en parole in de semiologie en de semantiek	51
Structuralistische of structurele analyse	52
De structurele analyse van de semantische benadering	53
2. <i>Interpretatiemodellen die uitgaan van de lezer</i>	55
2.a De vrije meditatie, Schleiermacher	55
2.b Het gerichte invoelen, Dilthey	57
2.c Gadamer's Wirkungsgeschichte	60
Het inbrengen van vooroordelen	60
De distantiëring.	61

De horizonversmelting.	62
3. Tekst én lezer, Ricoeur	64
3.a De taal als discours	65
3.b De tekst	66
3.c Metaforen en symbolen	67
De metafoor	68
Het symbool	68
De argwaan	69
3.d Het <i>récit</i> : verklaren, toetsen en begrijpen	69
4. Coherente hartsverbinding, Vaessen	72
4.a De kwantumrealiteit: einde en nieuw begin van het Westers denken	73
4.b Aantrekkingskracht in de subatomaire werkelijkheid	77
4.c Coherente hartsverbinding: een kwantumsprong naar verbindend licht	78
<i>De hermeneutiek en de retorica</i>	80
3. Retoriek, verbinding met je publiek	83
<i>Retorica als (levens)kunst</i>	83
<i>De creatieve stilte</i>	85
<i>Het BWAD schema</i>	86
Voorbeelden	88
<i>Opzet van het verhaal</i>	88
Voorbeelden	90
<i>Illustraties</i>	91
Voorbeelden	92
<i>Kop en staart</i>	93
<i>De retoriek en de retorica: spreek vanuit je hart</i>	93
4. Stromende energie	95
<i>Ontspannen op een zeilboot bij harde wind</i>	95
<i>Ontspannen op een paardenrug</i>	97
<i>Ontspannen met meditatie</i>	99
<i>Ontspanning als basis van de retorica</i>	101
Stromende energie - betekenis ontvangen	101

Stromende energie - betekenis geven	104
Stromende energie - hoopvolle transformatie	106
II. Verdieping, verder denken in een vervolgtraject	108
5. Theatertechnieken voor de retorica als <i>performance</i>	109
6. Hermeneutische Fenomenologie	111
<i>Hermeneutische fenomenologie bij Paul Ricoeur</i>	112
<i>De inherente waarde van elk interpretatiemodel</i>	113
<i>Bewustwording en de retorica</i>	118
<i>Van interpretatie naar inspiratie</i>	121
7. Een goed diner	125
<i>Good governance</i>	125
<i>Kant en Lévinas</i>	126
<i>Emanuel – God met ons</i>	128
<i>Een goed diner</i>	129
8. Authenticiteit in de retorica en de retoriek	132
<i>Het Hebreeuwse denken</i>	132
<i>Het Griekse denken</i>	134
<i>Noodzakelijkheid en waarschijnlijkheid in het premoderne waarheidsbegrip</i>	136
<i>Quintilianus, De opleiding tot redenaar</i>	137
<i>Ricoeur en de synthese van Grieks en Hebreeuws denken</i>	139
<i>Authenticiteit in de retorica en de retoriek</i>	141
9. Coherente hartsverbinding	144
<i>De hermeneutische evolutie naar inspiratie</i>	145
<i>De kwantumsprong</i>	146
<i>Coherente hartsverbinding</i>	147
III. Visie, kennis en macht in de toekomst	152

10. Le Colloque à Rennes	153
11. A different way of knowing – a desperate need of theology and preaching in an age of cognitive chaos	155
<i>Cognitive imperialism versus holistic thought</i>	156
<i>Cognitive chaos and quantum physics</i>	160
<i>Well being in the global village (Sloterdijk) and communicative self-directing (Cornelis)</i>	164
<i>Heart connection as ground for a holistic way of knowing in theology and preaching</i>	170
12. Jan Boetermans, fictie of werkelijkheid?	174
<i>Een heilige in Groningen begin 13 eeuw na Chr.?</i>	174
Wat vooraf ging	174
Jan Boetermans	176
<i>Een theoloog/filosoof in Groningen 800 jaar later</i>	178
De wetenschappelijke methodenstrijd	179
De verbindende kracht van Paul Ricoeur	181
De Fransiscus energie van Taizé broeder Frank	184
<i>Fransiscus van Assisi begin 13e eeuw</i>	187
Strijd tussen geest en materie, kerk en wereld, paus en keizer	187
De minderbroeders: arme, zwervende verkondigers van ‘de blijde boodschap’	189
Jan Boetermans’ moeder Angélica, van Assisi naar Groningen	192
<i>Weer terug naar 800 jaar later: Jimmy’s</i>	193
Minderbroeders in Groningen en omstreken?	193
Kansen voor Jimmy’s	195
Het collectieve bewustzijn onderzoeken	196
Gaan voor de verbinding	198
Aanbevolen literatuur	199

Voorwoord

Voor je ligt de begeleidende tekst voor drie leergangen die gaan over het spreken in het openbaar, ook wel aangeduid met de term retoriek. Al uit de titel en de inhoudsopgave heb je kunnen zien dat retoriek, het spreken in het openbaar, voor mij veel meer inhoudt dan het vertrouwde communicatieschema zender - boodschap – ontvanger suggereert. De retoriek zoals ik die voor ogen heb stijgt uit boven dit oude schema, waarmee je een publiek op je hand probeert te krijgen. In reclame-uitingen zijn vaak verborgen verleiders werkzaam en ook politici laten zelden of nooit hun verborgen agenda's zien. Ik beoog een retoriek, waarin de spreker boven dit machtsgebeuren uitstijgt. De spreker zoekt contact, verbondenheid met zijn of haar publiek om vervolgens samen door de energie die tussen spreker en publiek gaat stromen te worden meegenomen naar een hoger plan. Dat betekent een zekere kwetsbaarheid van de spreker, die het proces nooit helemaal onder controle heeft. Het betekent een samengaan van betekenis ontvangen en geven, dat begint bij de spreker en zich voortzet in het publiek in een voortgaand proces. Het betekent delen van waarde waarvan iedereen beter wordt. Het betekent uiteindelijk dat alle elementen in het oude communicatieschema echt in beweging komen en wel in een spannend zoekproces, dat je zou kunnen aanduiden met het begrip 'retorica'. De leerweg bestaat uit drie leergangen – Retorica 1, 2 en 3 – die corresponderen met de drie delen van het boek: verbinding, verdieping en visie.

In deel 1 *Verbinding* worden drie belangrijke onderdelen van dit zoekproces, die tegelijkertijd de theoretische blokken van de cursus vormen, besproken: de psychologie, het zoeken naar verbondenheid met jezelf en de ander (dagdeel 2) de hermeneutiek, de leer van de interpretatie en verbondenheid met je bronnen (dagdeel 3), de retoriek, de leer van de welsprekendheid en verbondenheid met je publiek (dagdeel 4). Het is aan te raden om de in elk dagdeel te behandelen theorie van te voren te bestuderen, zodat als we bij elkaar zijn, nog beter met de stof kunnen stoeien. Het is wel nodig dat je

je de theorie eigen maakt, omdat we er uitgebreid gebruik van gaan maken bij het opzetten van een eigen verhaal die je in de groep gaat houden (dagdelen 5 en 6) en van het verhaal dat je voor een publiek gaat houden (dagdelen 8 en 9) en natuurlijk ook voor de bespreking daarvan. Voor dagdeel 7, heb ik een - wat betreft de theorie - afrondend stuk geschreven getiteld: 'Stromende energie', waar het volgens mij in retorica gezien als (levens)kunst allemaal om draait. De beweging, die je zo als een rode draad door de verschillende theoretische blokken ziet ontstaan, is de manifestatie van ideeën in de materie en de integratie van het hoofd in het hart. We bewegen ons van theoretische denkmodellen naar een nieuwe ervaring van energiestromen in je hele wezen. Het is tenslotte ook best wel handig om de theorie als een soort naslagwerk tot je beschikking te hebben.

In deel 2 *Verdieping* zijn een aantal essays verzameld die de verdere verdieping van de het zoekproces van de retorica als thema hebben en in Retorica 2 aan de orde komen. Was in Retorica 1 vooral de persoonlijke bewustwording van de eigen psychologische, hermeneutische en retorische processen van de deelnemers het doel, in Retorica 2 gaan we echt bewust met deze processen spelen en experimenteren, zodat de theorie verder wordt uitgediept en nog meer gaat leven. In deel 3 *Visie* tenslotte heb ik een tweetal essays opgenomen die de rol van kennis en macht in de toekomst als thema hebben. Retorica 3 nodigt de deelnemers uit om zelfstandig met gebruikmaking van de inmiddels ingedaalde en doorleefde theorie op voor hen belangrijke thema's te reflecteren en daarover een verhaal te delen. De essays in dit deel vormen een aanzet daartoe.

Voor de duidelijkheid geef ik hier ook nog even de opzet van Retorica 1, de in de afzonderlijke hoofdstukken te behandelen theorie in een nutshell en de tekst van het lied *Graceland* van Paul Simon als voorbeeld van een tekst die in het eerste lezingen ronde van Retorica 1 als bron dienst kan doen. Deze tekst wordt ook gebruikt voor de voorbeelden die ik in de theorie geef.

Opzet van de leergang Retorica 1

Dagdeel 1. Kennismakingsronde met behulp van persoonlijke verhalen door de deelnemers over hun favoriete speelgoed waar ze als kind mee

speelden. Bespreking van het programma. Korte inleiding in de theorie van de cursus: technieken van zelfbewustwording (chakra-psychologie), de interpretatieleer (hermeneutiek) en de leer van de welsprekendheid (retoriek). Bespreking van de liedtekst *Graceland* van Paul Simon. Op dagdeel 5 en 6 moet over deze tekst een korte lezing (niet langer dan 10 minuten) worden gehouden.

Doel van dit eerste dagdeel is een zo goed mogelijke indruk te krijgen van de deelnemers en de te behandelen stof.

Dagdeel 2. De theorie: behandeling van de chakra-psychologie toegespitst op zelf-bewustwording in relatie met de ander. Hier begint de zoektocht naar verbondenheid, zoals die werkt in het ontvangen en geven van betekenis in de hermeneutiek en de retoriek. Zelfonderzoek, de confrontatie met jezelf aangaan. Omgaan met spanning en zenuwen, je onzekerheid en faalangst benoemen en de relatie daarvan met je bronnen en je publiek. Het belang van de stilte, chakra-meditatie.

Het doel van dit dagdeel is te komen tot een positief zelfbeeld dat je graag wilt delen met je gehoor.

Dagdeel 3. De theorie: behandeling van de interpretatieleer toegespitst op de bestudeerde tekst *Graceland*. Daarna vertelt elke deelnemer wat hem of haar het meest heeft aangesproken in de bestudeerde tekst. Gesprek over de persoonlijke motivatie bij de aandachtspunten. Waarom zijn deze aandachtspunten gekozen en andere niet. Het gesprek zal opleveren, dat het onderwerp veel meer betekenissen oproept, dan men in eerste instantie zelf dacht. Toch moet een bepaalde invalshoek worden gekozen voor de lezing. Hoe doe je dat en op grond waarvan?

Doel is te komen tot het besef van de rijkdom aan betekenis van een tekst of bron en van de eigen keuzevrijheid daarin.

Dagdeel 4. De theorie: behandeling van de retoriek toegespitst op de techniek van het opzetten van een toespraak. In het toespreken van een publiek bewerk je bewustzijn. Daarvoor zijn een aantal randvoorwaarden van kracht. Hoe maak je die vruchtbaar? Oefenen van de behandelde theorie: het maken van een opzet voor je lezing van dagdeel 5. Bespreken van de resultaten.

Doel: leren om een toespraak zo op te zetten dat je zowel rekening houdt met de rijkdom van je bron (en de weerstanden die dat bij je publiek kan oproepen) en duidelijk bent in je eigen keuzes daarin.

Dagdeel 5. Alle deelnemers houden hun (uitgeschreven) lezing (max. 10 minuten) over de afgesproken tekst. Daarbij wordt de praktijksituatie zoveel mogelijk nagebootst: uitgewerkte tekst, lessenaar, publiek. Gelet wordt op lichaamshouding, uitstraling, en of deze overeenkomen met de boodschap. Na elke lezing houden we ook een kritische inhoudelijke evaluatie aan de hand van de behandelde theorie.

Doel is het oefenen van zelfbeheersing en het leren geven en ontvangen van systematische feedback.

Dagdeel 6. Als dagdeel 5

Dagdeel 7. Korte herhaling en evaluatie van de tot nu behandelde theorie met het oog op de energie die gaat stromen tussen spreker en publiek.

- a) De stromende energie, ontspanning. Omgaan met de stilte: meditatie en het belang van het loslaten in een creatief proces. De beperkingen van taal: niet meer dan 20% van de communicatie gaat via taal.
Doel: het zelfbewust verleggen van je eigen grenzen en jezelf toestaan om ook door nieuwe betekenislagen te worden verrijkt.
- b) De stromende energie, creativiteit. Meer zeggen met minder woorden. Eén worden met je publiek. Boven je zelf uitgetild worden en samen genieten van 'de flow'. De kunst van het improviseren.
Doel: je retorische vaardigheid dienstbaar maken aan een groter geheel.

Dagdeel 8. Iedere deelnemer kiest zelf een onderwerp, waarover hij of zij een lezing gaat houden voor een echt publiek. Daarvan wordt dan een video-opname gemaakt en deze wordt met de uitgeschreven tekst van de lezing mee genomen naar de groep. De opname en de uitgeschreven tekst worden tijdens dit dagdeel kritisch bekeken en besproken aan de hand van de behandelde theorie.

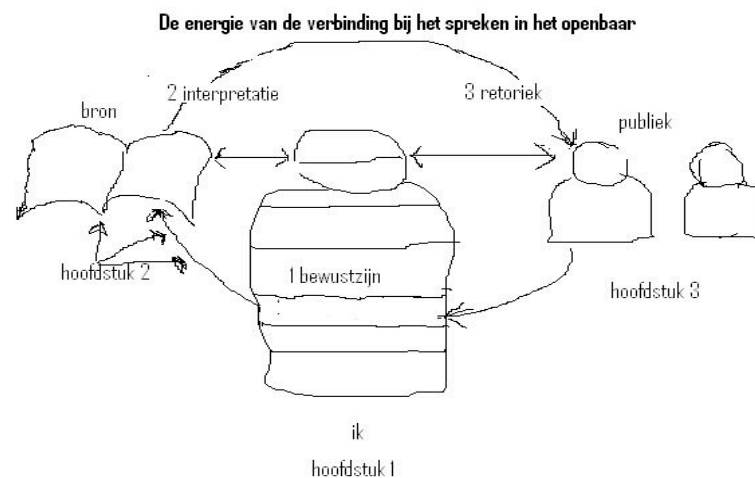
Het doel van deze sessie is je eigen (spreek)praktijk te confronteren en te verrijken met de tot nu toe behandelde stof.

Dagdeel 9. Als dagdeel 8

Dagdeel 10. Het verband tussen de theorie van deze cursus (psychologie, hermeneutiek, retoriek en bewustwording) en bedrijfs- en andere strategieën. Evaluatie van het praktisch nut van de wat bredere kijk op het spreken in het openbaar, zoals we die in deze cursus hebben leren kennen en geoefend. Eventuele vervolgafspraken.

Doel van dit laatste dagdeel is de integratie van woord en daad.

De theorie in vogelvlucht

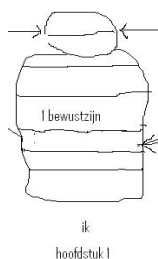

Een leergang retoriek: van intensief groepsproces naar gloedvol betoog.
In dit leertraject gaat het vooral om verbinding: verbinding met jezelf, met je bronnen, met je publiek. In die verbinding gaat er nieuwe energie stromen

tussen alle partijen, een energie die je meeneemt naar een nieuwe - veel plezieriger - beleving van het spreken in het openbaar.

1. Verbinding met je zelf. Je leert de zeven verschillende centra van levensenergie (of bewustzijnslagen) kennen die denken, spreken en handelen sterk beïnvloeden. Materie en geest vloeien daardoor op een harmonieuze manier ineen, waardoor je zelfverzekerdheid, betrokkenheid en kennis gaat integreren en uitstralen.
2. Verbinding met je bronnen. Je leert zeven verschillende modellen kennen waarmee je je bronnen kunt interpreteren. Daarmee krijg je veel meer vrijheid om bewust en verantwoord met interpretaties te spelen en haal je ook veel meer uit je bronnen dan je eerste instantie voor mogelijk hield.
3. Verbinding met je publiek. Je leert hoe je een effectief verhaal kunt opzetten, waarin je authentiek blijft – dat wil zeggen in verbinding met jezelf en je bronnen – en tegelijkertijd echt aansluit bij je publiek – dat wil zeggen rekening houdt met de wensen en weerstanden die daar leven.

1. Verbinding met jezelf

De 7 centra van levensenergie of bewustzijnslagen, die zich ontwikkelen vanaf de baarmoeder tot de jong volwassenheid, zijn de chakra's uit de oude

Veda literatuur. Verbinding maken tussen deze lagen bewerkt dat er nieuwe energie stromen door je hele wezen en dat is precies wat verbinding met jezelf betekent. In vogelvlucht ziet het chakra-systeem er als volgt uit:

Chakra 7 cognitie
Chakra 6 intuïtie
Chakra 5 communicatie
Chakra 4 liefde
Chakra 3 macht
Chakra 2 emotie
Chakra 1 overleving

Overleving.

(bibberend poppetje voor een publiek)

De angst van de eenzaamheid voor een publiek grijpt je ineens bij de keel. Je wilt wel door de grond gaan. Wat doe je? Aarden! Diep ademen, knieën licht buigen en probeer dan de aarde onder je weg te drukken. Resultaat: het fijne gevoel dat de aarde je blijft dragen en jij zit in ieder geval lekker in je vel. Je publiek voelt je innerlijke rust en gaat daarin mee.

Emotie

(onzeker poppetje dat zich vastklampt aan de lessenaar)

Het voelt nog steeds onbestemd en onzeker zo alleen voor een groot publiek. Je zoekt daarom maar houvast, vaste grond en bescherming achter de lessenaar. Hoe kom je van dat gevoel af? Ga bewegen, over het podium, achter de lessenaar, versterk je verhaal met lichaamstaal. Zo kom je als spreker ook zelf psychisch in beweging. Je publiek zal ook daarin meegaan, losser worden en misschien ook wat onrustiger.

Macht

(vastberaden poppetje dat aandacht van het publiek afdwingt)

Er ontstaat een hoop ruis in je publiek. Mensen luisteren niet meer naar je, je hebt het gevoel dat je ze kwijt bent. Hoe krijg je de aandacht weer terug? Spreek heel zacht, of zeg niets meer. Wacht in stilte zonder veel te bewegen tot je publiek zich afvraagt: 'wat gebeurt daar op het podium' en ze weer naar je gaan luisteren. Zo dwing je aandacht af en verdwijnt de ruis.

Liefde

(poppetje met een groot hart)

Je staat en beweegt zeker voor je publiek, deelt met de mensen een zekere dynamiek, stiltes en enthousiasme wisselen elkaar af in je verhaal en je hebt de ervaring dat wat jij aan energie geeft aan je publiek je ook op een anderen manier weer terug krijgt. Samen kom je in een flow en wordt je met z'n allen opgetild in de beweging naar een hoger plan.

Communicatie

(poppetje met noten op een notenbalk)

Je bent je bewust van wat je met publiek wilt delen en daaraan pas je je stemgeluid - volume en toonhoogtes - aan. De lagere tonen en de zachte stem gebruik je om verstillde energie en innerlijke rust te delen, de hogere tonen en wat meer volume om enthousiasme en werklust te stimuleren. Dat alles in een intens contact met je publiek, waarin de energie heen en weer flitst.

Intuïtie

(poppetje in meditatiehouding)

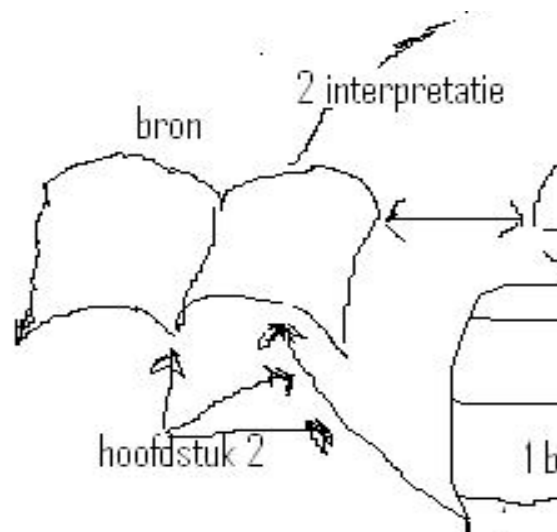
Je krijgt gaandeweg steeds meer voeling met de diepere en zelfs vóórtalige lagen in het bewustzijn van je publiek en je laat je daar in meevoeren. Een enkel woord, een stilte, of wat je maar in de gedachten komt maakt het respect dat je daarvoor hebt duidelijk. De gezamenlijke beweging in dat bewustzijn wordt puur genieten.

Cognitie

(poppetje met publiek onder een regenboog)

Quantum theorie, fractaal denken, nieuwe galactische energiebundels, zelf-kennis en -transformatie, nieuwe interpretaties van de bestaande en vaststaande werkelijkheid, alles wordt mogelijk. Zo ga je met plezier en bescheidenheid over hetzelfde onderwerp een heel nieuw verhaal houden. Zo wordt elke lezing die je houdt een nieuw avontuur van de geest – voor jezelf en voor je publiek.

2. Verbinding met je bronnen

Als je een boek leest kun je daar op verschillende manieren mee omgaan. Er zijn zeven verschillende modellen waarmee je zo'n boek kunt interpreteren. Je kunt daarbij uitgaan van de tekst en zoveel mogelijk te weten proberen te komen over het boek zelf. Je kunt ook uitgaan van jezelf als lezer en vooral daaraan aandacht geven wat jou heel persoonlijk raakt. Je kunt ook proberen om beide uitersten in de interpretatie te combineren.

1. Modellen die uitgaan van de tekst, betekenis ontvangen
(groot boek, klein poppetje die zich wil laten informeren)
 - a. De onbevangen lezing
(groot boek, gelukkig poppetje)
Zonder kritische vragen te stellen en zonder enige afstand te ervaren laat de lezer zich op een heel directe manier gezeggen door zijn - veelal klassieke - tekst. Dat is mogelijk, omdat beide zich nog bevinden in het oude Griekse logische systeem dat *logos* heet en dat tot de Renaissance als enige het denken en het kennen heeft bepaald . Alles hangt daarin op een overzichtelijke manier met elkaar samen met de aarde als middelpunt van het heelal.
 - b. De historische kritiek
(groot boek, kritisch poppetje)
Copernicus en Galilei kwamen er achter dat de zon middelpunt is van het heelal en niet de aarde. Men ging na de Renaissance afstanden, ook de historische, op een nieuwe manier ervaren en probeerde met behulp van het ‘verlichtingsgeloof in de rede’ uit te vinden hoe de tekst zoals we die in handen hebben is ontstaan. Sociale, culturele, religieuze achtergronden die de schrijver hebben beïnvloed gaan helpen om de tekst beter te begrijpen.
 - c. Het structuralisme
(groot boek, poppetje in verwarring)
Met de Hubble telescoop ontdekte men in de 20ste eeuw nog veel meer zonnestelsels in het heelal en inmiddels waren er ook al heel veel verschillende logische systemen ontwikkeld om naar een tekst of de werkelijkheid te kijken. De tijd wordt als storende factor ervaren en even tussen haakjes gezet. We kijken nu alleen nog naar de structuur van een tekst en hoe die is opgebouwd. Daardoor kunnen heel diepe lagen in de tekst worden blootgelegd, maar gaat er ook iets verloren aan historisch besef.

2. Modellen die uitgaan van de lezer, betekenis geven
(groot geïnspireerd poppetje, klein boek)
 - a. Schleiermacher
(1 groot poppetje, klein boek)
Inmiddels zijn er zoveel manieren om een tekst te interpreteren, dat je door de bomen het bos niet meer ziet. Dan wordt het juist belangrijk om te ervaren waardoor jij precies door deze tekst wordt geraakt. De persoonlijke beleving van de individuele lezer bepaalt daarmee wat de eigenlijke betekenis van de tekst is.
 - b. Dilthey
(meer grote poppetjes, iets groter boek)
De individuele persoonlijke beleving van een boek, een klassieke tekst, de werkelijkheid is wel een beetje smalle basis om de hele betekenis ervan te bepalen. Je kunt ook zeggen dat sociale, culturele, religieuze patronen waar wij zelf inzitten een goed sjabloon zijn, dat we op de een of andere manier delen met de mensen in de tekst of andere bron en dat dus kan helpen om die bronnen te leren kennen.
 - c. Gadamer
(groot poppetje in drie lagen, groot boek)
Het kennen wordt aangevuld met een diepere laag die in het 'zijn' wortelt. Daarom laat je als lezer eerst je eigen en diepste vooroordelen ten aanzien van een tekst of bron gelden. Vervolgens ga je de tekst bestuderen en analyseren met alle middelen die je ter beschikking staan. Met de resultaten daarvan ga je je vooroordelen wat bijstellen en zo kom je tot een steeds weer nieuw begrip van de tekst.
3. Ricoeur: tekst én lezer, betekenis ontvangen en geven
(groot boek, iets kleiner avontuurlijk poppetje)
Ricoeur brengt tekst en lezer samen in één groot samenhangend interpretatiemodel, dat vooral het structuralisme en Gadamer samenbrengt maar waarin ook de andere modellen meeklinken.
 - a. Taal

Allereerst is taal als de nauwe poort die toegang geeft tot de werkelijkheid als geheel. Taal is een tijdloos grammaticaal systeem, maar daarin gebeurt wel heel veel. Zo brengt elke taalkundige zin deze twee aspecten samen - het tijdloze zelfstandig naamwoord en het in de tijd gebeurende werkwoord. Daarom is de taalkundige zin ook de basis van alle taal.

b. De tekst

De afstand tussen taal als systeem en taal als gebeuren wordt vooral duidelijk in de afstand tussen tekst en lezer. Beide hebben daar hun eigen autonomie. De tekst werpt een geheel eigen wereld voor zich uit en de lezer wordt uitgenodigd om in die wereld te stappen en grondig te verkennen, en daar dan vervolgens zijn of haar eigen ervaringen te beleven.

c. Symbolen en metaforen

Die ervaringen gaan ver en diep. Met het symbool komen zelfs de vóórtalige dieptes van de wereld van de tekst en van de werkelijkheid waarin de lezer leeft aan de oppervlakte. Met de metafoor kan die werkelijkheid op een nieuwe manier worden geïnterpreteerd en vorm gegeven.

d. Het récit

De lezer blijft op deze manier discipel, leerling, van de tekst om er door verrijkt te worden, te groeien in kennis en inzicht en om de verantwoordelijkheid van de creatieve verbeelding op zich te gaan nemen voor het scheppen van een betere wereld – in wetenschap, kunst, religie of wat voor ambacht dan ook. Want: ‘het is de tekst die in zijn universele kracht om werelden te openen een zelf geeft aan het ego.’

4. Vaessen, coherente hartverbinding

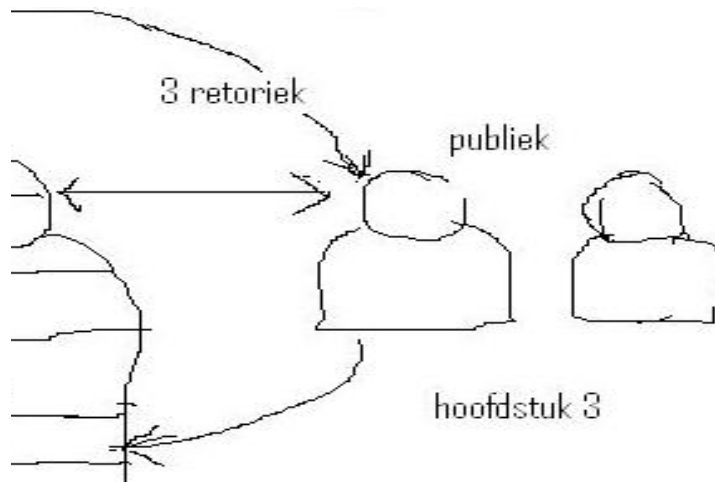
(globe, boek, blijе poppetjes springend over een vuur)

Voortbouwend op de hermeneutische fenomenologie van Ricoeur probeert dit model een stapje verder te gaan door zich niet te beperken tot de menselijke werkelijkheid, maar ook de nieuwe werkelijkheid van de kwantumfysica met haar geheel eigen logica bij de interpretatie te be-

trekken. Dat betekent ook dat niet alleen meer betekenis wordt ontvangen uit teksten, maar ook uit bewustzijnsvelden die (nog) niet in teksten zijn vast gelegd.

- a. De kwantumrealiteit: einde en nieuw begin van het Westerse denken
Voorbij het (westers) cognitief imperialisme (chakra 3) openen zich de velden van alle andere chakra's en wordt de dominantie van het westers denken en haar eenzijdige logica doorbroken, zodat onze geest zich gaat openen voor de nieuwe, en voor velen chaotische, logica van de kwantumrealiteit met haar onuitputtelijke lichtbron.
- b. Aantrekkingskracht in de subatomaire werkelijkheid
Atomen trekken elkaar niet alleen aan door middel van mysterieuze electro-magnetische krachten, maar ook door middel van resonantie van trillingsgetallen van de lichtdeeltjes – fotonen – die rond hun kernen razen. Licht, resonantie, mysterie en harmonie behoren dus tot de meest elementaire bouwprincipes van alles dat is en leeft.
- c. Coherente hartsverbinding: een kwantumsprong naar verbindend licht
Het hartchakra is in de chakrapsiychologie de verbindende schakel tussen alle andere chakra's en zorgt ook voor harmonieuze verbinding met de ander, mens (in gesproken woord en geschreven tekst), natuur (organisch en anorganisch), kosmos en alle kwantumvelden waar zij toe behoren.

3. Verbinding met je publiek

Ben je op een integere manier in verbinding met jezelf, ben je op een creatieve manier in verbinding met je bronnen, dan is al tweederde of zelfs meer van het werk gedaan om in verbinding met je publiek te komen. Met je verhaal of lezing bewerk je bewustzijn van je publiek en daar gelden een aantal randvoorwaarden. De belangrijkste is dat de gemiddelde mens niet langer dan 15 tot 20 minuten nieuwe stof kan opnemen en verwerken. Een eenvoudige en heldere structuur van je betoog met niet meer dan 5 of 6 denkbewegingen is daarvoor heel belangrijk. Om daar toe te komen is het handig om eerst een zogenaamd BWAD-schema te maken.

(poppetje met BWAD-schema in een wolkje)

De BWAD

1. Boodschap
Wat is het precies dat je uit je bronnen met je publiek wilt delen?
2. Weerstand
Welke weerstanden verwacht je in je publiek ten aanzien van je boodschap?
3. Advies
Welke advies wil je meegeven op korte termijn?
4. Doel

Wat is voor jou het doel van je verhaal op wat langere termijn?

(structurerend poppetje)

Als je dit allemaal in 1 regeltje per onderdeel hebt geformuleerd, dan heb je de kern van je verhaal te pakken. Daaruit kun je dan vrij snel een opzet destilleren voor je verhaal, een eenvoudige en heldere structuur met 5 of 6 denkbewegingen, die logisch met elkaar samenhangen. Wees zorgvuldig met (voor)beelden want beelden en illustraties werken vaker sterker dan woorden.

(blij poppetje met aandachtig publiek)

Een verhaal is pas af als je het voor een publiek hebt gehouden. Maar met de zorgvuldige voorbereiding die je eraan hebt gegeven zul je stevig in je schoenen staan op het podium en plezier beleven aan de ervaring die je daar deelt met je publiek.

Voorbeeld van een brontekst

Lees de onderstaande tekst van Paul Simons' lied Graceland en probeer de voor jou relevante betekenis eruit te halen. Vrije associatie, een uitgebreid onderzoek naar de historische achtergronden van deze tekst via internet of een analyse van de poëtische structuur van deze tekst, dat bepaal je zelf. Als je het gevoel hebt, dat je na je onderzoek meer weet over deze liedtekst dan toen je er aan begon, dan wordt dat de basis voor je verwerking van deze bron in een boeiende lezing.

Graceland (Paul Simon)

The Mississippi Delta was shining
Like a National guitar
I am following the river
Down the highway
Through the cradle of the civil war

I'm going to Graceland
Graceland
In Memphis Tennessee
I'm going to Graceland
Poorboys and Pilgrims with families
And we are going to Graceland
My traveling companion is nine years old
He is the child of my first marriage
But I've reason to believe
We both will be received
In Graceland

She comes back to tell me she's gone
As if I didn't know that
As if I didn't know my own bed
As if I'd never noticed
The way she brushed her hair from her forehead
And she said losing love
Is like a window in your heart
Everybody sees you're blown apart
Everybody sees the wind blow

I'm going to Graceland
Memphis Tennessee
I'm going to Graceland
Poorboys and Pilgrims with families
And we are going to Graceland

And my traveling companions
Are ghosts and empty sockets
I'm looking at ghosts and empties
But I've reason to believe
We all will be received

In Graceland

There is a girl in New York City
Who calls herself the human trampoline
And sometimes when I'm falling, flying
Or tumbling in turmoil I say
Oh, so this is what she means
She means we're bouncing into Graceland
And I see losing love
Is like a window in your heart
Everybody sees you're blown apart
Everybody sees the wind blow

In Graceland, in Graceland
I'm going to Graceland
For reasons I cannot explain
There's some part of me wants to see
Graceland
And I may be obliged to defend
Every love, every ending
Or maybe there's no obligations now
Maybe I've a reason to believe
We all will be received
In Graceland

I. Verbinding, de theorie

1. Psychologie, verbinding met je zelf

Een aspect dat van doorslaggevend belang is voor het op gang komen van een energiestroom tussen jou en je publiek is dat je coherent bent. En onder coherentie versta ik verbinding – met jezelf, je boodschap, je bronnen, je publiek. In wezen gaat maar een klein deel van de communicatie tussen mensen met woorden. Sommigen zeggen 20% anderen 10%. Feit is dat, als je niet innerlijk coherent bent met je boodschap, je wat staat te beweren waar je eigenlijk niet echt achter staat, een publiek daar zo doorheen prikt, omdat ze dat haarscherp aanvoelt en dus alle zeggingskracht bij voorbaat verloren is. We beginnen daarom met een kijkje in ons zelf in verbondenheid met de ander en daarvoor gebruiken we de chakra-psychologie, die stamt uit de eeuwen oude Veda literatuur, de bron voor zowel Hindoeïsme als Boeddhisme. Het is voor mij de meest volledige ontwikkelingspsychologie, die ik tot nu toe heb leren kennen.

Chakra's: centra van levensenergie

‘Je staat op het punt op reis te gaan door de vele dimensies van je eigen zelf, waarbij je verleden, heden en toekomst tot een ingewikkeld web van inzicht zult weven. Deze reis zal je naar een transformatie van bewustzijn voeren – over de Regenboog brug – die geest en stof, hemel en aarde, lichaam en geest met elkaar zal verbinden. Terwijl je zelf transformeert, transformeer je de wereld’.¹

¹ Anodea Judith, *Handboek Chakra Psychologie*, Haarlem, 2003. p. 12 (Vertaling van: *Eastern Body, Western Mind*, Berkely CA, 1996.)

Zo begint Anodea Judith haar *Handboek voor de Chakra-psychologie*, waarin zij de zeven chakra's (centra van vitale energie) bespreekt die elk mens bezit. Chakra's zijn centra van levensenergie die zich ontwikkelen in de normale ontwikkeling van een mens vanaf de baarmoeder tot aan de jong volwassenheid. Zij kunnen worden gevisualiseerd langs de ruggengraat vanaf het stuitbeen tot aan de kruin. Een klankvol en kleurrijk geheel, want elk chakra heeft – naast vele andere attributen – een eigen klank en een eigen kleur. Beide – klank en kleur – zijn gebonden aan trillingsgetallen. Die van de klank zijn veel lager dan die van het licht en kleur, waarmee de klanken meer gebonden zijn aan de materiële wereld van de gewone, Newton fysica en de kleuren meer aan de subtielere energieën van de kwantum fysica en de spirituele werkelijkheid. Als je de klinkers die de klank bepalen (oo, ou, oe, aa, ee, ie, ng) bewust met je stembanden probeert te produceren, dan voel je in je lichaam de energie die er mee gepaard gaat omhoog gaan en dat komt omdat het trillingsgetal bij elke volgende klank omhoog gaat. Bij de kleuren is iets soortgelijks aan de hand, hoewel dat minder gemakkelijk te voelen is. De kleuren (rood, oranje, geel, groen, lichtblauw, indigo blauw en violet) zijn de kleuren van de regenboog. En zo symboliseren de klanken van de taal en muziek en de kleuren van de regenboog met hun de trillingsgetallen de vibraties of energieën van het menselijk bestaan zoals die zich in de chakra's manifesteren. Het chakra-systeem zou je dus kunnen zien als een baken van hoop. De vitale kracht ontwaakt in de aarde (onder chakra 1 met daarom de kleur infrarood) om vervolgens z'n weg te dansen door de zeven chakra's naar het goddelijk bewustzijn (boven chakra 7 met daarom de kleur ultraviolet). En zo worden klankschaal en regenboog een soort van kwantum-fysische brug die materie en geest met elkaar verbindt, een soort spil van hoop die door een ieder van ons heengaat. Als een universeel teken van hoop verbindt zij zelfs culturen.

Hoewel het niet zelf fysieke organen zijn, zijn de chakra's wel sterk met het hele lichaam verbonden (van stuitbeen tot kruin) en oefenen daarop een grote invloed uit. Zoals elk chakra z'n eigen klank en kleur heeft, zo is elk chakra ook direct verbonden met bepaalde delen van het lichaam. De lagere chakra's zijn meer met het materiële welzijn verbonden, de hogere met het spirituele welzijn. Ze ontwikkelen zich gaandeweg, de één na de ander, op

een voor ieder persoon weer andere, dat wil zeggen meer of minder harmonieuze manier. Ieders persoonlijke chakra-systeem is dan ook uniek. Toch zal het hele systeem streven naar een evenwicht van de zeven chakra's die onlosmakelijk met elkaar verbonden blijven en waarin tekorten in het ene chakra worden gecompenseerd door een teveel in het andere. Het meest gezonde evenwicht is natuurlijk dat elk chakra z'n eigen evenwicht heeft en harmonieus met de andere gaat samenwerken waardoor de vitale energie door het hele systeem gaat stromen.

In vogelvlucht ziet het chakra-systeem er als volgt uit:

- Chakra 7 cognitie (ng, violet)
- Chakra 6 intuïtie (ii, indigo blauw)
- Chakra 5 communicatie (ee, licht blauw)
- Chakra 4 liefde (aa, groen)
- Chakra 3 macht (oe, geel)
- Chakra 2 seksualiteit (ou, oranje)
- Chakra 1 overleving (oo, rood)

De zeven chakra's symboliseren belangrijke gebieden van psychologische gezondheid – overleving, seksualiteit, macht, liefde, communicatie, intuïtie en cognitie – en corresponderen met de archetypische elementen – aarde, water, vuur, lucht, geluid, licht en denken – die op hun beurt weer corresponderen met de universele principes – zwaartekracht, polariteit, verbranding, evenwicht, trilling, verlichting en bewustzijn. Om een wat beter zicht te krijgen op het systeem als geheel gaan we nu alle chakra's afzonderlijk nader bekijken en maken daarbij dankbaar gebruik van Anodea Judith's *Handboek Chakra Psychologie* (p.11-55). Ik laat daarbij de Sanskriet namen weg en zal de chakra's benoemen met de getallen 1 tot en met 7. Ook maak ik bij elk chakra een uitstapje naar Caroline Myss's boek *Anatomy of the Spirit*² waarin zij de chakra's in verbinding brengt met

² Caroline Myss, *Anatomy of the Spirit, The Seven Stages of Power and Healing*, Bantam Books, London, 1997, p.80-93

de 7 Christelijke sacramenten en de 10 sefirot uit de Joodse Kabala. Daardoor ontstaat een iets bredere kijk op elk chakra (p.80-93).

De afzonderlijke chakra's of bewustzijnslagen

Chakra 1, overleving (aarde, zwaartekracht). *Klank*: oo. *Kleur*: rood. *Ontwikkelingsfase*: drie maanden voor de geboorte tot een jaar. *Doel*: verankering. *Sferen*: wortels, aarden, voeding, vertrouwen, gezin en stabiele grenzen. *Identiteit*: fysiek. *Richting*: zelfbehoud. *Taken*: lichamelijke groei, ontwikkeling van het bewegingsapparaat. *Basisrechten*: zijn en hebben. *Stabiele kenmerken*: goede gezondheid, vitaliteit, goed geaard, oervertrouwen, je lekker in je vel voelen, je kunnen ontspannen. *Locatie*: stuitbeen. *Tegenkracht*: angst.

In deze fase gaat alle energie en bewustzijn van de baby naar het leren omgaan met z'n eigen lichaam – zuigen, eten, verteren, vastpakken, zitten, kruipen, staan, lopen, objecten hanteren - en meer in het algemeen het zich verhouden tot de materiële wereld en de uitdagingen van de zwaartekracht. Het bewustzijn is naar binnen gericht en wel op overleving en lichamelijk welzijn met weinig of geen besef van de buitenwereld. Er is symbiose met de moeder en nog geen onafhankelijkheid. Het ontdekken van de bewegingsfunctie is een eerste stap naar die onafhankelijkheid. Als alle lichamelijke behoeftes worden bevredigd zal de ziel stevig geworteld zijn in het materiële lichaam en zal het kind zich welkom voelen in deze wereld. Het zal oervertrouwen ervaren en hoop, z'n lichamelijke identiteit zal de basis worden voor veiligheid en een goede aarding, die weer zelfbehoud mogelijk maken.

Voor Caroline Myss bevat elk chakra, sacrament en sefirah een specifieke energie en ook een heilige waarheid. Voor chakra 1 - dat zij het tribale chakra noemt - is die waarheid: 'Alles is één'. Voor ieder mens geldt dat hij/zij deel uit maakt van een groter geheel. In de eerste plaats ben je als baby nog totaal afhankelijk en zonder eigen persoonlijke verantwoordelijkheid en zo leer je in het gezin en de familie van herkomst de bloedband respecteren en de energie eruit te ontvangen – het zogenaamde tribale bewustzijn. En aangezien dit bewustzijn voor elk mens van levensbelang is, leer je idealiter ook dat je deel uitmaakt van de mensheid als geheel, als één grote familie,

waarin de biologische basiselementen dezelfde zijn. In deze veel omvangrijkere verbondenheid verdwijnt het wij-zij denken naar de achtergrond, behandel je iedereen zoals je zelf behandeld wilt worden en gaat de energie van oeververtrouwen dan ook op veel grotere schaal stromen. Het punt is natuurlijk wel dat dit een grote openheid naar deze grotere schaal vereist van het stam- of familieverband waarin het kind opgroeit, wat vaak niet het geval is. Het tribale bewustzijn vereist loyaliteit en respect voor de stamcodes die gelden m.b.t. eergevoel, rechtvaardigheid, geloof, kortom het kritiekloos aanvaarden van de eigen cultuur – ‘zo doen wij dit gewoon!’. Voldoe je er aan dan hoor je erbij, zo niet dan word je buitengesloten wat heel pijnlijk is en dat is ook de bedoeling. Heel vaak is dit de (groei-)pijn die in latere levensfasen vergezeld gaat met het ontwikkelen van meer eigen verantwoordelijkheid en persoonlijke bewustwording.

Chakra 2, seksualiteit (water, polariteit) *Klank*: ou. *Kleur*: oranje. *Ontwikkelingsfase*: zes maanden tot twee jaar. *Doel*: beweging en verbinding. *Sferen*: beweging, ervaring, emoties, seksualiteit, behoeftes, lust. *Identiteit*: fysiek. *Richting*: zelfbevrediging. *Taken*: zintuiglijke ontdekking van de wereld, beweging. *Basisrechten*: voelen en plezier hebben. *Stabiele kenmerken*: gracieuze beweging, emotionele intelligentie, lust kunnen ervaren, jezelf en anderen koesteren, kunnen veranderen, gezonde grenzen. *Locatie*: heiligbeen. *Tegenkracht*: schuld.

Het tweede chakra wordt gekenmerkt door dualiteit, ervaring, voelen en mobiliteit en begint zich te ontwikkelen op de leeftijd van zes maanden. Toenemende visuele scherpte maakt het mogelijk voor het kind om z'n ogen te richten op objecten buiten zichzelf en zo krijgt het een breder visueel perspectief. En als het kind leert kruipen en lopen kan het zich ook in die richting gaan bewegen, dat wil zeggen buiten moeders directe bereik en kan het al korte periodes van onafhankelijkheid gaan ervaren. Dit bewegen is opwindend en tegelijkertijd beangstigend, onveilig en dus heel dubbel. Hier ontwikkelt zich het conflict tussen loslaten en verbonden zijn. Het eerste onderscheid tussen goed en kwaad, pijn en lust, afstand en nabijheid, ik en jij wordt hier ervaren, dat wil zeggen meer gevoeld dan begrepen. Primaire behoeftes moeten worden bevredigd, ervaring wordt verlangen en beide sti-

muleren het bewegen. Omdat de taalvaardigheden nog niet zijn ontwikkeld is het belangrijkste communicatiemiddel het gevoel, de emoties die om zorg en adequate antwoorden vragen. En zo wordt de emotionele identiteit ontwikkeld in het tweede chakra gericht op zelfbevrediging.

Voor chakra 2 – Myss noemt dit het partnerschap chakra - is de heilige waarheid ‘Respecteer elkaar’. Vanuit de ervaren en doorvoelde beweeglijkheid in de dualiteit en polariteit van elk partnerschapsverband leer je om met integriteit en respect om te gaan met de ander en daarin goede keuzes te maken. Als fysieke en energetische wezens proberen we wel de fysieke en energetische werkelijkheid met onze keuzes onder controle te houden, maar dat lukt gewoon niet. Je weet namelijk nooit zeker hoe die keuzes zullen uitpakken. Onze taak is dan ook om te leren hoe we onze innerlijke respons op een gezonde manier kunnen afstemmen op de uiterlijke dingen, gedachten en gevoelens die op ons af komen. Deze energie zal later een belangrijke rol spelen in alle financiële en creatieve activiteiten, seksuele en andere relaties en ook bij ethische beslissingen. Zij is juist daardoor noodzakelijk voor de fysieke en ook de geestelijke gezondheid.

Chakra 3, macht (vuur, verbranding) *Klank*: oe. *Kleur*: geel. *Ontwikkelingsfase*: anderhalf tot vier jaar. *Doel*: transformatie. *Sferen*: energie, activiteiten, autonomie, individuatie, wilskracht, zelfrespect, pro-activiteit, macht. *Identiteit*: ego-identiteit. *Richting*: zelfbepaling. *Taken*: maken van onderscheid, vestigen van autonomie. *Basisrechten*: handelen en een individueel persoon zijn. *Stabiele kenmerken*: verantwoordelijk, betrouwbaar, een evenwichtige en actieve wil, besef van zelfrespect en ego-kraft, warme persoonlijkheid, zelfvertrouwen, spontaan, speels en humoristisch, zelfbeheersing, besef van eigen macht, het vermogen om uitdagingen aan te gaan. *Locatie*: buik. *Tegenkracht*: schaamte.

In deze ontwikkelingsfase voelt het kind zich veilig genoeg in z'n eigen individualiteit om te gaan experimenteren met de wil. Het machteloze verlangen van het tweede chakra wordt nu een daad van de wil met hoop op succes. Taalvaardigheid stelt het kind in staat om het verschijnsel tijd te begrijpen in termen van oorzaak en gevolg, impulsen kunnen worden beheerst en behoeftebevrediging uitgesteld. De instinctieve ontwikkelingen uit de

voorgaande fasen komen nu bewust onder controle: het ego ontwaakt. De mogelijkheden tot zelfschepping en zelfbepaling worden onderzocht door middel van het trainen van de eigen wil in een machtsdynamiek die wordt gekenmerkt door een harmonieus evenwicht met de wil van anderen. Het breken van de wil van een kind als ook het onbeperkte macht geven aan het kind zijn extreem schadelijk voor zijn of haar verdere ontwikkeling. De eigen wil van het kind respecteren en zich laten vormen in het krachtenveld van en in harmonie brengen met de wil van anderen, daar gaat het om in chakra 3. Hier wordt dus de ego-identiteit gevormd.

De heilige waarheid van chakra 3 – het chakra van de persoonlijke macht - is volgens Caroline Myss ‘Respecteer jezelf’. Het gaat hier om eigenwaarde, zelfrespect, volledig verantwoordelijkheid nemen voor je eigen keuzes en acceptatie van je leven zoals het is als gevolg van die keuzes. Anderen de schuld geven van wat is misgegaan in je leven heeft weinig zin. Jij bent de enige die jouw keuzes kan veranderen en je leven daarmee een andere, meer bevredigende vorm kunt geven. En iedere keer, dat we ervoor kiezen om voor deze interne kracht te gaan, begrenzen we de macht die de fysieke wereld heeft over ons leven, ons lichaam, onze gezondheid, ons bewustzijn, onze geest. Op die manier ga je op eigen benen staan en dat is weer van doorslaggevend belang voor het scheppen van liefdevolle relaties.

Chakra 4, liefde (lucht, evenwicht) *Klank*: aa. *Kleur*: groen. *Ontwikkelingsfase*: vier tot zes jaar. *Doel*: liefde en evenwicht. *Sferen*: liefde, evenwicht, eigenwaarde, relaties, intimiteit, toewijding, anima/animus, je uitstreken naar en absorberen van. *Identiteit*: sociaal. *Richting*: zelfacceptatie en acceptatie van anderen. *Taken*: scheppen van relaties met leeftijdsgenoten en familie, ontwikkeling van de hele persoon. *Basisrechten*: beminnen en bemind worden. *Stabiele kenmerken*: meelevend, liefdevol, invoelend, eigenwaarde, altruïstisch, vredelievend, evenwichtig, adequaat verdedigingsmechanisme. *Locatie*: borst, hart. *Tegenkracht*: verdriet.

Het egocentrisme van het derde chakra maakt nu plaats voor interesse in relaties buiten de kleine kring van het eigen gezin, dat wordt bepaald door vader en moeder. De groep met leeftijdsgenoten, de *peer group*, wordt belangrijk en liefde wordt bewuster beleefd, dat wil zeggen het gedrag wordt

aangepast om liefde te verkrijgen dan wel uit te drukken. De autonomie van het kind, zoals dat is ontwikkeld in de relationele structuur van het eigen gezin, vormt de basis voor zijn of haar sociale leven. Deze structuur wordt nu uitgetoetst in de *peer group* en de acceptatie daarvan in die groep is heel belangrijk voor het gevoel van eigenwaarde van het kind. De meer abstracte vaardigheid van het conceptuele denken stelt het kind in staat om de wereld te gaan zien als een complexe verzameling relaties en hij of zij moet nu de 'ins en outs' gaan leren van deze nieuwe uitgebreide werkelijkheid. In het vierde chakra wordt dan ook de sociale identiteit ontwikkeld die is gebaseerd op zelfacceptatie, die de basisvoorwaarde vormt om anderen te kunnen accepteren. Vastberadenheid en doelgerichtheid groeien hier en die zijn weer nodig voor de ontwikkeling van het volgende chakra.

Chakra 4 – volgens Myss het chakra van de kracht der emotie – heeft als heilige waarheid 'Liefde is een universele, zelfs goddelijke kracht'. Het is de centrale krachtcentrale in het menselijk energiesysteem. Vanuit de meer externe materiële energie van de bloedband (chakra 1), het partnerschap (chakra 2) en het zelfrespect (chakra 3) is het hartchakra (chakra 4) de symbolische toegangspoort tot onze interne spirituele wereld. In feite is liefde de enige echt authentieke macht/kracht, want zonder liefde kunnen we noch lichamelijk noch geestelijk overleven, functioneren, opbloeien. Waar het hier om gaat is het cultiveren van onze vaardigheid om jezelf en de ander lief te hebben en de kracht van de vergeving te ontwikkelen op punten, waar het is misgegaan en de negatieve gevoelens de overhand hebben gekregen. Daarvoor is zelfacceptatie, houden van je zelf een noodzakelijke voorwaarde. Dat gaat verder dan een doekje voor het bloeden, troost eten of genieten van een luxe vakantie en het in allerlei praatgroepen blijven koesteren van oude en diepe wonden of trauma's. Houden van jezelf houdt in dat je aandacht hebt voor het - op wat voor manier dan ook - gewonde kind in jou en dat je diepe trauma's in je bewustzijn brengt *én heelt*. Zo open je jezelf op een veel diepere manier voor de ander, omdat je hem of haar op dezelfde wijze benadert en accepteert. Immers, de weg naar binnen is de weg naar buiten. En dat wil zeggen, dat je aantrekt wat je uitstraalt.

Chakra 5, communicatie (geluid, trilling) *Klank*: ee. *Kleur*: hemelsblauw. *Ontwikkelingsfase*: zeven tot twaalf jaar. *Doel*: communicatie en creativiteit. *Sferen*: communicatie, creativiteit, luisteren, resonantie, het vinden van je eigen stem. *Identiteit*: creatief. *Richting*: zelfexpressie. *Taken*: creatieve expressie, communicatieve vaardigheden, symbolisch denken. *Basisrechten*: de waarheid spreken en aanhoren. *Stabiele kenmerken*: expressieve stem, goede luisteraar, een goed gevoel voor ritme en timing, heldere communicatie, creatief leven. *Locatie*: keel. *Tegenkracht*: leugens.

Goed geworteld in z'n sociale werkelijkheid en met een krachtige eigenwaarde in liefdevolle relaties - dat alles gebaseerd op een harmonieuze ontwikkeling in de voorgaande fasen - is het kind nu klaar om anderen iets terug te geven en de wereld iets van z'n creatieve zelf aan te bieden. Het denken wordt meer symbolisch, wat de creativiteit en het abstracte denken stimuleert. Dit is een periode van expansie, experimenten en creativiteit, die moet worden ondersteund en gestimuleerd door goede voorbeelden. In het vijfde chakra wordt dus de creatieve identiteit gevormd waarvan zelfexpressie het belangrijkste kenmerk is.

Dit chakra - dat Myss het chakra van de wilskracht noemt - heeft als heilige waarheid: 'Overgave van de eigen wil aan de goddelijke wil'. Hier wordt het bewustzijn geboren, dat ons leven in verband staat met één of ander hoger plan of goddelijke bedoeling. Vragen als 'waarom ben ik hier eigenlijk?' 'wat is de bedoeling van mijn leven?' die vaak opkomen in een persoonlijke crisis zijn hier aan de orde. Je overgeven aan en het meer ervaren van harmonie met de goddelijke liefdevolle wil in je leven maakt je deel van en dienstbaar aan een groter geheel dan je eigen materiële en psychische werkelijkheid. En zo komt er meer spirituele stabiliteit, eerlijkheid en integriteit in je leven gericht op 'waarheid' die jezelf en de ander recht doet. De vraag die hier doorslaggevend is, is: laat ik me leiden door angst of door geloof, door negatieve of door positieve energie? Een angst die mensen vaak ervan weerhoudt om voor het geloof te kiezen is dat je dan al het materiële en fysieke plezier zou moeten opgeven. In feite bevrijdt de positieve energie van het geloof je van een hele reeks illusies en stelt je in staat om fysiek én spiritueel echt te genieten en nieuwe zin, betekenis, heelheid te ervaren.

Chakra 6, intuïtie (licht, verlichting) *Klank*: ii. *Kleur*: indigoblauw *Ontwikkelingsfase*: adolescentie. *Doel*: het herkennen van patronen. *Sferen*: verbeelding, intuïtie, visualisatie, inzicht, dromen, visioenen. *Identiteit*: archetypisch. *Richting*: zelfreflectie. *Taken*: het vormen van een persoonlijke identiteit, de vaardigheid om patronen te observeren. *Basisrechten*: het recht om te zien. *Stabiele kenmerken*: intuïtief, ontvankelijk, verbeeldend, goed geheugen, toegankelijk voor dromen, symbolisch kunnen denken, kunnen visualiseren. *Locatie*: derde oog achter het voorhoofd. *Tegenkracht*: illusie.

Voor het ontwaken van dit chakra is de ontwikkeling van de vaardigheid om patronen te herkennen en die toe te passen bij belangrijke beslissingen een absolute must. Met behulp van z'n verbeelding gaat het kind zich een symbolisch beeld vormen van de wereld. Dat betekent, dat de adolescent zijn of haar sociale identiteit gaat herbezielen, die in plaats van een gegeven van het vierde chakra ontwikkeld in de dynamiek en structuren van het gezin, nu een zaak wordt van bewuste keuze. De ontwakende interesse kan verschillende kanten op gaan: spiritualiteit, mythologie, symboliek in muziek, songteksten, filmsterren, de laatste mode op school, enz. Als deze interesses de kans krijgen om te rijpen zal dat leiden tot het vormen van een archetypische identiteit, die is gericht op zelfreflectie.

Het chakra van de menselijke geest (*the mind*) schept volgens Myss de heilige waarheid 'Zoek alleen naar waarheid'. Van dit chakra ontvangen we de energie om antwoorden te zoeken op de vele mysteries die we ontmoeten. Het is volkomen in overeenstemming met het goddelijke plan dat we vragen 'waarom?' en streven naar voortschrijdend inzicht in zaken en patronen die binnen en voorbij onze rationele – empirische (zintuiglijk waarneembare) en logische - controle liggen. Zo kunnen we met behulp van de energie van chakra 6 voortdurend waarheid en integriteit van waarin we geloven evalueren en aanpassen. Altijd met het doel om onware overtuigingen los te laten, steeds meer in 'waarheid' te leven, met wijsheid te leren om rede en oordeel met elkaar harmonieus in balans te brengen en beslissingen te nemen die de beste consequenties scheppen voor onszelf en voor degenen met wie we omgaan. Zo ga je op een ontspannen manier de diepere lagen van het 'zijn', de voor-talige werkelijkheid en ook je eigen eindigheid en dood bekijken en doorvoelen en daar word je helemaal blij van.

Chakra 7, cognitie (denken, bewustzijn) *Klank*: ng. *Kleur*: violet. *Ontwikkelingsfase*: jong volwassenheid en daarna. *Doel*: begrijpen. *Sferen*: transcendentie, immanentie, overtuigingen, goddelijkheid, eenheid, visie. *Identiteit*: universeel. *Richting*: zelfkennis. *Taken*: assimileren van kennis, het ontwikkelen van wijsheid. *Basisrechten*: het recht om te weten en te leren. *Stabiele kenmerken*: kunnen observeren, analyseren en assimileren van informatie, intelligent, alert, bewust, onbevooroordeeld, kunnen denken, een gevoel van spirituele verbondenheid, wijsheid en wijds begrip. *Locatie*: kruin. *Tegenkracht*: gehechtheid.

Het zevende chakra wordt beheerst door de zoektocht naar betekenis, dat wil zeggen vragen over de zin van het leven, over het universum en over het innerlijke Zelf. Met de energie van dit chakra ga je eerst de ontwikkeling van je eigen chakra systeem onderzoeken om onevenwichtigheden op te sporen, met liefde te helen en nieuwe balansen te creëren. Hier wordt ook een gevoeligheid ontwikkeld voor spirituele en religieuze sferen in relatie tot het eigen leven en overtuigingen. Dit maakt de ontwikkeling mogelijk van een levenshouding als een voortdurend veranderende structuur die de basis gaat leggen voor toekomstig gedrag. En daarom wordt in het zevende chakra de universele identiteit gevormd die gevonden kan worden door middel van zelf- en zelf overstijgende kennis in de kern van het ontwaakte Zelf.

Het chakra van de goddelijke Geest (*the Spirit*) heeft als heilige waarheid: 'Leef in het nu'. Bij het onderzoek naar je eigen chakra systeem ga je al naar gelang het chakra ook door allerlei soorten crisis – lichamelijk, psychisch, spiritueel – voordat je nieuwe evenwichten vindt. De crisis in de spirituele sfeer – Myss noemt het *the black night of the soul* - is echter anders dan de andere crises in die zin, dat er hier een totaal nieuwe werkelijkheid wordt binnen gegaan. Dat uit zich eerst in een gevoel van totale zinloosheid van alle levenspatronen die tot dan hoe wel werkten, diepe twijfel aan de eigen identiteit die door niemand anders kan worden opgelost dan door jezelf, een diep verlangen om je te wijden aan iets groters dan je zelf. We hebben het biologisch en energetisch gewoon nodig om in contact te zijn met een krachtbron die de menselijke beperkingen en turbulenties overstijgt, die wonderen bewerkstelligt en hoop geeft. De toewijding aan deze krachtbron brengt je bewust in contact met je onbewuste eeuwige zelf en een god-

delijke aanwezigheid. Zo eindigt elke donkere nacht van de ziel in een licht dat een heel nieuw pad beschijnt.

Omdat we in essentie geestelijke wezens zijn, zijn onze geestelijke behoeftes nog belangrijker dan onze lichamelijke behoeftes. Chakra 7 leert ons dat onze geest meer is dan ons lichaam, zelfs eeuwig is. Onze relatie met de chronologische tijd is een illusie, immers de geest is tijdloos. Daarom is het ook niet goed om te lang in het verleden te blijven hangen, want dat verhindert je om in de *flow* van het hier en nu te leven, om dagelijks, in elk moment de leiding van de Geest te ontvangen en ernaar te handelen. We bloeien op, we helen – in momenten van extase – als onze geest sterker wordt dan ons lichaam en we met onze geest ons lichaam vertellen wat te doen (lief te hebben) en wat te laten (zelfbeheersing). Zo brengt de ontwikkeling van ons hele chakra-systeem ons tot een steeds dieper en weidser bewustzijn van wie of wat we in wezen zijn, voor onszelf en voor – zoals Emmanuel Lévinas dat noemt - de a/Ander.

De coherentie van het chakra-systeem

Dit zijn de zeven chakra's, centra van vitale energie, zoals die op een ideale manier en elk op z'n tijd zich ontwikkelen. Dat gebeurt op een minder of meer bewust niveau en in een dusdanige onderlinge samenhang dat de afzonderlijke chakra's elkaar in beweging houden en zo het hele systeem van energie voorzien. De voorwaarde voor zo'n ideale ontwikkeling is dat zij plaats vindt in een positieve atmosfeer, waarin het zich ontwikkelende individu wordt omringd door louter liefde en zorg. Dat laatste is natuurlijk meer uitzondering dan regel, want geen mens is volmaakt. Het beschreven ontwikkelingsproces kan met behulp van de energie van chakra 7 op een meer bewust niveau worden herhaald als de desbetreffende persoon eenmaal de volwassenheid heeft bereikt en dat ook wenst. Normaliter komt zo'n wens op als de (jong) volwassene zich bewust wordt van bepaalde blokkades in de energiestroom in één of meerdere chakra's, wat ook zo z'n gevolgen zal hebben voor de andere chakra's. De innerlijke samenhang van het chakra-systeem kun je je namelijk voorstellen als een zevental afzonderlijke opeenvolgende chakra's die allemaal als radertjes in elkaar grijpen.

Maar er is nog meer coherentie in het hele systeem: chakra 1 correspondeert met chakra 7, chakra 2 met chakra 6, chakra 3 met 5, waarmee alle chakra's dus zijn gecentreerd rond chakra 4, het hart chakra van de liefde. Dit betekent dat tekorten in bijvoorbeeld chakra 1 – een gebrek aan materiële veiligheid - worden gecompenseerd met een teveel in chakra 7, waarbij oeververtrouwen alleen uit religieuze en kosmische sferen wordt verwacht. In feite kan elke combinatie van een tekort en een teveel opduiken in een mensenleven en dan zal chakra 4 de ongezonde toestand van het systeem als geheel openbaren. Dat zal dan weer de volwassene stimuleren om a) de energiestromen in elk van zijn of haar afzonderlijke chakra's en in het systeem als geheel opnieuw te gaan onderzoeken en b) yoga en andere oefeningen te gaan doen om chakra's te stimuleren als er tekorten zijn en te kalmeren als er teveel aan energie is.

Voor zo'n herhaling van het ontwikkelingsproces en herprogrammering van het hele systeem heb je de bereidheid nodig om, met behulp van de energie van chakra 7, zelfkennis te verwerven. Dat is moeilijk vooral als de verworven kennis negatief is en absoluut niet vleidend. Daarom is ook de bewuste ontwikkeling van de chakra's in het volwassen leven onvoorspelbaar en verschillend voor ieder individu. Maar als iemand echt wil werken aan zijn of haar chakra-systeem dan is de positieve levensenergie die door de chakra's stroomt sowieso een krachtig hulpmiddel. Daarmee ga je in plaats van de negatieve aspecten (de tegenkrachten) naar het onderbewustzijn te verdringen ze juist als een schaduw liefdevol omarmen en vullen met positieve energie. Je kunt er daarbij op vertrouwen, dat de kracht van de positieve energie sterker is dan die van de negatieve energie, omdat wederzijdse aantrekkingskracht, resonantie en verbinding het meest fundamentele bouwprincipe is van het hele universum, van alles dat is en leeft. Wat daarbij helpt is om op een holistische manier naar de werkelijkheid te kijken, dat wil zeggen dat dit principe op alle niveaus doorwerkt en zodoende alles met alles verbindt. Zo is het chakrasysteem ook direct verbonden met het elk mens omringende aura dat bestaat uit 7 energetische velden die met de chakra's corresponderen. Dit aurasysteem is weer verbonden met en wordt gevoed door het nog dieper liggende veld van de liefdevolle, positieve en creatieve energie van de intenties die een leven lang met je mee gaan en een soort van

levensmotto en levensopdracht vormen. Op haar beurt wordt dit intentionele veld weer gevoed door het zelfde universeel bouwprincipe van verbinding, wederzijdse aantrekkingskracht en uitwisseling van energie dat onder alles dat is en leeft z'n werk doet, zoals dat ook in de kwantumtheorie wordt beschreven.³

De energie die door het chakra-systeem stroomt is – naar analogie van de elektriciteit – afhankelijk van twee polen in het menselijk bestaan. Aan de ene kant is er de pool, die is gericht op de aarde (infrarood), waarmee je met je lichaam contact maakt (chakra 1) en aan de andere kant de pool van de hemel (ultraviolet), die je met je geest en bewustzijn ervaart (chakra 7). Met de kleuren infrarood en ultraviolet blijven we in de symboliek van de regenboog, ze maken deel uit van de regenboog maar zijn niet met het blote oog te zien. Ze verwijzen dus naar twee tegenpolen (aarde en hemel) buiten het eigenlijke chakra-systeem in de mens maar kunnen daar niet los van gemaakt worden. De hoofdstroom van de energie is daarom ook een verticale beweging, die door de chakra's heen gaat van de aarde naar de hemel en terug – ook wel 'kundalini energie' genoemd. Als er energetisch contact wordt gemaakt met het lichaam noemen we dat dan ook 'aarden'. Je bent geaard als je stevig contact maakt met de aarde, vooral met de voeten en de benen, en je de solide materiële wereld gaat ervaren, voelen, bewerken. Die verbinding doet je veilig voelen, levendig, geconcentreerd en geworteld. Al wil je wel door de grond gaan, dat zal nooit gebeuren, de aarde zal je blijven dragen wat er ook gebeurt. Het bewustzijn aan de andere kant vindt haar oorsprong in de vluchtige eenheid die we geest noemen en die in verbinding staat met de hemel. Het bestaat uit je innerlijk inzicht, herinneringen, dromen, overtuigingen. Het bewustzijn organiseert ook de informatie die je door het observeren met je zintuigen of met logische redeneringen hebt vergaard. Als

³ Voor meer over deze samenhang zie: Barbara Ann Brennan, *Licht op de aura*, Bloemendaal, 1999, p.37-55 en *Bronnen van licht*, Haarlem, 2003, p.11-42 en p.287-316. Over de verbinding van de chakra's met de kwantumtheorie lees je meer in Cindy Dale's *Llewellyn's Little Book of Chakra's*, Woodbury Minnesota, 2017

het bewustzijn wordt losgemaakt van het lichaam wordt het uitgerekt en vaag, dromerig en leeg, maar wel in staat om lange reizen te maken.

Om nu de energie in staat te stellen om te gaan stromen moeten beide tegenpolen aarde en hemel worden geactiveerd. Als bewustzijn wordt verbonden met ons lichaam, dan ervaren we een dynamische stroom van energie door ons hele chakra-systeem in twee richtingen. De eerste gaat naar boven van chakra 1 naar chakra 7 en wordt transcendentie of bevrijding genoemd. De leefwereld van het groeiende individu breidt zich geleidelijk aan uit totdat de grenzen compleet zijn verdwenen in de geestelijke sfeer. Het zou echter voor niemand enig nut hebben als het eindresultaat zou zijn dat je weg kunt vliegen in een onpersoonlijke en grenzeloze vrijheid. Uit je dak gaan en wegzweven zonder terug te komen heeft weinig zin. Daarom moet de beweging naar boven worden aangevuld met een beweging naar beneden, van chakra 7 naar chakra 1 en die beweging wordt immanentie of manifestatie genoemd. Aan nieuwe inzichten en spirituele ideeën wordt handen en voeten gegeven om een werkelijk verschil te gaan maken in de concrete wereld waarin wij leven. Als we beide energiestromen – in onszelf en samen met anderen - laten samensmelten dan realiseren we het samengaan van de twee kosmische polariteiten wat bekend staat als het *hieros gamos* ofwel het heilige huwelijk. Deze vereniging van tegenpolen schept oneindige mogelijkheden. Het is de metaforische bron van de *conceptie* – een woord dat zowel de geboorte van een nieuw idee impliceert als het begin van nieuw leven.

De chakra's en de retorica

Wat mij fascineert in de chakra-psychologie is het inherente streven naar een harmonieus evenwicht dat eindeloos kan doorgaan. Als eenmaal chakra 7 is bereikt, zal dat het vergaren van zelfkennis stimuleren, dat op zijn beurt iemand zal aanmoedigen om het hele systeem nog eens door te lopen, en nog eens en nog eens. Bevrijding vraagt om manifestatie, verworven (zelf)kennis vraagt om expressie in taal, die de lagere chakra's weer doet mee resoneren. Die dynamiek vormt het vitale principe van het hele systeem. Zij behoedt het systeem ervoor om uit z'n dak te gaan en zich te verliezen in een onpersoon-

lijke vrijheid van vormeloze gelukzaligheid en zorgt ervoor dat de energie blijft stromen binnen het systeem.

De chakra-psychologie gaat verder dan de moderne ontwikkelingspsychologie, omdat het ook de metafysische sferen – de regenboogbrug als een teken van hoop dat bemiddelt tussen hemel en aarde – betreft in de normale menselijke ontwikkeling. Hemel en aarde participeren als externe entiteiten die toch energiestromen mogelijk maken *binnen* ieder menselijk wezen volgens het chakra patroon. Het ontvangen en geven van betekenis zijn hier dialectisch met elkaar verbonden. Het ontvangen van betekenis gaat vooraf aan en stimuleert het op een creatieve manier geven van betekenis. Dat maakt het individu vanaf het begin gericht op de ander, het andere. Alle zintuigen en intelligenties, die in het menselijk bestaan zo'n belangrijke rol spelen, werken samen en daarmee moet het toch mogelijk zijn om een nieuwe harmonie te vinden in nieuwe soorten evenwicht.

Het chakra-systeem betreft niet alleen maar het individu, maar kan ook op sociale systemen, tradities, interpretaties en culturen worden betrokken. En daardoor werkt de universele hoop die zij aanreikt zowel op micro en op macro schaal. Zoals we hebben gezien, verbindt Caroline Myss de chakra's met de Christelijke en de Joodse tradities. Ikzelf zal in het volgende hoofdstuk proberen om de chakra's met de interpretatiemodellen te verbinden. Anodea Judith gebruikt het chakra-systeem zelfs om de ontwikkeling van de hele mensheid mee te beschrijven⁴. Chakra 1 is dan de prehistorie. Chakra 2 beslaat het tijdperk van de jagers / verzamelaars, seksualiteit en het baren van nieuwe leven, rondtrekken en bevolken van de aarde, het tijdperk van de vruchtbaarheidsgodinnen. Chakra 3 is het tijdperk van de wil en de ratio, nieuw landbouwtechnieken, het settelen en ontstaan van de grote beschavingen, het onderhouden van legers en voeren van oorlogen. Aan dit tijdperk komt in onze tijd een eind en dus zijn we toe aan chakra 4 het tijdperk van de liefde. Bij elke overgang van het ene tijdperk naar het andere is er sprake van grote beroering en verwarring en dat is in onze huidige crisistijd ook zo.

⁴ Anodea Judith, *Hart voor de wereld*, Haarlem, 2006.

Waar het om gaat in dat soort tijden is dat je op zoek blijft naar een harmonieus chakra-systeem, waarin geest en materie, ontvangen en geven van betekenis, symbool en metafoor hun wortels hebben in de liefde. Als we dat allemaal doen dan komt het nieuwe tijdperk vanzelf. Het spreekt bijna vanzelf dat je als spreker in het openbaar hier een belangrijke zo niet een sleutelpositie hebt.

Over het algemeen is het zo dat, dat je terug krijgt wat je uitstraalt. Als oervertrouwen, respect, liefde, verbinding met en dienstbaarheid aan een groter geheel dan je eigen ego, waarheid en bewustzijn steeds meer tot een soort van basisenergie worden van je leven, dan straalt je dat uit. En je trekt ook mensen aan die ook voor die basiskwaliteiten in hun eigen leven gaan, mensen met wie je in harmonie kunt optrekken en mooie dingen doen. Leef je meer vanuit de tegenkrachten angst, schuld, schaamte, verdriet, leugen, illusie en gehechtheid dan straalt je dus het tegenovergestelde uit. De negativiteit die dat met zich mee brengt krijg je terug in de vorm van afscheiding, onbegrip en conflicten. Dit werkt niet alleen in het gewone dagelijkse leven maar ook als je op een podium een publiek toespreekt. De energie die je uitstraalt krijg je ook weer terug.

Ofwel, als je lekker in je vel zit, de energie in je hele chakra-systeem op een evenwichtige en ontspannen manier rondgaat, dan heb je daar niet alleen zelf baat bij, maar je kunt je publiek er ook mee van dienst zijn. Mensen voelen dat namelijk haarscherp aan nog voordat je een woord hebt gezegd en openen zich dan veel gemakkelijker voor jou en voor wat je te delen hebt. De verbinding in jezelf tussen aarde en hemel, tussen materie en geest, tussen alle zeven chakra's, gaat mee resoneren in je publiek, waardoor je veel sneller contact krijgt en de energie tussen jou en je publiek een *flow* wordt, waarin je met elkaar verbonden raakt en nieuwe horizonten, nieuwe werkelijkheid, nieuwe werelden open gaan. En dan wordt retorica, het spreken in het openbaar, een vreugdevolle verantwoordelijkheid, genieten in verbondenheid, levenskunst. De levenskunst die de komst van een nieuw tijdperk gebaseerd op chakra 4, de liefde zal bespoedigen.

Het onderzoek naar de chakra-energie die stroomt in je eigen chakra-systeem veronderstelt de bereidheid om te werken aan zelfbewustwording. Hetzelfde

geldt voor het onderzoek naar de interpretatieprocessen waarmee je je bronnen en de werkelijkheid als geheel normaliter benadert, en waarmee we ons nu gaan bezighouden. Net als bij de chakra's zijn ook de interpretatiemodellen waarmee we gaan kennismaken cumulatieve grootheden. We hebben de prachtige samenhang, coherentie van het chakrasysteem als geheel leren kennen. Intern, de chakra's grijpen als radertjes in elkaar en blijven effectief als het volgende chakra zich ontwikkelt. Door die interne verbinding rond het hartchakra van de liefde is het ook veel gemakkelijker voor het systeem als geheel om zich met liefde te verbinden met externe energiebronnen - dichtbij (het aura) en ver weg (de universele dimensies). Ik zie hier een parallel met de ontwikkeling van het Westerse denken als geheel zoals dat zich uitdrukt in de interpretatiemodellen als je ze in chronologische volgorde bekijkt. Ook daar is sprake van een ontwikkeling, waarbij de eerdere modellen op de één of andere manier effectief blijven en door werken in de volgende. Zo wordt ook in de hermeneutiek net als in de chakra-psychologie ons bewustzijn steeds verder verruimd en kom je steeds meer in bewust contact met betekenissen in jezelf en in je bronnen. Daarom zal ik in het volgende hoofdstuk ook een verband proberen te leggen tussen de opeenvolgende interpretatiemodellen en de opeenvolgende chakra's.

2. Hermeneutiek, verbinding met je bronnen

Er zijn sinds Renaissance en Reformatie verschillende ontwikkelingen geweest in de manier waarop de bijbel en andere klassieke teksten werden geïnterpreteerd. Die ontwikkelingen binnen de hermeneutiek stonden altijd in direct verband met de ontwikkelingen op het vlak van filosofie en wetenschap. In preken en ook in niet religieuze toespraken komen ze in verschillende combinaties nog steeds te voorschijn - vaak zonder dat de spreker zich daar zelf van bewust is. Bewustzijn van de verschillende interpretatiemodellen die hier de revue gaan passeren helpt om je meer inzicht te geven in hoe je zelf betekenis geeft aan de verwarrende hoeveelheid informatiestromen die op je af komen. Dat inzicht en een bewuster gebruik van die modellen dat daar uit voortvloeit helpen je op hun beurt om meer zeggingskracht aan je spreken in het openbaar te geven.

Ik presenteer in dit hoofdstuk de interpretatiemodellen rond de thema's tekst en lezer. Er zijn drie modellen die hun uitgangspunt nemen in de tekst (dat zijn de onbevangen lezing, de historische kritiek en het structuralisme) en drie in de lezer (Schleiermacher, Dilthey en Gadamer). Het model van Ricoeur, probeert tekst en lezer op een nieuwe manier bij elkaar te brengen.

Deze interpretatiemodellen vloeien voort uit de ontwikkelingen binnen de filosofie in de verschillende tijdperken van het late premoderne en het moderne denken. In de moderne periode vanaf Renaissance en Reformatie is het denken van de Duitse filosoof Immanuel Kant (eind 18^e begin 19^e eeuw) een soort omslagpunt. Vóór Kant vormden subject en object nog een onproblematische eenheid (de onbevangen lezing) hoewel er in het rationalisme van de Verlichting al meer afstand tussen beide komt (de historische kritiek). Kant is een stuk kritischer als het om de mogelijkheden van het rationele kennen gaat. Een deel van de werkelijkheid – Kant noemde dat het *Ding an*

sich - is sowieso niet te kennen. Voor het deel waarover nog wel objectieve kennis verkregen kon worden en waar het structuralisme zich vooral op richt, ontwierp hij een universeel subject voor wie de dingen noodzakelijkerwijs verschijnen zoals ze verschijnen, en wel voor iedereen op dezelfde manier volgens de oude premoderne universele *logos logica*. Dat mislukte want mensen zijn nu eenmaal verschillend qua achtergrond, cultuur en tradities. Na Kant wordt het individuele subject dan ook steeds belangrijker (Schleiermacher en Dilthey) en wordt er ook steeds meer aan getwijfeld of er überhaupt nog objectieve kennis van het object kan worden verkregen. Deze twijfel zet aan tot verschillende zoektochten die voorbij de oppervlakkige schijn van de werkelijkheid en ‘zekere’ objectieve kennis gaan. Aan de ene kant worden nieuwe logische systemen ontworpen die meer en zekerder kennis opleveren, maar daarbij bewust hele delen van de werkelijkheid buiten hun systeem houden (zoals de semiologie doet binnen het structuralisme). De fenomenologie onderzoekt de diepere lagen in systemen en structuren (de structurele analyse van de semantiek, een andere richting binnen het structuralisme). Heidegger zoekt naar een nieuwe verbinding tussen subject en object, niet in het kennen of de epistemologie, maar in de diepere lagen van het ‘zijn’, de ontologie (Gadamer). Ricoeur probeert vervolgens om het ‘kennen’ (de epistemologie van het structuralisme) en het ‘zijn’ (de ontologie van Heidegger), structuur en gebeurtenis, dat wil zeggen object en subject op de dieper liggende basis van zijn hermeneutische fenomenologie met elkaar te verbinden en wel in de wereld die de tekst voor zich uit werpt. Het model van de ‘coherente hartsverbinding’ (Vaessen) tenslotte bouwt verder op Ricoeur, maar betreft naast de menselijke werkelijkheid – waartoe Ricoeur zich beperkt – ook de (kwantum)fysica en de daarbij horende nieuwe logica bij zijn interpretatie van de werkelijkheid als geheel. Een belangrijke bron van inspiratie daarbij was het Bijbels Hebreeuws als taal en het werk van de Joodse filosoof Emmanuel Lévinas.

De nu volgende interpretatiemodellen hebben dus allemaal hun eigen specifieke vooronderstellingen gekregen vanuit de filosofie. En het maakt nogal verschil of je vanuit de naïeve lezing of vanuit Gadamer uitgaat van de verbinding van subject en object. Om je daarvan bewust te worden is enige kennis van die modellen wel nodig. Mijn belangrijkste informatiebron met

betrekking tot de hier gepresenteerde modellen was – naast een aantal andere hermeneuten - vooral het werk van Paul Ricoeur, omdat hij ze allemaal op één of andere manier met elkaar in verband brengt en in zijn eigen hermeneutische reflecties heeft opgenomen.

Nog even de interpretatiemodellen schematisch op een rijtje, niet helemaal in chronologische maar in thematische volgorde rond de thema's 'tekst' en 'lezer'. De chronologische volgorde is er wel belangrijk maar loopt van 1a) De onbevangen lezing uit de late premoderne tijd, 16^e eeuw via 1b) De historische kritiek uit de tijd van de Verlichting, 18^e eeuw naar 2a) Schleiermacher en 2b) Dilthey beide vlak na Kant in de 19^e eeuw. 1c) Het structuralisme ontwikkelt zich vanaf de 1^e helft van de 20^e eeuw en 2c) Gadamer's *Wirkungsgeschichte* in de 2^e helft 20ste eeuw en zij worden vervolgens door Ricoeur in de 2^e helft van de 20ste eeuw met elkaar op een dialectische manier met elkaar verbonden. Het model Vaessen komt daarna in de 21ste eeuw.

In het schema rond de thema's 'tekst' en 'lezer' kun je verder nog opmerken dat in het betekenis ontvangen vanuit de tekst (categorie 1.) het betekenis geven door de lezer steeds belangrijker wordt en in de betekenisgeving van de lezer (categorie 2.) het ontvangen van betekenis vanuit de tekst steeds belangrijker wordt. Tekst en lezer groeien naar elkaar toe tot ze bij Ricoeur een nieuwe verbinding met elkaar aangaan in een voortdurende en avontuurlijke zoektocht naar nieuwe zin en betekenis, die voorbij de taal en de eigen tradities kunnen liggen (categorie 3.) en zelfs voorbij de moderne logica naar de kwantum realiteit verwijzen (categorie 4.).

Tenslotte zie je dat er in de chronologische opeenvolging van de interpretatiemodellen een zekere ontwikkeling gaande is, zoals die ook in de chakra's - maar dan in het kader van de psychologie - te zien was. Daarom zal ik bij de bespreking van de afzonderlijke modellen die modellen ook met de 7 chakra's proberen te verbinden op een soortgelijke manier als Caroline Myss de chakra's met de Christelijke sacramenten en de Kabbalistische sefirot heeft verbonden.

De interpretatiemodellen

1. De tekst

1a De onbevange lezing (p.43)

1b De historische kritiek (p.45)

1c Het structuralisme (p.47)

1 *langue* en *parole*

2 de semantiek

3 de structurele analyse

2. De lezer

2a Schleiermacher, de vrije meditatie (p.52)

2b Dilthey, het gericht invoelen (p.54)

2c Gadamer's *Wirkungsgeschichte*

1 vooroordelen (p.56)

2 distantieering

3 horizonversmelting

3. Tekst én lezer, Ricoeur

(p.60)

3a taal als discours

3b de tekst

3c metaforen en symbolen

3d verklaren, toetsen en begrijpen

4. Coherente hartsverbinding, Vaessen

(p.67)

4a Het postmodernisme, een nieuwe periode
in het Westerse denken

4b Aantrekkingskrachten tussen atomen

4c Licht in de kern van de kwantumvelden

1. Interpretatiemodellen die uitgaan van de tekst

1.a De onbevangen/naïeve lezing van de Bijbel ⁵

De naïeve lezing gaat terug op de Middeleeuwen en de late premoderne tijd voorafgaand aan Renaissance en Reformatie in de 16^e eeuw. Het premoderne – geocentrische - wereldbeeld, waarin de aarde middelpunt is van een heelal dat een nog onproblematische eenheid is, is hier nog volop van kracht. De bronnen zijn dan ook direct toegankelijk, een vertaalslag is niet nodig. Als het om Bijbelteksten gaat, dan zijn die direct door God ingegeven. De menselijke factor wordt gezien als 'passief' of eventueel als 'onwillig' werktuig van Gods Geest. Ieder woord van de bijbel heeft Goddelijk gezag. De naïeve lezing heeft een vijftal kenmerken.

- 1) Er wordt uitgegaan van de fundamentele overeenkomst tussen het denken, de existentiële geloofs- en levenservaringen van de mensen in de tekst en van de lezers van die tekst. Er is geen of nauwelijks historische afstand.
- 2) De instelling van de lezer behoort receptief en gehoorzaamend te zijn. Er worden geen kritische vragen aan de tekst gesteld.
- 3) Er is veel waarderende aandacht voor religieuze en sociale gehoorzaamheid van personen in de tekst, niet voor hun kritische creativiteit. Ongehoorzaamheid wordt negatief gewaardeerd.
- 4) In het verlengde hiervan kan ook gehoorzaamheid worden gevraagd aan personen buiten de tekst (de lezer), of worden gesteund op gezaghebbende personen of instanties buiten de tekst. Mandela bijvoorbeeld of Obama en ook een gedicht aan het eind van een toespraak kan deze functie hebben.

⁵ H.W. de Knijff, *Sleutel en Slot*, Kampen, 1980 p.28-38; G.D.J. Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders ... een homiletische hermeneutiek*, Kampen, 1991 p. 84-88

- 5) Tenslotte wordt er in de naïeve lezing zonder meer vanuit gegaan, dat genade boven recht gaat, het goede van het kwade wint. Deze spannende relatie wordt niet vanuit de bron of tekst zelf uitgewerkt, maar - veelal met beroep op externe autoriteiten - als een formule en interpretatief kader aan die tekst of bron opgelegd.

Het uitgangspunt in dit interpretatiemodel van de Bijbeltekst is dus, dat het mogelijk is om Gods wil te leren kennen, omdat het ook mogelijk is om Zijn Woord te leren kennen, zoals Hij dat heeft bedoeld en heeft geschreven. Het doel van dit leren kennen van Gods wil is, dat die wil ook werkelijk in ons leven hier en nu gestalte krijgt. Menselijke interpretatie kan de Bijbeltekst alleen maar geweld aan doen, is totaal overbodig en brengt mensen alleen maar in verwarring. Ook in niet godsdienstige toespraken wordt dit model wel zichtbaar als een schijnwerkelijkheid wordt neergezet, waarin hoorders zich thuis en geborgen voelen en niet worden aangespoord om kritische vragen te stellen. Deze opgeroepen werkelijkheid is vaak een schijnwerkelijkheid, omdat ze wortelt in een premodern wereldbeeld, waarvan de zekerheden in de moderne tijd allemaal op losse schroeven zijn komen te staan. Wil je ze toch handhaven, dan zul je ze met hand en tand of met allerlei vorm van geweld moeten verdedigen, wat die zekerheden nog verder uitholt. Dan hebben we het over fundamentalisme, dat overal de kop op steekt en dat wordt ingegeven door angst voor het nieuwe.

Het warme gevoel van geborgenheid en 'het horen bij' en de onverbiddelijke eis van loyaliteit aan de (stam-) cultuur met z'n eigen waarden en normen doet mij sterk denken aan wat Caroline Myss het tribale bewustzijn van chakra 1 noemt.

Voorbeeld: 'Als je gehoorzaam bent aan de stem van je hart en ondanks alle ellende van scheiding en chaos toch met je zoontje uit dat eerste huwelijk op pad gaat naar Graceland, lieve vrienden, dan mogen we geloven dat we in genade zullen worden aangenomen. Als je die stem volgt bij al je belangrijke en dagelijkse beslissingen ('*Yes we can!*'), dan zijn al je problemen al opge-

lost, voor ze zich voordoen. En dat geldt niet alleen voor ons maar voor iedereen.’

1.b De historische kritiek ⁶

De historische kritiek is ondenkbaar zonder het 18^e eeuwse ‘geloof’ van de Verlichting in de ratio, de rede, het verstand. We zijn inmiddels in de moderne tijd aangekomen met een heel ander en wel heliocentrisch wereldbeeld. De aarde is niet langer middelpunt van het heelal, maar de zon. Door de ontwikkeling van lenzen, telescopen en nieuwe meetmethoden, kwam men tot de ontdekking dat het heelal heel anders was opgebouwd (met duizelingwekkende afstanden tussen de planeten) en ook functioneerde (elke planeet – ook de aarde – z’n eigen elliptische baan om de zon) dan men tot dan toe had gedacht. Dat de aarde nu min of meer van het centrum naar de marge werd verdreven veroorzaakte nogal wat onrust. De filosoof Descartes bijvoorbeeld ging aan alles twijfelen, totdat hij ontdekte dat hij aan één ding niet kon twijfelen, namelijk dat hij twijfelde. Vandaar zijn stelling: ‘Cogito ergo sum’ – ‘Ik denk dus ik ben’. Hiermee zet hij een ontwikkeling op gang die eigenlijk in de hele moderne periode doorwerkt, namelijk de nieuwe waardering van het subject en zijn kenvermogen. Ook de geschiedschrijving en de interpretatie van bijvoorbeeld de Bijbelteksten ondervonden hiervan een belangrijke invloed. De Bijbeltekst heeft niet langer het Goddelijk gezag van voorheen als direct door God ingegeven of zelfs geschreven. Langs rationele weg, die een historische afstand houdt, probeert men nu de tekst en de betekenis van de tekst objectief binnen het kader van de tijd van het ontstaan te reconstrueren. En men neemt aan dat de rede daartoe in staat is. De betekenis vanuit de geest van de schrijver zelf wordt opgespoord. Daartoe probeert men vooral allerlei gegevens achter de tekst te achterhalen: de ont-

⁶ H.W. de Krijff, *Sleutel en Slot*, Kampen, 1980 p.70-73; A.S. van der Woude, ‘De wordingsgeschiedenis van het Oude Testament’ in *Inleiding tot de studie van het Oude Testament* onder redactie van A.S. van der Woude, Kampen, 1986, p.11-28

staanstijd, wie de werkelijke schrijver is geweest, de sociale, politieke, culturele en religieuze omstandigheden van die schrijver(s), enz.

De kampioen van de historische kritiek was wel de oudtestamenticus Wellhausen, die in de 19^e eeuw leefde, voortbouwde op het werk van zijn collega's in de 18^e eeuw en in feite ook al een soort voorloper van het structuralisme was. Hij onderscheidde in de officiële versie van de Hebreeuwse Bijbel, de Tenach - die in de Christelijke Bijbel het Oude Testament is gaan heten - vier verschillende historische bronnen: E, J, D en P. E is de Elohist - vóór de 8^e eeuw vóór Chr en in de 7^e eeuw verbonden met, J de Jahwist - het criterium is hier de in de tekst gebruikte godsnamen (Elohim en Jahweh). D staat voor de Deuteronomist die in het begin van de 6^e eeuw vóór Chr de aloude wet van Mozes (1200 vóór Chr) opnieuw onder de aandacht bracht. P staat voor de Priestercodex die stamt uit de 5^e eeuw vóór Chr met belangrijke invloeden vanuit de ervaringen tijdens Babylonische ballingschap in de 6^e eeuw vóór Chr. Deze kregen vervolgens in de tweede tempelperiode in de tempelcultus in Jeruzalem z'n beslag. Met zo'n rationeel methodisch instrument in handen ga je heel anders naar de Bijbel als tekst kijken en is onze kennis daarvan met betrekking tot de totaal verschillende ontstaanstijd met totaal verschillende omstandigheden enorm toegenomen.

Ook hier is dus het uitgangspunt, dat het mogelijk is om de historische situatie van een tekst te leren kennen. De eenheid tussen het kennende subject en het te leren kennen object is hier echter niet meer vanzelfsprekend. Er is afstand gekomen tussen beide, zowel qua tijd, ruimte, taal, cultuur, enz. Het doel is dan ook niet meer, dat door middel van onze kennis van bijvoorbeeld de Bijbel Gods wil direct gestalte krijgt in ons leven hier en nu. Wel kan onze kennis van die wil (of van bijvoorbeeld de deugdzaamheid in Plato's teksten), zoals die tot uitdrukking komt in het te leren kennen object, daarbij z'n diensten verlenen. In de historische kritiek gaat het daarbij dan vooral om de manier waarop die wil door de schrijver in zijn tijd en voor zijn specifieke publiek wordt verwoord. Die kennis is echter meer begrensd dan in de naïeve lezing en de verschillende aspecten van het te kennen object zijn ook veel scherper van elkaar te onderscheiden.

De zuiver historische kritiek wordt vaak gebruikt voor sfeertekeningen van de tekst waar het in de toespraak over gaat. De keuze voor de ratio/rede als legitieme dat wil zeggen nog niet geproblematiseerde bron van waarheid en instrument om de historische werkelijkheid met al z'n polariteiten te verkennen en ook echt te leren kennen als de ruimte waarbinnen de Bijbeluitleg zich beweegt doet denken aan de partnerschap energie van chakra 2. Je maakt daarin keuzes in een werkelijkheid die nog redelijk te overzien is en je gaat als het ware een partnerschap aan met de historische werkelijkheid die je respectvol behandelt.

Voorbeeld: 'De echte flower power energie uit de Woodstock tijd van de jaren zeventig was een beetje weggeëbd, toen Paul Simon de tekst van *Graceland* schreef. Garfunkel de andere helft van het duo Simon and Garfunkel was ook niet meer in beeld en toch had Paul Simon het gevoel dat hij dan maar in z'n eentje iets moest met de hippie energie die zo velen had geïnspireerd, maar de maatschappij niet had kunnen veranderen. En juist dat laatste probeert hij met *Graceland*. Kijk maar ...'

1.c Het structuralisme⁷

Na het 'geloof' van de Verlichting in de ratio – nog het draagvlak van de historische kritiek - gaat Kant het kennen (de epistemologie) echt kritisch bekijken en daarmee problematiseren. Het objectieve kennen van de wereld van de verschijnselen en de logica vinden het onkenbare van de geestelijke wereld (Kants *Ding an sich*) tegenover zich. In het structuralisme is er dan in

⁷ P. Ricoeur, 'La structure, le mot, l'événement' in *Le conflit des interprétations* (in de tekst: CI), Paris, 1969, p.80-101; vgl: H.W. de Knijff, *Sleutel en Slot*, Kampen, 1980 p. 95-97, over de theoloog Karl Barth en de structuralistische prioriteiten; J.A.Loader, 'De structuur analytische methoden' en K.A. Deurloo 'Exegese naar de Amsterdamse traditie' in *Inleiding tot de studie van het Oude Testament* onder redactie van A.S. van der Woude, Kampen, 1986, p. 128-142 resp. p.188-198

eerste instantie vooral aandacht voor het objectieve kennen van het gesloten systeem. De meeste ontwikkelingen binnen het structuralisme vinden plaats na Schleiermacher (chakra 3) en Dilthey (chakra 4). Het structuralisme verbind ik met chakra 5. De chronologische volgorde van de chakra's wordt hier even doorbroken omdat in het schema van de interpretatiemodellen de thema's tekst en lezer het organiserend principe vormen.

Langue en parole in de semiologie en de semantiek

Het structuralisme kan extreme vormen aannemen. In de linguïstiek had Ferdinand de Saussure al een onderscheid gemaakt tussen *langue* (synchroon, tijdloos systeem als object van de structuralistische analyse) en *parole* (diachroon, tijdgebonden, het systeem verstorend gebeuren, dat uit het object verwijderd moet worden). Dit onderscheid wordt in de linguïstiek nog verder aangescherpt, waardoor de *langue* alleen nog als gesloten systeem van onderlinge relaties en verschillen in zichzelf interessant is en niet meer ergens naar verwijst. Het is door dit loslaten van de band tussen taal en werkelijkheid / referentie, dat het structuralisme tot idealisme (in de zin van absolute kennis) van het tijdloze gesloten systeem wordt, een zuiver formele – bijna wiskundige - wetenschap van abstracte symbolen en verschillen in de relaties tussen constituerende elementen (de bouwstenen) van het systeem. Binnen het systeem van taal als *langue* is volgens Ricoeur de structuralistische analyse de meest geëigende. Het model, dat dit onderzoek regelt - de semiologie - kan slechts functioneren, als ze het begrip van het *parole*, de handelingen, de operaties en de processen, die het discours vorm geven, buiten haar beschouwingen laat.

Zo ontstaat een tegenstelling tussen taal als formeel gesloten systeem van tekens, *langue*, en taal als *discours*, waarin het juist om de uiting, de frase, het gebeuren (*parole*) in het systeem gaat. In het model, dat dat onderzoek regelt - de semantiek - komen *langue* en *parole* samen in het discours met de taalkundige zin, de frase als nieuwe basiseenheid waarin structuur en gebeurtenis in een dialectische verhouding met elkaar worden gesteld. Dit is de benadering van taal waaraan Ricoeur de voorkeur geeft. In de semantiek wordt de structuralistische analyse voor hem vervangen door structurele ana-

lyse. Het is daarbij nodig om nieuwe modellen van begrijpen te vinden, waarin de synthese van deze twee tegengestelde gezichtspunten opnieuw denkbaar wordt als een voortdurende wisselwerking tussen structuur en gebeurtenis en vice versa door middel van het discours. Denkers als Noam Chomsky en Gustave Guillaume betekenen in de linguïstiek en de semiologie al een nieuwe fase, omdat ze werken met dynamische concepten van het genre 'structureerende operaties' en niet meer van het genre 'gestructureerde inventaris.' (P. Ricoeur, CI, '69, p.92). De ontdekkingen van de semantiek werken dus door in de ontwikkeling van de semiologie.

Structuralistische of structurele analyse

Het structuralisme is de voedingsbodem geworden voor vele verschillende filosofische en interpretatiemodellen. In haar sterke aandacht voor de tekst zoals die voor ons ligt en bij het onderzoek daarvan zoveel mogelijk de subjectieve voorkeuren van de lezer/interpreet te vermijden heeft ze veel nieuwe kennis over bronteksten opgeleverd. De modellen die op deze voedingsbodem zijn ontwikkeld gaan dus twee kanten op. Met Ricoeur heb ik meer met de semantiek die gaat over betekenis dan met de semiologie die gaat over tekens. De semiologie *pur sang* heeft een paar ernstige nadelen. In de eerste plaats heb ik ontdekt, dat hoe meer een lezer/interpreet de tijdgebonden gebeurtenis en daarmee ook zichzelf uit de uitleg weg probeert te cijferen, hoe meer zijn of haar ego bijna ongemerkt, ongecontroleerd en zelfs dwingend door een achterdeur weer binnenkomt. Al is het alleen maar door zelf de spelregels van de interpretatie te bepalen. Verder vraag ik me af wat het kennen nog voorstelt als het alleen uit formele abstracte symbolen bestaat en geen verwijzing naar de werkelijkheid meer bevat. De semiologische richting van het structuralisme loopt voor mijn gevoel dan ook een beetje dood in de postmoderne deconstructie filosofie van bijvoorbeeld Jaques Derrida, waarin zeggen en zijn ook totaal van elkaar worden losgekoppeld. Hoe waardevol de kritiek van Derrida op het Westerse kennen ook is, kennelijk laten het ego en (het tijdgebonden gebeurtenis karakter van) de werkelijkheid zich niet zo gemakkelijk uit de interpretatie weg cijferen.

Bij de structurele analyse van de semantiek is dat alles veel minder het geval. Daar is ook aandacht voor de tekst zoals die voor ons ligt. De le-

zer/interpreet kiest er bewust voor om de structuur van die tekst zo goed mogelijk in beeld te krijgen zonder de band met het tijdgebonden gebeuren in die structuur uit het oog te verliezen. Daardoor wordt de blik verruimd zodat, het formeel abstracte gesloten systeem wordt aangevuld met en opengebroken naar het concreet reële gebeuren in dat systeem. Niet formeel logische aspecten als het onderbewuste, het mysterie, het oneindige, culturele aspecten, de geestelijke werkelijkheid, die verwijst naar Kants *Ding an sich* gaan dan ook een rol spelen in de interpretatie. Maar wel steeds binnen het kader van de epistemologie – het kennen. Vaak worden dan ook onder de structuur van het tekstopervlak diepere structuren ontdekt die de betekenis van de brontekst mee bepalen. Op deze manier is veel nieuwe kennis over belangrijke teksten verkregen en diepere lagen blootgelegd. De structurele analyse van de semantiek is in ieder geval meer omvattend, maar ook iets minder ‘objectief’ dan de zuiver structuralistische analyse van de semiologie. En in de retorica komt zij dan ook het meest voor.

De structurele analyse van de semantische benadering

Er zijn dus vele structuur-analytische interpretatiemethoden. In het kader van de retorica kies ik daarbij voor de verschillende vormen van de structurele analyse in de semantische benadering. Een structuralistische analyse in de zuivere vorm van de semiologie ben ik namelijk in al die jaren, waarin ik mij heb bezig gehouden met de hermeneutiek in de retorica, niet tegen gekomen. Ook in de structurele analyse geldt, dat er meer belangstelling is voor het literaire werk als zodanig en de structuur van de gegeven tekst dan voor wat achter die tekst ligt, zoals de schrijver of de politieke of sociale of religieuze omstandigheden, die aanleiding tot deze tekst hebben gegeven en waar de historische kritiek vooral aandacht voor had. In principe kan deze ontwikkeling twee kanten op, die in de structurele analyse ook allebei zijn vertegenwoordigd. De eerste is naar binnen gericht: een minutieus onderzoek van alle samenstellende delen van een tekst (*close reading*). Maar ook ging men zich steeds meer richten op de tekst als geheel: hier gaat het om het grotere verband van het literaire kunstwerk als geheel en als onderdeel van een bepaald literair genre.

De structurele analyse in bijvoorbeeld de Bijbeluitleg van de Amsterdamse School werkt in de twee genoemde richtingen: het minutieuze onderzoek van alle samenstellende delen van een tekst (de *close reading*) en de aandacht voor het grotere verband van het literaire kunstwerk als geheel, als onderdeel van een bepaald literair genre. Van meet af aan is er grote belangstelling geweest voor het vertaalprobleem en voor taal- en stijlvormen binnen de Hebreeuwse tekst. Het eigene van de Hebreeuwse tekst moet worden opgespoord en daarvoor moeten in het Nederlands equivalenten worden gecreëerd. Het hardop lezen van de Hebreeuwse tekst en het zelf vertalen is dan ook het onmisbare begin van elke preekvoorbereiding. Maar ook op een wat breder vlak heeft de hermeneutische vraagstelling altijd een belangrijke rol gespeeld. Het standpunt is dan, dat alle interpretatiemodellen hun recht hebben, maar daarbij is het eindresultaat van de teksten zoals die voor ons liggen doorslaggevend en niet - zoals bij de historische kritiek - hoe die tekst is ontstaan. Voor de Amsterdamse school is de tekst van het Oude Testament zoals die was vastgelegd na de Babylonische ballingschap in de 5e eeuw vóór Chr. hét bepalende eindresultaat waar men zich op baseert.

Welnu, bij een structurele analyse van de (Bijbel)tekst gaat de aandacht dan vooral uit naar de volgende punten.

- 1) De betekenis van de namen van de verschillende personen in een verhaal en het verband van die namen met de rol, die de dragers ervan in dat verhaal spelen.
- 2) De betekenis van belangrijke (Griekse of Hebreeuwse) woorden in een tekst.
- 3) Het genre van de tekst.
- 4) De plaats van deze tekst in het grotere literaire verband. Er zijn hier voor een Bijbeltekst uit het Oude Testament verschillende mogelijkheden. Men kan uitgaan van a) de Tenach (het Oude Testament), maar ook van b) de Christelijke bijbel (Oude en Nieuwe Testament), of nog breder van c) de rabbijnse of christelijke literatuur waarin de traditie van de Tenach en Nieuwe Testament wordt voortgezet (Talmood, kerkvaders).

In het structuralisme - ook in z'n minder extreme vorm van de structurele analyse van de semantiek - gaat het om je richten op, je overgeven aan een groter geheel dan je eigen beperkte, tijdgebonden, interpreterende ego. De structuur als geheel heeft meer impact dan je eigen beleving ervan en om dat vol te houden daarvoor is wilskracht nodig. Dat – zij het in het structuralisme als geheel wat minder spiritueel - doet denken aan de wilskrachtige energie van de overgave om deel uit te maken van en dienstbaar te zijn aan een groter geheel dan jezelf van het chakra van de overgave, en wel chakra 5.

Voorbeeld: '*Graceland*, genadeland. Genade voor wie? Gaat het hier om een individuele worsteling om de zin van het bestaan, om liefdesverdriet, om sociale zingeving, om het overwinnen van nationale trauma's in de VS, om de verhouding blank zwart, om Apartheid in Zuid-Afrika en de wereldpolitiek? Het zit er allemaal in. En juist daardoor krijgt dit lied een ongekende diepgang.'

2. Interpretatiemodellen die uitgaan van de lezer

2.a De vrije meditatie, Schleiermacher⁸

Nadat Kant het kennen had geproblematiseerd werd de prangende vraag – zeker voor een belangrijke theoloog als Schleiermacher - wat is nog betrouwbare kennis? Vooral als dat kennen in de richting van het *Ding an sich* gaat waarover geen objectieve kennis mogelijk is, ontstaat er een probleem. Het is vooral Schleiermacher geweest, die de subjectkant van de interpretatie op principiële wijze in de bijbelse hermeneutiek heeft binnengebracht en wel zodanig dat de subjectieve beleving van een tekst haar gehele betekenis gaat bepalen. Objectieve, altijd geldige regels voor het uitleggen van een bijbeltekst voldoen niet meer, want de subjectieve beleving kan heel andere uit-

⁸ H.W. de Krijff, *Sleutel en Slot*, Kampen, 1980 p.75 e.v. P. Ricoeur, *Du texte à l'action*, Paris, 1986, p.78-81

komsten opleveren dan de regels. Daarmee wordt de hermeneutiek, als verzameling regels voor de bijbeluitleg, zelf tot een zelfstandige problematiek. In de keuze en de uitwerking van zijn uitlegregels is de interpreter zelf al een integraal onderdeel van zijn eigen interpretatie, uitlegkunde wordt al snel inlegkunde.⁹ Een (hermeneutische) cirkelredenering waar je niet zo gemakkelijk uit komt. Schleiermacher probeert dat met het 'religieuze' maar blijft ook daar in cirkeltjes ronddraaien binnen de subjectieve beleving.

Het *algemene*, het grammaticale noemt Schleiermacher *objectief*, omdat het daarin om taalkundige kenmerken gaat, los van een auteur. Hier spreekt het objectieve kennen van Kant. Het *bijzondere* noemt Schleiermacher *psychologisch*. En het gaat hem er om, om over de taal heen (die slechts een dienende functie heeft), de subjectiviteit te bereiken van degene die spreekt. En hier spreekt het voelen van de Romantiek. Deze laatste interpretatie bereikt de denk-act, die de tekst heeft verwekt. En daar gaat het uiteindelijk om in alle interpretatie. In zijn laatste teksten gaat Schleiermacher het psychologische karakter van de interpretatie steeds meer onderstrepen. Het subjectieve bewustzijn, het bijzondere krijgt voorrang op het objectieve, het algemene, zonder dat hij ze goed op elkaar betrokken samen kan vatten in één groot hermeneutisch systeem.

Het religieuze heeft daarbij een eigen vermogen en dat wordt door Schleiermacher naast het denken en het doen gesteld, als iets dat denken en doen geheel doordringt en het bewustzijn van de mens bepaalt. Het religieuze bepaalt, zoals de mens zich zelf ten diepste ervaart en op dit bewustzijn moet de theologie (als gelovige reflectie) bouwen. Het menselijk zelfbewustzijn wordt de doorslaggevende hermeneutische sleutel. Zo krijgt bij Schleiermacher het bovennatuurlijke (Kants *Ding an sich*), dat niet objectief gekend kan worden, een nieuwe betekenis als het religieuze aanvoelen in de subjectieve beleving (het *schlechthinnige Abhängigkeitsgefühl*, het afhankelijkheidsgevoel *pur sang*).

⁹ Dit is ook precies wat een paar eeuwen later in de kwantum fysica werd ontdekt en een belangrijke rol is gaan spelen.

Voor de interpretatie van de Bijbel en ook andere teksten heeft dit belangrijke gevolgen. Natuurlijk moeten eerst de historische en grammaticale aspecten worden gezien, maar los daarvan geeft het aanvoelen van de zaak waar het in de tekst om gaat de doorslag. Door dit *unmittelbar erfassen* (een soort direct en totaal begrijpen in alle eenvoud) zoals Schleiermacher het noemt wordt het mogelijk, dat de lezer een auteur beter begrijpt dan dat deze zichzelf ooit heeft begrepen. Het gaat immers om de zaak, die zowel schrijver als lezer in hun eigen subjectieve beleving ervan beweegt. En als het Goddelijk Woord niet meer als zodanig gekend kan worden dan neemt de subjectieve beleving de rol over van de objectieve regels om de Bijbel en andere teksten uit te leggen. In preken en andere toespraken speelt deze subjectieve beleving vaak een verborgen rol onder het tekstopervlak.

Volgens Caroline Myss gaat het in chakra 3 om eigenwaarde, zelfrespect, volledige verantwoordelijkheid nemen voor je eigen keuzes en bewustzijn en ook acceptatie van de consequenties die deze keuzes met zich meebrengen. Bij Schleiermacher gaat het om de persoonlijke beleving van een tekst – ook al wordt die ingegeven door het religieuze *schlechthiniges Abhängigkeitsgefühl* – die de hele betekenis bepaalt van die tekst, hét recept van het chakra van de persoonlijke macht, chakra 3.

Voorbeeld: ‘In deze tekst gaat het volgens mij om de ervaring van de genade, die stroomt door de *window in your heart*. Natuurlijk als je de liefde van je eerste huwelijk verliest, dan steken er allerlei stormen op die je niet meer buiten kunt sluiten. Iedereen ziet dat je *blown apart* bent. En tegelijkertijd krijg je juist daardoor ook weer zicht op de genade, op de liefde, de frisse wind die gaat stromen door je ziel en die al het kwaad, zelfs het kosmische kwaad, overwint.’

2.b Het gerichte invoelen, Dilthey¹⁰

¹⁰ P. Ricoeur, *Du texte à l'action*, Paris, 1986, p.81-88

De belangrijkste vraag voor alle geesteswetenschappen is volgens Dilthey: hoe is kennis van de geschiedenis mogelijk? Nog voor de samenhang van een tekst staat de samenhang van de geschiedenis, die hij ziet als een groot menselijk document, als de meest fundamentele uitdrukking van het leven. Met Schleiermacher is volgens Dilthey

*... de spil van alle menswetenschappen het individu,
weliswaar beschouwd in zijn sociale verbanden, maar
in wezen op zich zelf.*

Vandaar, dat hij zijn uitgangspunt neemt in de psychologie. Gaat het in de natuurwetenschappen om het verklaren van de natuur, in de geesteswetenschappen en in Dilthey's hermeneutiek gaat het om het gericht invoelende, psychologische begrijpen van de geest, het zich verplaatsen in het psychische leven van een ander. Onder het onderscheid tussen 'verklaren' en 'begrijpen' ligt dan ook het wezenlijke verschil tussen natuur en geest. Dilthey wil nu aan het begrijpen van de geesteswetenschappen een even solide - dat is objectieve - basis geven als Kant die aan het verklaren der natuurwetenschappen had gegeven en concepten bedenken voor het begrijpen van de geest, dat is het psychisch leven van de ander.

De hermeneutiek stelt voor Dilthey een dubbele problematiek. Aan de ene kant probeert zij een historische samenhang, een gestructureerd geheel te reproduceren op grond van een categorie tekens, die zijn vastgelegd door het schrift of door welk ander procedé van inscriptie dan ook, dat gelijkwaardig is aan het schrift. Een directe toegang tot het psychisch leven van de ander, zoals bij Schleiermacher, is niet mogelijk. Dat moet worden gereconstrueerd door de geobjectiveerde tekens te interpreteren volgens de objectieve regels van het taalonderzoek. Toch heeft aan de andere kant deze objectieve kennis van de geschiedenis wel de psychologie als laatste grond. De autonomie van de tekst is slechts een verschijnsel van voorbijgaande en oppervlakkige aard. In de psychologie daarentegen ontmoet de mens een mens, die hoe vreemd hij ook moge zijn nooit zo vreemd is als Kants onkenbare *Ding an sich*.

Het gerichte invoelen van een tekst volgens Dilthey combineert in de aandacht voor het vreemde psychische leven twee dingen: de projectie van ,

de eigen psychische structuren op en het interpreteren van de geobjectiveerde levensuitingen. Dat resulteert daarin, dat de eigen actuele sociale, politieke, religieuze verhoudingen, die zijn geobjectiveerd in dito instellingen model staan voor het begrip van de historische objectiveringen in de te interpreteren tekst. Deze worden dan ook vooral benaderd vanuit de actuele vragen en wel die, die spelen op grotere schaal (sociaal, politiek, religieus) dan die van het individueel-psychische. De vraag blijft natuurlijk wel 'hoe objectief is dit nu eigenlijk?' Er blijft iets wringen in de subject-object verhouding van Dilthey's objectieve kennen.

Dilthey heeft duidelijk meer aandacht voor relaties in de hermeneutiek dan Schleiermacher. Toch blijft hij binnen het subject-object kader van de epistemologie / kenleer en verwijderd hij het voor-talige, de diepere lagen, de emotie, de liefde, het religieuze - Kants *Ding an sich* - in principe uit de interpretatie van de geschiedenis. Het gaat bij Dilthey alleen om de taalkundige en andere expressies in gestolde, geobjectiveerde levensuitingen die dat alles bij mensen teweeg kan brengen. In chakra 4 worden de diepere lagen wel uitdrukkelijk en direct betrokken, liefde als universele zelfs goddelijke kracht. Toch verbind ik chakra 4, het chakra van de emotie en het bewuste opgaan in een groter geheel, wel min of meer met Dilthey's interpretatiemodel, juist vanwege de grotere gehelen die hij in zijn historische onderzoek met elkaar probeert te verbinden.

Voorbeeld: 'Wat er allemaal in de huidige netwerkcultuur gebeurt, is precies dat waar de tekst van de *Graceland* over gaat. Er wordt weer over liefde gesproken en menselijke waardigheid op de werkvloer; aan de flower power energie wordt handen en voeten gegeven en daardoor veranderen starre bureaucratische bolwerken in een '*great place to live*'.'

2.c Gadamer's Wirkungs-geschichte¹¹

De eindigheid is voor Gadamer hét kenmerk van de effectieve geschiedenis - de *Wirkungsgeschichte*. De grenzen die Dilthey tussen heden en verleden trok en probeerde te overstijgen, maakt Gadamer tot horizonten in de effectieve geschiedenis. Hij laat zich daarbij inspireren door de ontologie van Heidegger die zich baseert op de omkering van het Cartesiaanse Cogito. 'Cogito ergo sum' wordt: 'Sum ergo cogito'. Niet meer mijn individuele denken en kennen vormt de grond van mijn bestaan, welnee ik besta, ik heb het leven vanuit de mij omringende context aangereikt gekregen en daarom kan ik ook nog een beetje denken, kennen. Het besef, dat men zich in een situatie, binnen een horizon bevindt, is het besef van de eigen historiciteit de eigen eindigheid. Bij elke horizon houdt iets op en begint iets nieuws en dat is het principe van de eindigheid. En daarmee wordt voor Gadamer het *zijn* (de ontologie) *in* de geschiedenis de dragende grond van het *kennen* (de epistemologie) *van* de geschiedenis. Met Heidegger relateert Gadamer nu definitief het Kantiaanse ideaal van het zekere objectieve kennen en daarmee ook de subject - object relatie in de epistemologie, want hij geeft aan het kennen een ander en veel meeromvattend draagvlak. En dat verschaft hem een nieuwe manier om uit de hermeneutische cirkelredenering te komen.

Het inbrengen van vooroordelen

Het oude en het nieuwe staan echter nooit helemaal op zich zelf. Als het oude afsterft, geeft het een erfenis door aan het nageslacht. Het nieuwe erft altijd iets van het oude en is daarmee op niet achterhaalbare wijze verbonden, namelijk door een historiciteit die nooit via objectivering kan worden beheerst. Zo werkt de effectieve geschiedenis door in het menselijk bestaan, het oude, de tradities worden doorgegeven over de verschillende horizonten heen, waar ze worden geïnterpreteerd en tot nieuwe tradities uitgroeien. Het

¹¹ H.G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen, 1985, p.169-174, 270-312, 442-495; P. Ricoeur, *Du texte à l'action*, Paris, 1986, p.96-101; Th.C.W. Oudemans, 'Gadamer's wijsgerige interpretatieleer' in T. De Boer e.a. *Hermeneutiek*, Meppel, 1988 p.63-77; H. Küng, D. Tracy, *Theologie – wohin?*, Gütersloh, 1984 p.77-88

verstaan deelt in deze eindige status van het bestaan. Het verstaan is ook gebonden aan de overgeleverde en gecreëerde tradities binnen de actuele horizon en kan dus niet bestaan in de kennis van een onafhankelijk subject, dat zich bevindt tegenover een te interpreteren object. De lezer/interpreet maakt in zekere zin ook deel uit van zijn 'object', zoals hij deel uitmaakt van de geschiedenis die haar eigen gang gaat. Zo kan ook een klassiek werk, een Griekse tragedie of een Bijbeltekst niet los gemaakt worden van de lange geschiedenis van variërende interpretaties er van. Het werk is verbonden met z'n geschiedenis van effecten, die de vooroordelen worden van nieuwe verstaanshorizonten en de eigentijdse interpretatie van dat werk mee bepalen. Noch het werk zelf, noch de interpreet bepaalt op autonome wijze de betekenis. De betekenis groeit in de effectieve geschiedenis van z'n interpretaties, in de tradities en de ermee verbonden vooroordelen die uit die geschiedenis voortvloeien. Gadamer noemt dat *Wirkungsgeschichte*.

Het is voor Gadamer dan ook niet mogelijk om zonder vooroordelen een tekst of de werkelijkheid te benaderen. De lezer/interpreet mag (met Schleiermacher) weer 'ik' zeggen en zijn of haar eigen vooroordelen naar de tekst brengen, als van meet af aan maar de mogelijkheid bestaat, dat die vooroordelen worden bijgesteld. Daarvoor moet de lezer/interpreet zich rekenschap geven van de afstand, die er is tussen de horizon van de tekst, de interpretatiegeschiedenis van de tekst en de eigen horizon, en ook kritisch omgaan met de eigen vooroordelen. Vooroordelen worden dan ook - in de zin van Gadamer's interpretatiemodel - nooit zo maar of impliciet weergegeven, maar altijd expliciet en met de bedoeling er iets mee te doen.

De distantïering.

Aan de hand van klassieke teksten laat Gadamer de dubbelheid zien, die er bestaat in de relatie tussen de lezer en de tekst: de tekst is zowel onbereikbaar als tegenwoordig. Onbereikbaar in z'n historische afstand, tegenwoordig als gevolg van de effectieve geschiedenis en ons bewustzijn daarvan. Een tekst kan dus nooit een object worden vanwege z'n historische afstand tot het interpreterend subject, omdat er altijd ook de tegenwoordigheid is door middel van de *Wirkungsgeschichte*. Toch is de afstand er wel en is hermeneutiek een constante worsteling tussen afstand en nabijheid, tussen vervreem-

ding en participatie. Het objectieve kennen van de menswetenschappen en de kenleer is vervreemdend, omdat ze de afstand tussen subject en object intact houdt en participatie onmogelijk maakt. Als Gadamer dan ook de schrijver beter wil begrijpen dan hij zich zelf begreep, dan denkt hij niet zozeer in taalkundige termen van subject (/object), zoals Schleiermacher deed, maar meer in filosofische termen van participeren in dezelfde zaak door lezer en schrijver. De zaak die in de tekst aan de orde wordt gesteld krijgt hierdoor een veel grotere zelfstandigheid dan bij Schleiermacher. Waar het dan ook in de geesteswetenschappen om moet gaan volgens Gadamer is het participerende kennen van een zaak op afstand met behulp van zoveel mogelijk verschillende interpretaties en vakkennis van verschillende disciplines, zodat die zaak steeds meer geldigheid en waarheid verwerft.

De distantiëring zal dan vooral tot uitdrukking komen door de nadruk op de vervreemdende elementen. Er wordt afstand genomen van de tekst, doordat het anders-zijn van de tekst wordt verduidelijkt, maar ook van de eigen vooroordelen, door ze bewust te maken en in een ander licht te plaatsen.

De horizonversmelting.

De effectieve geschiedenis zelf bevat al een afstandselement. De geschiedenis kan slechts doorwerken als er historische afstand is, die in die doorwerking wordt overbrugd. De nabijheid van het verre, het effectieve in de afstand, de spanning tussen het eigene en het vreemde is dus kenmerkend voor het historische bewust worden zelf. Deze spanning zet zich nu voort in Gadamers begrip van de *Horizontverschmelzung*. Het element van de eindigheid - belangrijk in Gadamers *Wirkungsgeschichte* - betekent niet, dat ik ben opgesloten in één bepaald gezichtspunt. Daar waar er een situatie is, is er een horizon en die kan zich verwijden en vernauwen. En er is communicatie mogelijk tussen verschillende soorten bewustzijn, die zich bevinden in verschillende situaties, binnen verschillende horizons. Deze communicatie vindt plaats doordat deze horizons met elkaar versmelten. Voor Ricoeur is dit is een zeer vruchtbaar idee. Het houdt namelijk in, dat we niet binnen gesloten horizons leven en ook niet binnen één unieke horizon. Daarmee wordt een totaal en absoluut weten uitgesloten en impliceert het

begrip horizonversmelting juist de voortdurende spanning tussen het eigene en het vreemde.

Nu vindt de communicatie als gevolg waarvan horizons uitdijen en met andere versmelten plaats door middel van taal. En voor Gadamer is alles wat als betekenis begrepen kan worden taal, ook de taal van de bloemen, de gebarentaal, de lichaamstaal, enzovoort. Welnu, in de dialoog, die wij zijn, evenals in het spel kan geen der deelnemers afzonderlijk het verloop bepalen. Het is juist de zaak in het spel, in het gesprek, in een tekst die de deelnemers bij elkaar brengt en hun verstaanshorizonten verlegt, zodat ze er anders uitkomen dan dat ze er ingingen. Dit eindeloze hermeneutische spel, dat in de effectieve geschiedenis wordt gespeeld, dit voortdurende in de interpretatie plaatsvindende gevecht tussen afstand en nabijheid, wordt door Gadamer beschreven in zijn begrip van horizonversmelting. Daarbij is maar één ding zeker, namelijk dat de nabijheid het altijd wint van de afstand, de traditie van de vervreemding, het zijn van het kennen. Hier ligt een belangrijk verschil met de hermeneutiek van Paul Ricoeur. Als je namelijk je uitgangspunt niet in de traditie maar – met Ricoeur - in de tekst neemt, dan kan die tekst je ook naar heel vervreemdende werelden buiten je eigen vertrouwde tradities leiden en je zodoende enorm verrijken.

Van horizonversmelting is sprake als deze voorkomt in combinatie met de twee voorafgaande fasen: het inbrengen van vooroordelen en de distantiëring. De nabijheid van de zaak van tekst wordt herwonnen doordat de kritische distantie de vooroordelen heeft bijgesteld. De *Wirkungsgeschichte* van de tekst maakt dan duidelijk dat we horen bij de traditie, die de tekst op gang heeft gebracht en we door een diepere verwantschap met de zijnswijzen van de tekst datgene, wat de tekst ter sprake brengt, op nieuwe manieren kunnen meebeleven.

Alles dat als betekenis kan worden begrepen is taal volgens Gadamer. Bij taal horen dus ook de diepere lagen en mysteries die niet direct door woorden en zinnen worden uitgedrukt: zeg het met bloemen, een goed of raar gevoel, een liefdevolle glimlach, een blik van verstandhouding, het verlangen naar liefde, doodsangst, enz. Dit alles wel binnen de horizon van de eigen tradities die per definitie open staan voor nieuwe interpretaties en denk-

patronen, op zoek naar waarheid. De motor van die interpretatie is de *Wirkungsgeschichte* door de hele keten van de overgeleverde tradities heen. De basis daarvan is de eindigheid, wat ook inhoudt dat je stilstaat bij je eigen dood om je eigen beleving daarvan op een nieuwe manier te doorleven zoals dat met de energie in het chakra van het zoeken naar waarheid - chakra 6 - wordt mogelijk gemaakt.

Voorbeeld: 'Ik vond *Graceland* altijd een vreselijk lied. Ik bedoel uit elke regel van de tekst springt de dood je voor de voeten en waarom moet je daar nou met huppelende muziek over communiceren. Dat is echt niet mijn ding En toch is *Graceland* een wereldhit geworden. Had ik iets gemist? Daarom ben ik maar eens wat bewuster in de tekst van dit lied gedoken om te kijken wat er nou echt in aan de orde wordt gesteld. De eerste site die ik raadpleegde vertelde al dat dit lied een politiek statement van Paul Simon is tegen de apartheid in Zuid Afrika, verbonden met de civil war in de VS waarin het ook om blank en zwart ging. Het gaat daar over de zinloze strijd en onderdrukking van de underdog, kortom de zwarte blues die Elvis in zijn muziek een nieuwe erkenning gaf, maar die uiteindelijk ook in de establishment ten onder ging. Toch ligt het pretpark *Graceland* in Memphis Tennessee waar Elvis begraven ligt. Door al deze informatie ben ik gaan bedenken, dat het misschien in deze tekst wel gaat over veel meer dan mijn eigen doodsangst, mij juist daarvan bewust maakt en wegen aanreikt voor de overwinning van die doodsangst en dat op veel grotere schaal dan mijn eigen bestaan. Tja en dan past die huppelende muziek toch wel weer op de één of andere manier.'

3. Tekst én lezer, Ricoeur

Voor Ricoeur geldt, dat zoals het 'kennen' (de epistemologie) geen laatste waarheid is, ook het 'zijn' (de ontologie) de laatste waarheid niet kan vormen. Het structuralistische idealisme van het absolute weten binnen gesloten systemen (*langue*) waar de tijd en de tijdgebonden gebeurtenis (*parole*) zijn buitengesloten zoals dat in semiologie werkt, wijst Ricoeur hiermee voor

zijn eigen hermeneutiek dus af.¹² Daarom is Ricoeurs tekstuele hermeneutiek een dialectiek, een in elkaar opgaan van structurele en *wirkungsgeschichtliche* analyse met de tekst als uitgangspunt en de lezer als participant. Kennen noch zijn hebben hier de status van laatste waarheid, maar zijn toegangspoorten tot een werkelijkheid, die weliswaar grenzeloos is, maar die slechts binnen de grenzen van de menselijke vrijheid en op een indirecte manier - via de omweg van de tekst - kan worden gekend en ervaren. En dit is kenmerkend voor elke fenomenologische benadering. Zowel bij de epistemologie van het structuralisme als bij de ontologie van Gadamer gaat het om het verkennen van steeds diepere lagen in de werkelijkheid en zij kunnen dus voor Ricoeur – dankzij hun eigen eigenheid – prima in een hermeneutische fenomenologie elkaar dialectisch bevragen en doordringen. Het probleem van de hermeneutische cirkelredenering wordt hier opgelost in weer een heel nieuwe dynamiek. Betekenis wordt ontvangen vanuit de tekst door de lezer, doordat hij of zij gaat participeren in de wereld die de tekst voor zich uitwerpt en er al participierend nieuwe betekenissen aan gaat geven. Als die tekst de Bijbeltekst is, dan gaat het in die wereld om het Koninkrijk van God. En als die tekst *Graceland* is dan gaat het om een wereld vol genade.

3.a De taal als discours¹³

Waar Gadamer eindigt daar begint Ricoeur, namelijk in de taal, dat wil zeggen taal als discours, het ‘vertoog’ – wetenschappelijk, literair, religieus - dat als een geheel van tekens ergens naar verwijst. Dat verwijzen kan in de richting gaan van een buitentalige werkelijkheid, waarmee Ricoeur wel degelijk

¹² Zo blijft het bewustzijn open naar het onbekende toe, zoals het begrip ‘exterioriteit’ werkt in de filosofie van Emmanuel Lévinas, zie: E. Lévinas, *Totalité et infini*, Den Haag, 1961

¹³ Paul Ricœur, *Interpretation Theory, discourse and the surplus of meaning*, Fort Worth, Texas, 1976, p.1-24. Deze samenvatting van Ricoeurs tekstuele hermeneutiek is door hem zelf in het Engels geschreven.

rekent, maar niet anders dan via de nauwe poort van de menselijke taal. Deze dient eerst en wel in de meest brede zin van het woord te worden onderzocht, voordat diepere lagen van het zijn zelf zich kunnen aandienen ook weer in de menselijke taal.

Het grondprincipe van Ricoeurs hermeneutiek is de voortgaande dialectiek van structuur en gebeuren, van de taal als statisch systeem van tekens (*langue*) en als dynamisch gebeuren van zeggingskracht (*parole*). Steeds weer is de statische structuur uitgangspunt en onderzoeksobject, waarvan de grenzen worden vastgesteld en vervolgens opengedoken door de dynamische kracht van de gebeurtenis. De hermeneutische cirkel was bij Schleiermacher nog een vicieuze cirkel – de cirkelredenering dat eruit komt wat je erin stopt. Bij Ricoeur krijgt zij de vorm van een spiraal – je cirkelt wel steeds over dezelfde punten maar steeds op een ander niveau met nieuwe inzichten als gevolg. Aan de interpretatie worden op die manier in een eindeloze spiraalbeweging steeds weer nieuwe impulsen verschaft. Daarom ook kiest Ricoeur als het uitgangspunt van zijn hermeneutiek de basiseenheid van de taal als geheel, namelijk de taalkundige zin. Daar wordt de dialectiek van systeem en gebeuren, van tijdloos zelfstandig naamwoord en tijdgebonden werkwoord, van blijvend object en verdwijnend subject in de meest kernachtige zin – als de fundamentele beweging van de taal - voltrokken.

3.b De tekst¹⁴

Wat bij de algemene opvatting van taal als discours impliciet was, de dialectiek van blijvende betekenis en verdwijnende gebeurtenis, wordt bij het discours als tekst expliciet. Er komt afstand tussen tekst en lezer en beide krijgen een zekere mate van autonomie. Voor Gadamer is deze afstand vreemdend, maar voor Ricoeur is zij juist een heel productief moment voor de toeëigening. Omdat kennis van de wereld van de tekst niet op voorhand is gegeven, is het nodig alle mogelijke soorten van ons ter beschikking staande analyse en kritiek te gebruiken om die wereld te leren kennen. Je kunt niet

¹⁴ Paul Ricœur, *Interpretation Theory, discourse and the surplus of meaning*, Fort Worth, Texas, 1976, p.25-47

alles over een tekst beweren wat je maar wilt en de autonomie die de tekst heeft, vereist gewoon dat je haar recht doet door te proberen haar in haar eigenste eigenheid te doorgronden. Voor een tekst uit het Oude Testament van de Bijbel betekent dat, dat je haar leest in de taal waarin ze is geschreven namelijk het Hebreeuws, voor het Nieuwe Testament is dat Grieks, om de Baghavatgita te leren kennen zul je Sanskriet moeten leren en de Maya taal om de Mayakalender te leren begrijpen. Zo neemt de tekst je mee naar haar eigen culturele, religieuze en sociale achtergronden die totaal nieuw, ongemakkelijk en vervreemdend voor je kunnen zijn. Met een zorgvuldige analyse ga je dus eerst de wereld van die tekst verkennen en aangezien elke tekst een *surplus of meaning* heeft ga je er allerlei wegen ontdekken die voorheen nog niet zichtbaar waren. Dat kan ook uitmonden in extra aandacht voor de eigen kritische activiteit van personen in de tekst die zich uit in openheid voor nieuwe wegen en zelfs in het banen van nieuwe wegen in de wereld die de tekst voor zich uitwerpt. Daarna word je door de tekst uitgenodigd om die wegen ook daadwerkelijk zelf te gaan bewandelen en om zo ook zelf op je eigen wijze deel te nemen in de zaak die in die tekst aan de orde is.

3.c Metaforen en symbolen¹⁵

Ricoeurs metafoor en symbool theorie vormt het centrum van zijn hele hermeneutiek, waarmee hij een enorme diepte geeft aan de dialectiek van Gadamer's afstand en nabijheid. Door hun onderlinge verbondenheid verkennen metaforen en symbolen diepe lagen van de werkelijkheid en raken zelfs aan de vóór-talige, transcendente en religieuze lagen van de menselijke werkelijkheid, die voorbij de grenzen van ons eigen beperkte inzicht liggen. Juist daar huist het *surplus of meaning* dat de interpretatie gaande houdt en zo vruchtbaar maakt, omdat ze de lezer meeneemt in een voorheen onbekende en misschien wel vervreemdende werkelijkheid, die haar eigen inzicht gaat verrijken, verfraaien, uitbreiden. Taal is daarbij de nauwe poort die toe-

¹⁵ Paul Ricœur, *Interpretation Theory, discourse and the surplus of meaning*, Fort Worth, Texas, 1976, p.45-70

gang biedt tot de werkelijkheid zoals die is, geweest is of ooit zal kunnen zijn.

De metafoor

De metafoor is en is niet wat zij aanduidt. Heel vaak bevat zij een paradox die tot in het absurde kan gaan en ons zo dwingt om de werkelijkheid op nieuwe manieren te bekijken. Voor Aristoteles werkt de metafoor op het niveau van afzonderlijke woorden, benoeming. Ricoeur echter verbindt de metafoor met de basiseenheid van het discours, de taalkundige zin. En daar creëert zij niet een afwijking in de letterlijke zin op het niveau van de benoeming, maar schept op het niveau van de taalkundige zin een conflict tussen twee verschillende interpretaties die actief zijn in die zin. Door middel van de creatieve verbeelding brengt de metafoor in één beeld twee werelden (die van dominee en herder, manager en coach, de toespraak en het speeldkwartier) bijeen die normaliter elkaar tegenspreken en dat veroorzaakt een schok. Het is de schok van de ontdekking, dat zo'n ondenkbare verbinding toch kan bestaan in het denken, in de verbeelding. De metafoor als taalcreatie is vernieuwend en (r)evolutionair, zij is kritisch, overstijgt grenzen en schept nieuwe betekenis in zowel de wetenschap als de kunst.

Het symbool

Het symbool heeft een dubbele betekenisstructuur. Eerst is er de letterlijk betekenis, waarin een verborgen betekenis doorklinkt die wortelt in het zijn zelf – goed en slecht. Het symbool is geen menselijke schepping van taal of beelden zoals de metafoor dat is. In het symbool geeft het vóór-talige 'zijn' zichzelf prijs in de taal van de directe letterlijke betekenis. Het symbool probeert niet het kwaad bij voorbaat te beheersen of te controleren door middel van een mythe om zodoende de verlossing veilig te stellen, maar wordt gevoed door de onuitputtelijke en verborgen betekenislagen in het 'zijn' zelf, die slechts gedeeltelijk en voorlopig in taal kunnen worden gevangen. Door het symbool is de mens verbonden met een werkelijkheid die bestaat uit vele verschillende lagen van zin en betekenis: het symbool geeft te denken. In feite is alles al eens gezegd, (al is het in raadselen) en moet nu opnieuw worden opgestart in de dimensie van het denken. Daarbij helpt het symbool.

In religies duiken symbolen heel vaak op. Dat is natuurlijk logisch omdat het daar vaak om vóór-talige werkelijkheden als het heilige, het kwaad, de kosmos gaat. Maar ook in niet religieuze sferen als de psychoanalyse, chaostheorie, kwantumfysica etc. komt de symbolische rijkdom naar de oppervlakte. Symbolische ervaringen vragen als het ware om betekenis die in taal kan worden uitgedrukt en dat verzoek wordt door de metafoor op een bescheiden, eindige, maar ook zeer kritische manier ingewilligd. Kritisch, dat wil zeggen altijd open voor het betreden van nieuwe tot dan toe onbedachte werkelijkheid

De argwaan

De meesters van de achterdocht – Marx, Freud en Nietzsche – hebben in het denken van Ricoeur altijd een belangrijke rol gespeeld. Waar zij ons in feite van bewust gemaakt hebben is het feit dat er zich diepe lagen in de werkelijkheid bevinden waar we niet direct toegang toe hebben. Bij Marx gaat het dan om onbewuste sociale lagen onder de economische impulsen, bij Freud om de onbewuste primaire psychische impulsen en bij Nietzsche om de onbewuste wil tot macht. Alle drie proberen hun bewuste methode van ontcijferen te laten samenvallen met het onbewuste werken van die primaire verborgen lagen. Het directe bewustzijn wordt dus met een grondige achterdocht bekeken, want daaronder is iets heel anders aan de hand. Die primaire impulsen zijn weliswaar niet direct toegankelijk, alleen hun representaties – bijvoorbeeld in dromen - kunnen wel worden geïnterpreteerd. Die interpretatie blijft daarmee altijd voorlopig nooit totaal, en er moet rekening gehouden worden met een zekere mate van niet-weten. Deze kritische houding ten aanzien van het directe bewustzijn zal later in het postmoderne denken – Derrida, Lyotard, Lévinas, Kearney, Keller, enz. - gewoon doorgaan.

3.d Het *récit*: verklaren, toetsen en begrijpen¹⁶

¹⁶ Paul Ricoeur, *Interpretation Theory, discourse and the surplus of meaning*, Fort Worth, Texas, 1976, p.71-88

Interpretatie is voor Ricoeur vooral een voortgaande dialectiek van verklaren – betekenis geven door de exacte wetenschappen - en begrijpen - betekenis ontvangen door de geesteswetenschappen. Dilthey gebruikt hier de termen ‘*erklären*’ en ‘*verstehen*’. Ricoeur volgt hier het interpretatieschema van Gadamer, waarbij een eerste onbevangen begrijpen (gissen, divinatie bij Schleiermacher) door een ‘ik’ zeggende lezer (Ricoeur noemt dit *understanding*) wordt gevolgd door een kritische toetsende analyse met een verklaring (de *explanation*) die op zijn beurt tot een nieuw maar nu kritisch begrijpen (*comprehension*) leidt. En ook dit nieuwe kritische begrijpen kan opnieuw *understanding* worden en aanleiding geven tot nieuwe verklaringen (*explanations*) en nieuwe *comprehension*. Zo houdt dit hele interpretatieproces de dialectiek van het geven en ontvangen van betekenis gaande.¹⁷

Een tekst, wetenschappelijk maar ook literair (door Ricoeur aangeduid met de term *récit*), heeft wortels in de werkelijkheid en wil door middel van de erin aanwezige verbeeldingskracht iets zeggen, naar verwijzen, ergens op doelen. Die tekst maakt zich los van z'n schepper, krijgt een zekere autonomie en ook de lezer heeft de vrijheid om met z'n eigen referentiekader de wereld van die tekst te betreden en de wegen te ontdekken en te gaan, waar de tekst op doelt. Zo is het interpretatieproces een nooit ophoudend proces. Elke tekst - ook de Bijbeltekst - heeft een zekere voorlopigheid, die nieuwe teksten in het leven roept en de voortgang van de traditie waarborgt. Welke richting die voortgang zal nemen blijft open, want de werkelijkheid van tijd en ruimte is niet eenduidig. Zo wordt de hoop op een betere toekomst niet ingekapseld in gesloten denksystemen, maar blijft levend. De ontologie (zijnsleer) van Heidegger waardoor Gadamer zich heeft laten inspireren is zo'n gesloten denksysteem, net zoals de epistemologie (kenleer) van het structuralistisch idealisme. Daarom neemt Ricoeur (mede geïnspireerd door het begrip ‘exterioriteit’ van Emmanuel Lévinas) de tekst die een lezer iets – wat dan ook maar - te zeggen heeft als uitgangspunt van zijn hermeneutiek

¹⁷ Elders, bijvoorbeeld in *Le conflit des interprétations*, Paris, 1969, p. 293-294, gebruikt Ricoeur ook wel de termen eerste naïviteit – kritische analyse – tweede naïviteit

en als gids naar een betere samenleving. Het 'zelf' is daarbij de uit de omringende werkelijkheid betekenis ontvangende instantie, terwijl het ego vanuit de eigen beleving daaraan op zijn beurt weer betekenis geeft. Beide – zelf en ego – staan dan ook constant met elkaar in een dialectische verhouding. Ricoeur besluit dan ook zijn boek *Interpretation Theory* met de stelling:

*Het is de tekst, met z'n universele kracht om werelden te openen, die een zelf geeft aan het ego.*¹⁸

Wat Ricoeurs interpretatiemodel met chakra 7, het chakra van de Geest, verbindt is voor mij zijn consequent doorgevoerde openheid naar het onbekende, nieuwe inzichten, nieuwe diepere lagen in culturen, religies, wetenschappelijke disciplines die zij met hun teksten ons aanreiken. Oosterse stromingen, Hebreeuwse Bijbelteksten, psychoanalyse, kwantumlogica, enz. verrijken door hun eigen (ons onbekende) aard ons bewustzijn enorm, d.w.z. als we ons echt in hun symbolische rijkdom verdiepen. Daarbij is niet de eigen traditie doorslaggevend zoals bij Gadamer, maar de tekst met een mogelijk verwarrende en vervreemdende eigenheid. De spirituele crisis die zoiets kan opleveren eindigt niet blijvend in een *dark night of the soul*, maar geeft toegang tot het licht dat een nieuw pad beschijnt. De bespreking van de symboliek van goed en kwaad binnen de menselijke werkelijkheid besluit Ricoeur namelijk met het 'hoeveel te meer' (het Griekse '*polloi mallon*') van de apostel Paulus in zijn brief (in het Nieuwe Testament van de Bijbel) aan de Romeinen (5:20): 'Waar echter de zonde / het kwaad toenam, daar is de genade meer dan overvloedig geworden.' (CI, 69, p.310)

Voorbeeld: 'Taal is een wonderlijk ding, zo ook in het lied *Graceland*. Het legt allerlei structuren vast, terwijl er tegelijkertijd in die structuren van alles

¹⁸ Paul Ricœur, *Interpretation Theory, discourse and the surplus of meaning*, Fort Worth, Texas, 1976, p.95. Een inspirerend boek van Ricoeur over 'zelf' en 'ego' is ook *Soi-même comme un autre*, Paris, 1990.

gebeurt, waar je door wordt meegenomen. Op het moment dat je bewustzijn zich daarvoor opent ga je op reis.

De wereld die de tekst van *Graceland* voor ons opent is er één met vele lagen, zowel qua ruimte, tijd en betekenis. Juist dat aspect maakt dit lied voor mij zo boeiend en tegelijkertijd zo moeilijk om er even iets zinnigs over te zeggen. Elke laag bevat namelijk een overvloed aan betekenis en als je die een beetje door hebt, dan wordt direct een nieuwe laag, een nieuwe wereld voor je geopend. Het lijkt wel een beetje op zo'n computerspelletje met heel veel verschillende speel levels. Ik stel voor een paar van die levels te bekijken.

Eerst de persoonlijke worsteling met haat en liefde, maar daarin zit ook iets van ontvangen genade die je niet zelf kunt organiseren of controleren. Hoe werkt de overgave aan die genade dan vervolgens op de andere niveaus – nationaal, globaal, zelfs voorbij de grenzen van culturen en tradities, en voorbij de grenzen van de tijd? De vrolijke muziek is haast een metafoor die je dansend van de ene symbolische laag naar de ander brengt.

Zo wordt *Graceland* een uitnodiging voor een spannende ontdekkings-tocht door onze eigen werkelijkheid anno 2020, die er misschien wel heel anders, mooier, uit ziet dan je ooit had gedacht, of voor mogelijk had gehouden. Een werkelijkheid die er zelfs nog mooier uit kan gaan zien dan je mooiste dromen en jij kunt daar aan bijdragen'

4. Coherente hartsverbinding, Vaessen

Ricoeur ging in zijn denken tot de grens van de overgang in de tweede helft van de 20^e eeuw naar een nieuwe periode in het Westerse denken, het postmodernisme. Hij moest daar zelf niets van hebben, omdat het postmodernisme in zijn tijd erg nihilistisch was. Toch biedt de nieuwe tijd ook veel mogelijkheden om de werkelijkheid op veel positievere manier te interpreteren en daarnaar te handelen. Voor mij gaat het daarbij dan vooral om de grote nadruk op 'verbinding' tussen alle lagen van de (universele) werkelijkheid die overal opduikt en die een nieuwe basis voor kennen en zijn kunnen worden. Het lijkt een beetje op hoe voor Heidegger de epistemologie niet meer

toereikend was, hij het Cartesiaanse *cogito ergo sum* (ik denk dus ik ben) omdraaide (ik ben dus ik denk) en de ontologie aan de basis van het kennen toevoegde. Maar dan wel open naar het onbekende dat ons vanuit het Bijbels Hebreeuws als taal en de ‘exterioriteit’, zoals Lévinas dat bedoelde, van alle kanten tegemoet komt.

Eén van de meest fundamentele verschillen tussen het Hebreeuws en het Grieks als taal is te vinden in het werkwoord en dan met name in de werkwoordstijden. Elke Westerse taal, die van het Grieks en later het Latijn is afgeleid kent drie werkwoordtijden: de verleden tijd, de tegenwoordige tijd en de toekomstige tijd. Verleden, heden en toekomst worden op die manier helder van elkaar gescheiden als min of meer gesloten systemen, waarover je rationeel controle kunt uitoefenen. Het Hebreeuws kent maar twee werkwoordtijden: de verleden tijd die loopt door in het heden en de toekomstige tijd en die begint in het heden. Beide staan open naar het onbekende van het verre verleden en de verre toekomst, want daar weten we het fijne gewoon niet van. Voor de tegenwoordige tijd is er geen enkele grammaticale vorm beschikbaar, zij is de overlap van verleden en toekomst. Verleden, heden en toekomst vormen op die manier een eenheid, net zoals bijvoorbeeld woord en daad, het kennen met hoofd, hart en buik een eenheid vormen. En daar is veel voor te zeggen. Je kunt ze namelijk wel van elkaar *onderscheiden* als open structuren, maar niet van elkaar *afschieden* als gesloten systemen waar je macht of controle over hebt. Waar het om gaat is om op een goede manier in de tijd te zijn, in het heden mee te bewegen met de tijd, *to be in the flow*. Dan heb je niet alles meer rationeel onder controle, maar spreken ritme, klank, gevoel, mysterie, geloof, vertrouwen, de exterioriteit, het onbekende ook een woordje mee. Zo wordt voor mijn gevoel recht gedaan aan de positieve en creatieve energie die verbinding altijd bewerkstelligt.¹⁹

4.a De kwantumrealiteit: einde en nieuw begin van het Westers denken

¹⁹ Zie ook het essay ‘Authenticiteit in retorica en retoriek’ in hoofdstuk 8

Door nieuwe ontwikkelingen in de fysica konden we verder en dieper in de materie kijken dan ooit tevoren. De Hubble telescoop stelde ons in staat om buiten ons eigen zonnestelsel te kijken en het bleek dat er niet één zonnestelsel was (waar de planeet aarde deel van uit maakt), maar een duizelingwekkend aantal en van al die zonnestelsels was er niet één het centrum. Ik heb het postmoderne wereldbeeld dan ook non-centrisch genoemd. Inmiddels waren er ook zo veel verschillende logische systemen ontwikkeld dat je ook niet meer weet welke logica je moet hanteren om waarheid te vinden. In de postmoderne deconstructie filosofie van Jaques Derrida is waarheid een fictie. In de ethiek en de moraal was het al niet veel beter gesteld. Voor de filosoof Jean François Lyotard betekenen de Nazi sympathieën van Heidegger tot ver in WO II, dat de terreur van de gesloten systemen een integraal onderdeel is geworden van het Westers denken als geheel. De moraal lijkt daarmee aan z'n eind gekomen, Lyotard spreekt in dat verband dan ook over 'een wolk van terreur die zich verbergt in het transparante blauw van de taal'.²⁰ Ook in het onderzoek naar de atomen en de subatomaire werkelijkheid gingen we verder kijken dan ooit te voren en het bleek dat in die nieuwe werkelijkheid de traditionele logica volgens de wetten van Newton niet meer werkte. Als deeltjes tegelijkertijd golven zijn, dan is dat zelfs niet meer te rijmen met het zogenaamde Aristotelisch syllogisme waar A per definitie ongelijk is aan -A. Als we dus rationeel maar ook moreel niet meer in staat zijn om de zaak te controleren, dan wordt dat ervaren als chaos.

Gelukkig waren er ook ontwikkelingen in de nieuwe tijd die minder negatief uitpakten. In de eerste plaats werden we gestimuleerd om scherper over het begrip 'waarheid' na te denken. In de premoderne tijd gold nog de correspondentietheorie met betrekking tot waarheid. Daarin vallen 'zeggen' en 'zijn' volledig samen. Als je iets *zegt* over wat ook echt zo *is* dan spreek je *de* waarheid, anders lieg je. In de moderne tijd komt de dialectische waarheidstheorie op. Daarin is waarheid iets dat wel bestaat maar altijd groter is dan wij mensen in z'n geheel zullen kunnen bevatten of controleren. Het

²⁰ J.F. Lyotard, *Heidegger et les "juifs"*, Paris, 1988, p. 64

enige dat we met die waarheid kunnen is er op een voorlopige en bescheiden manier in participeren. In de postmoderne tijd komt de deflatietheorie op, waarin ‘zeggen’ en ‘zijn’ volledig van elkaar zijn losgekoppeld zoals dat gebeurt in het structuralistisch idealisme in z’n meest extreme vormen als de semiologie. Hier komt de vraag op wat is waarheid nu eigenlijk? Immers taal verwijst nergens meer naar in de concrete werkelijkheid, alleen naar de binnenkant van het gesloten systeem en dan alleen nog naar lege symbolen en de verschillen daartussen.²¹ Ik ben zelf met Ricoeur bewust trouw gebleven aan de dialectische waarheidstheorie en die open ik nu ook voorbij de menselijke werkelijkheid naar de kwantum fysica en de chaos logica. Zo geeft ze me voldoende vrijheid en ook houvast aan mijn denken.

In de tweede plaats heeft de nieuwe tijd ons een heel nieuw en scherper gevoel voor holisme gebracht. In de subatomaire werkelijkheid gelden heel andere logische wetten dan in de lineaire werkelijkheid van tijd en ruimte waarmee wij dagelijks worden geconfronteerd. En toch is onze materiële, fysieke en psychische werkelijkheid opgebouwd vanuit de verbinding die vanuit de subatomaire werkelijkheid met haar eigen wetten tussen atomen tot stand is gekomen. Kennelijk kun je deze twee werkelijkheden – ook al rijmen ze in logisch opzicht absoluut niet met elkaar – toch niet van elkaar loskoppelen. Ze zijn in tegendeel onlosmakelijk met elkaar verbonden. Op dezelfde manier zijn ook de 7 chakra’s onlosmakelijk met elkaar verbonden en die weer met aarde (infrarood) en hemel (ultraviolet). De chakra’s zijn ook weer op dezelfde manier verbonden met de 7 energievelden in het aura en die weer met de 9 dimensies die onze hele fysieke, psychische en spirituele bestaan van energie voorzien en voeden. Iets soortgelijks geldt voor de morfogenetische velden – van atoomkern tot zonnestelsels - die allemaal hun eigen bewustzijn en energie hebben en als zodanig met elkaar verbonden

²¹ Vgl W. Slob, *Dialogical Rhetoric, An Essay on Truth and Normativity after Post-modernism*, Dordrecht, Boston London, 2002, p.64-65. Volgens Slob stort het post-moderne denken in onder z’n eigen gewicht.

zijn en blijven.²² Hier vallen de verschillen die religies van elkaar scheiden in het niet en je ziet dan ook steeds meer verbindingen ontstaan tussen totaal verschillende religieuze stelsels, die naar overeenkomsten gaan zoeken en zich door de verschillen laten verrijken. Wat ik in deze holistische manier van kijken naar de werkelijkheid van wezenlijk belang blijf vinden is, dat we weliswaar onderscheid maken tussen de verschillende modellen, bewustzijnslagen, energievelden, maar ze wel met elkaar blijven verbinden door ze niet als gesloten systemen van elkaar te scheiden.

Tenslotte probeer ik in mijn eigen interpretatiemodel van coherente hartsverbinding in deze geest verder te gaan op het punt waar Ricoeur eindigt. Ricoeur begon waar Gadamer eindigde – in de taal. Zo wil ik verder gaan bij de grens die Ricoeur niet heeft gepasseerd – die van de menselijke werkelijkheid. Ricoeur nodigt de lezer uit tot het binnentreden van de taal als toegangspoort waarachter de werkelijkheid schuil gaat. Een werkelijkheid die bij Ricoeur weliswaar grenzeloos is, maar die slechts binnen de grenzen van de menselijke werkelijkheid en vrijheid en op een indirecte manier, via de omweg van de tekst, door mensen kan worden gekend en ervaren. De lezer gaat bij Ricoeur participeren in de wereld van de tekst en genereert al participierend zijn eigen betekenis van de tekst. In de coherente hartsverbinding ontstaat betekenis in een veel grotere opvatting van de werkelijkheid, ook voorbij de grenzen van de menselijke werkelijkheid met haar traditionele logica en fysica. Daarin wordt onze geest geopend voor een nieuwe ervaring van werkelijkheid, spiritualiteit en religie. Dit betekent dat tekst niet langer de enige manier is om betekenis te ontvangen, maar er door meerdere lagen van de werkelijkheid (een kwantumveld) energie stroomt die betekenis laat ontstaan. Het is aan de lezer om dit ook werkelijk te ontvangen door zijn eigen hartcoherentie af te stemmen op de resonantie met de tekst. En zo ontstaat er een veld van betekenis, waarin er nieuwe werkelijkheid ontstaat.

²² vgl.: Rupert Sheldrake en Matthew Fox, *Engelen: energieën in de kosmos*, Kosmos Uitgevers, Utrecht / Antwerpen, 1998. Vertaling van: *The Physics of Angels*, San Francisco, 1997.

Zoals ik eens na een collegeblok dat ik Denver gaf over Bijbelinterpretatie van de deelnemers hoorde: *Joy is the clearest sign of the presence of God!* En, of je dit nu God noemt of licht of de kracht van het universum, het is voor mij de basis van al het kennen en zijn, theologie en retorica waarmee we het verschil kunnen maken. En daarmee nieuwe werkelijkheid creëren. Op die manier wordt interpretatie ook inspiratie.

4.b Aantrekkingskracht in de subatomaire werkelijkheid

Een belangrijke term in het veld van de coherente hartverbinding is voor mij het begrip 'kwantumsprong' - komend uit de kwantum- of subatomaire fysica. We hebben tot nu toe altijd gedacht dat atomen elkaar aantrekken door electro-magnetische krachten. Dat is ook zo. Elk atoom heeft een kern en daar om heen cirkelen heel veel elektronen in verschillende banen. En nu kan het maar zo gebeuren dat één zo'n elektron zo maar naar een andere baan springt. Daarmee verandert de energetische lading van het hele atoom en zo gaat het atoom ook andere atomen aantrekken om heel nieuwe moleculen, nieuwe werkelijkheid te maken. Dat is het eerste wonder, niet te voorspellen, niet te controleren, het gebeurt gewoon.

Maar er is nog meer. In de atomen razen ook lichtdeeltjes rond, de fotonen. Fotonen zijn veranderlijk, soms ontstaan ze, soms worden ze ook weer opgeslokt. En dat heeft ook weer te maken met de electro-magnetische lading van het atoom. Maar licht heeft net als klank altijd een trillingsgetal en een deel van de aantrekkingskracht tussen atomen wordt ook gevormd door resonantie. Atomen met harmoniërende trillingsgetallen trekken elkaar aan om moleculen te bouwen. En zo heeft alles wat is én leeft, dode en levende materie, en ook materie en geest naast electro-magnetische aantrekkingskracht ook resonantie, harmonie, positieve verbinding als z'n meest elementaire bouwprincipe. Dat is nog een veel groter wonder. Het is er gewoon, zonder dat wij het hoeven te organiseren. Het enige wat ons te doen staat, is met dit gegeven mee te resoneren.

De stilte laten uitrazen, bevrijd worden van vele dissonante tegenkrachten in vele dimensies en dan stralend mee resoneren met het universum. Zo wordt mijn plek op aarde een vredige plek om te zijn, omdat ze in harmonie

is met jouw plek en we samen – in een mooie verbinding op hartniveau - mee resoneren met de consonante verbindende krachten van het hele universum. De te interpreteren en te ontdekken werkelijkheid wordt exponentieel vergroot, het mysterie van het niet begrijpen heeft er een rechtmatige plek, de verbinding zorgt voor duurzame en vreugdevolle verantwoordelijkheid voor alles wat is en leeft, en je wordt blij van de betere wereld die we zo samen gaan scheppen. Met dit bouwprincipe – je kunt het ook gewoon liefde noemen – scheppen we op onze planeet aarde nieuwe werkelijkheid, wordt zij een fantastische plek om te leven. Bouw je mee, resoneer je mee, leef je mee, straal je mee ... ?

4.c Coherente hartsverbinding: een kwantumsprong naar verbindend licht

Coherente hartsverbinding gaat voorbij het bestaande cognitief imperialisme van de gesloten systemen dat het rationele denken en haar gesloten logische systemen de meest dominante plaats geeft en alles wat daarbuiten gebeurt als angstaanjagende chaos betitelt.²³ In het huidige tijdsgewricht biedt dit model niet langer houvast voor het ontdekken van betekenis aan dat wat we zien en ervaren. Het cognitief imperialisme is gewoonweg ontoereikend. Waar het eerder eenvoudig was om betekenis te geven vanuit één enkele context of domein, zien we in onze tijd een voortdurende schakeling en interactie tussen verschillende domeinen. Betekenis ontstaat dan ook door een combinatie van deze intelligente systemen. Nico Baken spreekt hier - min of meer in navolging van Rupert Sheldrake's morfogenetische velden - over holons, holarchieën, ecosystemen, met kennis, inzicht en bewustzijn die relevant worden voor andere holons, andere ecosystemen.²⁴ Coherente hartsverbin-

²³ Zie ook het essay 'A different way of knowing – a desperate need of theology and preaching in an age of cognitive chaos' in hoofdstuk 10.

²⁴ Nico Baken, hoogleraar Enterprise Networks aan de TU Delft, bijv. in *The Art of Smart Living*, een uitgave van KPN en TU Delft, 2014

ding is een holistische benadering waarin betekenis ontstaat vanuit de sub-atomaire werkelijkheid of kwantumveld, dé kern van de materie, die dan dwars door alles wat is én leeft, door alle holons en morfogenetische velden heen gaat. Deze kern lijkt leven te bevatten, ‘*a spark of light*’ dat voor ieder menselijk wezen te ervaren en te bevatten is. Maar niet met enkel de logica van het brein, wél door je te verbinden met dit onuitputtelijke en samenhangende veld van betekenis.

Een belangrijk keerpunt is hier hoe we willen omgaan met de chaos. Voor de cognitief imperialist is de chaos een ongewisse weg en in het geheel niet aantrekkelijk, omdat het vraagt om de rationele controle en de unieke geldigheid van de eigen logica los te laten. Voor mij is het juist een gelegenheid tot het ontdekken van een geheel nieuwe wijze van hermeneutische fenomenologie, het interpreteren van de werkelijkheid die ineens veel groter is dan we ooit hebben bedacht. Ik zie die werkelijkheid als een kwantumveld dat in verbinding staat met alle denkbare en onbedachte morfogenetische en energetische velden. Daarin is het aan de mensen zélf om nieuwe werkelijkheid te bouwen, daarbij de richting volgend van zijn hart, gevoed en geïnspireerd door het licht in de kern. Immers, er is weliswaar onderscheid maar absolute gescheidenheid meer tussen lichaam en ziel, materie en geest, zelf, ego en universum.²⁵ Hier gaat het om een structuur die als vanzelf van binnenuit richting geeft en waarin betekenis ontstaat. Deze richting en met name de helderheid ervan, kom je op het spoor met een kwantumsprong in het model van de coherente hartsverbinding.

De coherente hartsverbinding betreft daarmee behalve de eerdere interpretatiemodellen en het hele chakrasysteem (van 1 t/m 7) ook expliciet de voorwaarden waardoor er überhaupt chakra energie kan stromen. En dan gaat het om de tegenpolen aarde (infrarood, onder chakra 1) en hemel (ultraviolet,

²⁵ Vgl.: Arnold Cornelis, *De logica van het gevoel, Filosofie van de Stabiliteitslagen in de Cultuur als Nesteling der Emoties*, Amsterdam, 1997; Peter Sloterdijk, *Medienzeit, Drei gegenwartsdiagnostische Versuche.*, Stuttgart 1993 (*Mediatijd, Technologie en wereldmanagement*, Amsterdam, 1999)

boven chakra 7) die de kundalini-energie in beweging brengt en ook houdt. Op deze manier worden ook de chakra-psychologie en de hermeneutiek meer met elkaar verbonden.

Voorbeeld: ‘Dwars door alle ellende en tegenkrachten, die in Graceland aan de orde zijn, heen licht toch steeds weer – hoe zwak ook – de genade, de liefvalligheid op. Of het nu gaat om Paul Simons eerste huwelijk en de reis met zijn zoontje uit dat huwelijk naar Memphis, de Amerikaanse burgeroorlog waarvan de Mississippi Delta de wieg was, de ‘afschaffing’ van de slavernij, de strijd tussen blank en zwart in Amerika en de witte blues van Elvis, maar ook het muzikale project van Paul Simon midden in de tijd van de apartheidspolitiek in Zuid Afrika, waarin de muzikale harmonie voor resonantie zorgde tussen blank en zwart, niets is in dat alles alleen maar donker. Steeds vibreert in de duisternis van Graceland ergens de genade, de liefvalligheid, het leven, licht. Ofwel, de positieve krachten van alle chakra’s resoneren mee met de verbindende krachten van het hele universum en dat stemt mij hoopvol.’

De hermeneutiek en de retorica

In het huidige postmoderne tijdsgewricht is het moderne individuele subject totaal autonoom geworden maar heeft tegelijkertijd z’n universeel verklarende waarde verloren. Het gevolg: iedereen heeft gelijk (allerlei zelfhulpboeken) en alles hangt met alles samen (De hele olifant in beeld²⁶). Het geloof in een gezamenlijke gegeven of te vinden basis voor waarheid is verdwenen en ook de moraal en de ethiek lijken daarmee hun basis te hebben verloren. Het is moeilijk betekenis vinden of scheppen op zo’n negatieve basis en juist nu zie je veel mensen op zoek gaan naar nieuwe vraagstellingen, nieuwe betekenis, nieuwe maatschappelijke en culturele samenhangen. De huidige netwerkcultuur is daar volgens mij een sprekend voorbeeld van.

²⁶ Marja de Vries, *De Hele Olifant in Beeld, Inzicht in het bestaan en de werking van Universele Wetten en de Gulden Snede*, Deventer, 2007

Bewustzijn van de verschillende interpretatiemodellen helpt bij het vinden van de manier, waarop jij in het leven wilt staan en welke boodschappen jij wilt delen met een geïnteresseerd publiek. We zitten gelukkig op dit moment in een nieuwe fase in onze westerse cultuur, waarin andere waarden dan alleen het rationele kennen belangrijk worden. Maar dat betekent niet dat alle interpretatiemodellen die in het verleden zijn uitgedacht daarmee ook verdwenen zijn. Ze bepalen nog steeds voor een deel hoe wij onbewust het leven, de werkelijkheid en teksten interpreteren en ervaren. Je hebt nu een aantal van die modellen als waardevol gereedschap tot je beschikking en daarmee kun je gaan experimenteren. Geen van die modellen is goed of slecht in zichzelf, hoewel ze elkaar wel vaak tegenspreken en in de loop der eeuwen ook steeds complexer werden.²⁷ Voel gewoon welke het beste bij jou of bij je publiek past. Probeer dan ook eens een ander uit en ervaar wat dat doet met je verhaal dat je op je interpretatiekeuzes baseert.

Bedenk daarbij een aantal dingen: a) De beste basis om een publiek echt aan te spreken is dat je zelf eerst aangesproken bent, volgens welk interpretatiemodel dan ook. b) Innerlijke tegenstrijdigheden in jezelf corresponderen meestal met een innerlijke tegenstrijdigheid in je (onbewust) gebruikte interpretatiemodellen; de zeggingskracht van je verhaal groeit als onder de oppervlakte van je verhaal een consistent interpretatiepatroon leeft, waarvan je je als spreker ook daadwerkelijk bewust bent. c) Interpreteren is een samengaan van heel veel betekenis ontvangen – met hoofd, hart en buik – en een beetje betekenis geven, beide zullen je performance extra kleur geven als je een echt publiek gaat toespreken.

In ieder geval is het zo dat je met een helder bewustzijn van je eigen interpretatieprocessen de vrijheid verwerft om op verschillende manieren met je bronnen om te gaan, om te experimenteren met de verschillende modellen en te onderzoeken bij welk model je je op dit moment het prettigst voelt. Dit alles gaat ook doorwerken in de retoriek in engere zin, waar het gaat om de techniek van en de randvoorwaarden voor het opzetten en houden van een

²⁷ Vgl ook het artikel ‘Hermeneutische fenomenologie’ in Hoofdstuk 6

goed verhaal, toespraak, lezing. En dat laatste beschouw ik als speerpunt van de retorica als geheel, waarin we ons nu gaan verdiepen.

3. Retoriek, verbinding met je publiek

Van het betekenis ontvangen uit en interpreteren van bronnen stappen we nu over op het betekenis geven daaraan in de retoriek, de leer van de welsprekendheid. Eerst wil ik uitleggen waarom voor mij retorica een soort van levenskunst is en waarom de creatieve stilte zo belangrijk is bij het spreken in het openbaar. Daarna kijken we naar wat technische hulpmiddelen – de retoriek in engere zin – bij het maken van een betoog of een verhaal: het focussen op boodschap, weerstand, advies en doel; het maken van een heldere opzet; de rol van illustraties; begin en eind van een verhaal. Zo hoop ik duidelijk te maken dat de retoriek in engere zin als speerpunt van de retorica als geheel vooral effectief wordt als het een spreken is vanuit je hart.

Retorica als (levens)kunst

Er zijn vele verschillende redenen om een redevoering te houden voor een publiek. Aristoteles heeft zich daar ook al mee bezig gehouden. Hij maakte onderscheid tussen redes die willen informeren, overtuigen, amuseren, of ontroeren. Wat in Aristoteles' *Retorica* van doorslaggevend belang is, is dat al deze verschillende soorten redevoeringen plaatsvinden binnen de logica van de waarschijnlijkheid en niet binnen de logica van de noodzaak, waar de bewijsvoering thuishoort. Dat betekent, dat het spreken in het openbaar binnen de Aristotelische opvatting dicht in de buurt ligt bij wat ik onder retorica versta: een zoeken naar betekenis, een spannend denk avontuur, waarin niets van te voren vast staat en waarin ook psychologie en filosofie een belangrijke rol spelen.

Voor al in de praktische beoefening in 19^e eeuw van onze jaartelling verdween deze opvatting van de retorica steeds meer naar de achtergrond en kreeg het spreken in het openbaar als retoriek een slechte naam. Het werd

namelijk louter versiering, opsmuk, kortom welsprekendheid (eloquentie) waarmee je een publiek op je hand kreeg. Daarmee verdween een groot deel van de spanning die Aristoteles voor ogen had, kreeg de retoriek een slechte naam en werd nog slechts verbonden met beïnvloeding, met manipulatie en machtswellust, kortom éénrichtingsverkeer (Hitler was in deze opvatting een goede redenaar). Alles was er op gericht om de positie van de spreker te versterken. Je onzekerheid delen met je publiek, leren van je ervaringen, samen opgaan in een nieuwe energiestroom die je niet echt onder controle hebt, daarmee hield een spreker in het openbaar zich niet bezig. Sturen, koers uitzetten, dat was zijn ding en daarmee bleef hij binnen z'n eigen beperkingen en referentiekaders.

Ik wil graag de retorica weer terug brengen in de sfeer zoals Aristoteles dat voor ogen had, hoewel ik waarschijnlijk andere accenten zal leggen. In de eerste plaats is daarbij de chakra-psychologie een uitstekend instrument om in verbinding met jezelf als spreker en tot zelfbewustzijn te komen. Niet alleen om met 'aarden' plankenkoorts aan te pakken, maar veel meer om te ontdekken vanuit welke chakra-energie jij graag een boodschap met een publiek wilt delen. Vind je oeververtrouwen in chaotische tijden belangrijk (chakra 1) en is chakra 1 dan voldoende of wil je ook het infrarood (aarde) en het ultraviolet (hemel) van de regenboog erbij betrekken? Of ga je misschien meer voor verbinding met de ander volgens chakra 4 of voor de diepere lagen die je met je intuïtie aanvoelt met behulp van de energie van chakra 6. Een publiek voelt dat haarscherp aan zonder het direct te kunnen benoemen. Het helpt enorm als je dat zelf ook haarscherp aanvoelt en je je bewust bent van de energie die je uitstraalt. Jij kunt het daardoor wel benoemen, zonder dat in je lezing perse te moeten doen. Het komt de verbinding die je maakt met je publiek in je openbare optreden echt ten goede.

Voor mij is ook de hermeneutiek – net zoals de chakra-psychologie – een wezenlijk onderdeel van de retorica en die gaat dan ook veel verder dan het eenzijdig sturen van een boodschap naar een publiek, een model dat in de communicatiewetenschappen nog vaak wordt gehanteerd. Voor elk verhaal dat je houdt staat je een scala van verschillende interpretatiemodellen ter beschikking, waarmee je verschillende betekenissen uit je bronnen kunt ontvangen en kunt kiezen welke betekenis voor jou zo wezenlijk is, dat je die

met een publiek wilt delen. Tegelijkertijd weet je dat je bij een volgende keer heel andere betekenissen uit dezelfde bron kunt oppakken. Zo is de structurele analyse van het structuralisme als interpretatiemodel handig als je heel veel over een bron wilt uitleggen en laagje voor laagje wilt betreden. Ben je echter door een bron geroerd of geschokt en wil je dat delen met je publiek dan is Gadamer's model meer op z'n plaats. En het is ook handig om te beseffen wat je eigenlijk aan het doen bent als je externe autoriteiten laat opdraven om je betoog kracht bij te zetten, namelijk op fundamentalistische manier gehoorzaamheid eisen volgens de onbevangen / naïeve lezing.

Bij deze opvatting is waarheid geen bezit, waarover je als spreker de controle hebt, maar een werkelijkheid waarin je mag participeren en die je met je publiek mag delen op de manier zoals Ricoeur die voorstond. Dat maakt de retorica tot levenskunst en een spannend avontuur, waarin een nieuw soort energie gaat stromen tussen bronnen, spreker en publiek. Het is een energie die je met je publiek gaat delen en waarin je beide wordt meegenomen naar een hoger plan en nieuwe inzichten, waarmee je misschien wel nieuwe werkelijkheid gaat scheppen.

Om het spreken in het openbaar tot zo'n spannend en tegelijkertijd ontspannen gebeuren omringd door goede 'vibes' te maken moet aan een aantal randvoorwaarden worden voldaan die we nu gaan bespreken.

De creatieve stilte²⁸

Misschien is het meest productieve moment in de hele retorica nog wel de creatieve stilte. Elke keer als ik een overdenking moet maken voor een kerkdienst neem ik daarvoor één week de tijd. Op de maandag voorafgaand aan de zondag van de desbetreffende kerkdienst verdiep ik mij in de bronnen, de lezingen uit Oude en/of Nieuwe Testament waarover de preek volgens het oecumenisch leesrooster moet gaan. (Ik beschouw preken trouwens net als de retorica ook als een kunst.) Op die maandag bestudeer ik niet alleen de

²⁸ R. Zerfaß, Grundkurs Predigt 2, Düsseldorf, 1997, p.63

grondteksten in het Hebreeuws en/of Grieks maar ook secundaire literatuur, commentaren en wat dies meer zij en bepaal welk interpretatiemodel bij deze teksten het meest effectief is. Dan volgt de creatieve stilte. Dat wil zeggen dat ik er niets meer concreet aan doe tot de volgende vrijdag. Loslaten is in de creatieve stilte het allerbelangrijkste. In die stilte gebeurt echter wel van alles. Je loopt met je hond in het bos en ineens komt een gedachte bij je boven die gaat over de teksten die je je hebt eigen gemaakt. Je leest een artikel in de krant, hé dat past ook op de één of ander manier. Een goed gesprek met iemand over een heel ander onderwerp reikt je nog meer verbanden aan. Prachtig maar ook dat laat je allemaal weer los, je hoeft er nog niets mee. Alles mag, niets moet.

Nog los van wat je allemaal krijgt aangereikt in de creatieve stilte dat met je boodschap voor de komende zondag te maken heeft, groeit ook je gevoel van eigenwaarde en vertrouwen in de goede afloop. Je chakra's draaien op volle toeren en je krijgt misschien al een bepaald idee welk interpretatiemodel je gebruikt in je denken over de bronnen. Bovendien bevatten de teksten veel meer dan je in één verhaal duidelijk kunt maken en je zult dus keuzes moeten maken. Maar jij bent ook belangrijk en waardevol en de keuzes die je maakt zijn jouw keuzes en dus ook waardevol. Daarmee stap je op een positieve basis het proces in van het maken van een verhaal, want je hebt heel veel - hoewel altijd in beperkte mate – te melden en te delen met je publiek. Op de vrijdag ga ik dan daadwerkelijk keuzes maken en ik begin dat proces met het maken van een BWAD en een opzet voor mijn preek, die ik daarna helemaal uitschrijf.

Het BWAD schema²⁹

Zoals het in de hermeneutiek belangrijk is om keuzes te maken voor een bepaald interpretatiemodel en voor bepaalde betekenissen die je met zo'n

²⁹ De inspiratie voor het BWAD schema heb ik vooral gekregen uit: R. Zerfaß, Grundkurs Predigt 2, Düsseldorf, 1997, p.60-64.

model uit je bronnen haalt, zo is het in de retoriek net zo belangrijk om keuzes te maken in de voorbereiding van een te houden verhaal. In wezen zijn de keuzes die je hebt gemaakt in de interpretatie van je bronnen al een voorafspiegeling van de keuzes die je gaat maken voor het verhaal dat je gaat opzetten en houden voor een publiek. In ieder geval zullen ze terugkeren in je BWAD voor dit specifieke verhaal.

De letters BWAD staan voor boodschap, weerstand, advies en doel. Voor elk betoog, verhaal of presentatie die je gaat houden voor een publiek maak je een BWAD. Dat wil zeggen je schrijft per onderdeel in 1 regel op waar jouw betoog voor dit specifieke publiek in deze specifieke situatie over gaat, op bouwt, beoogt en rekening mee houdt en dat moet samen een logisch consistent geheel vormen.

- B(oodschap). Wat is het dat je nu eigenlijk precies wilt zeggen in dit verhaal (en wat laat je daarom bewust liggen voor een volgende keer)?
- W(eerstand). Welke weerstand verwacht je in dit publiek voor jouw boodschap?
- A(dvies). Wat is het advies op korte termijn dat je aan je publiek wilt meegeven om, gegeven de weerstand, iets met je boodschap te doen?
- D(oel). Wat is je doel op lange termijn met jouw boodschap voor dit specifieke publiek?

Door op deze manier zo bondig en precies mogelijk (in 1 regel) te formuleren wat jij over jouw onderwerp met jouw specifieke publiek voor deze gelegenheid wilt delen raak je enorm gefocust op je thematiek en wordt het maken van een opzet voor je verhaal al een stuk eenvoudiger. Bedenk daarbij wel, dat voor elk verhaal de BWAD er anders zal uitzien. Bij een ander publiek zal bijvoorbeeld je boodschap anders zijn dan de boodschap die je in eerste instantie had bedacht. Maar ook kun je zelf anders in je vel en chakra-energie zitten, of je bronnen met een ander interpretatiemodel benaderen,

waardoor je boodschap, weerstand advies en doel er ook anders gaan uitzien. Je kunt dan ook oneindig veel verschillende voorbeelden bedenken voor een BWAD. Ik geef er hier een paar, die gaan over de tekst van *Graceland*.

Voorbeelden

Voorbeeld 1 (Interpretatie volgens Gadamer)

- B. Blijf zoeken want alleen in jouw zoektocht openbaart zich de genade
- W. Ik ben zo moe en trouwens ik geloof niet meer in genade
- A. Ga eens dansen op de muziek van *Graceland* en voel wat dat doet
- D. Nieuw vertrouwen

Voorbeeld 2 (Interpretatie volgens Structuralisme)

- B. De gelaagdheid van de tekst geeft een diepe zin: overgave en vertrouwen
- W. Overgave aan, diepere zin van ... wat???
- A. Volg mij door de verschillende lagen heen en laat je verrassen
- D. Bewustwording van dragende processen in een chaotische werkelijkheid

Opzet van het verhaal³⁰

Bij het spreken in het openbaar ben je bezig om bewustzijn te bewerken. Het actieve bewustzijn van een mens heeft zo z'n beperkingen. Zo is de tijdsduur waarin een mens nieuwe dingen kan opnemen niet meer dan 15 tot 20 minuten. Een eenvoudige en heldere structuur van verhaal, bestaande uit maximaal 5 à 6 denkbewegingen is daarbij belangrijk. De denkbewegingen zijn de zelfstandige onderdelen van het verhaal - Buttrick noemt die *moves* – waarvan de innerlijke samenhang in de tussenkopjes (als soort van deeltitels) tot uitdrukking komt. Ook is het raadzaam om niet meer dan 1 illustratie per denkbeweging te geven. Als je met dat alles rekening houdt, dan lijkt het alsof je maar bar weinig kunt doen als je een verhaal wilt houden voor een publiek. Waarom zou je jezelf die beperkingen opleggen? Wat win je ermee

³⁰ Hier was vooral het boek van David Buttrick, *Homiletics, moves and structures*, Philadelphia, 1987, (p.28-83) mijn inspiratiebron.

als je dat wel doet? En zijn er ook nog *escapes* te bedenken uit dit strakke keurslijf?

Wat in het BWAD schema in gang werd gezet, namelijk het sterk focus-sen op jouw keuzes in een grote hoeveelheid aangereikte betekenissen en op het publiek waarmee je je boodschap als resultaat van die keuzes gaat delen, wordt in de opzet van je verhaal verder uitgewerkt. Wat je ook maar vertelt in je verhaal, het zal altijd beperkt blijven in vergelijking met het *surplus of meaning* - naar een term van Ricoeur: overvloed aan betekenis - van je bronnen. Het maakt je bescheiden en dat is ook heel vruchtbaar wanneer je publiek niet zo vertrouwd is met je bronnen als je zelf bent. Hoe minder vertrouwd het publiek is met je bronnen en de boodschap die je eruit hebt gehaald, hoe groter de weerstand in je publiek zal zijn en ook dan is een zekere mate van zelfbeheersing alleen maar productief om mensen te laten delen in je boodschap. Kortom, wat je in je verhaal kunt doen blijft altijd beperkt, maar doe wat je kunt doen wel zo goed mogelijk. ‘*In der Beschränkung zeigt sich der Meister*’ - meesterschap wordt duidelijk in de beperking en de zelfbeheersing, in de focus op het afgebakende veld. Daardoor wordt het aantal neveneffecten buiten het afgebakende veld dat mee speelt minder en is er meer diepgang mogelijk binnen dat veld. Juist daarmee toon je respect naar je bronnen, jezelf en je publiek en dat respect is de bedding waarin de energie kan gaan stromen.

Het maken van een opzet voor je verhaal bestaat uit het bedenken van samenvattende tussenkopjes voor elke denkbeweging. Zo ontstaat een rode draad voor je hele verhaal, die je later altijd nog kunt wijzigen of aanscherpen. De tussenkopjes helpen ook om later de tekst van je betoog nog eens kritische te bekijken en te schrappen wat niet bij het desbetreffende tussenkopje past.³¹ Bij het maken van een opzet voor je verhaal ben je net zo vrij als bij de keuzes die je maakt in je BWAD, hoewel er natuurlijk wel een sterke samenhang tussen beide zal bestaan. Je kunt in je opzet je BWAD letterlijk volgen en zo tot vier denkbewegingen komen, maar er is ook een

³¹ ‘Schrijven is schrappen’ zegt Herman Finkers ergens.

heel andere opzet denkbaar, waarin de keuzes die je in je BWAD hebt gemaakt op een meer impliciete manier aan de orde komen. Zolang de structuur van je opzet maar voor jezelf helder is en ook innerlijk logisch consistent is, kun je dat ook aan je publiek duidelijk maken – bijvoorbeeld met het lijstje van de tussenkopjes op een sheet of met power point. Hoe eenvoudiger en helderder de structuur van je verhaal des te minder raakt een publiek over de *vorm* in verwarring en is er meer ruimte in hun geest beschikbaar om je wat betreft de *inhoud* van je boodschap te volgen. Daarom is ook het aantal van maximaal 5 à 6 denkbewegingen - mits ze logisch met elkaar in verband staan – cruciaal. Beter nog dat aantal te beperken en wat dieper op de inhoud van de afzonderlijke denkbewegingen in te gaan dan de helft van je publiek tijdens je te verhaal te verliezen omdat ze verdwaald raken in een te complexe structuur en je verhaal niet meer kunnen volgen.

Of de boodschap die je in je verhaal met je publiek wilt delen nieuw voor ze is heb je geprobeerd in te schatten bij de W(eerstand) van je BWAD. Dat is niet altijd even gemakkelijk, zeker als het een nieuw gehoor voor je is waar je voor spreekt. Je kunt het ter plekke nog even checken. Is het gesneden koek voor ze dan moet je omswitchen, wat een probleem is als je je betoog helemaal hebt uitgeschreven. Een mogelijkheid is dan om wel je opzet te volgen maar extra – voor het publiek nieuwe - informatie toe te voegen bij wat ze al weten en de bestaande kennis als illustratie te gebruiken. Dat vraagt een hoge mate van flexibiliteit en ervaring in het spreken in het openbaar. Is het publiek niet homogeen in hun kennis van je onderwerp dan is het handig om je aan te sluiten bij degenen die het minst ervan af weten en te kiezen voor een persoonlijke existentiële aanpak, die ook de deskundigen raakt.

Voorbeelden

Voorbeeld 1 (Gadamer)

Inleiding: dansen in de depressie??

De functie van beweging in *Graceland*

De beweging van de geest weerspiegeld in de beweging van het lichaam

Ga dansen in *Graceland* en voel je een geheeld mens

Dartel met nieuw vertrouwen als een vlinder naar je nieuwe bestemming

Conclusie: de dynamiek van het nieuwe vertrouwen

Voorbeeld 2 (Structuralisme)

Inleiding: Er zit een diepere zin in *Graceland* die aan het oog onttrokken is.

Laag 1: de individuele psychologie

Laag 2: de sociale dimensie in engere zin

Laag 3: de sociale dimensie in bredere zin a) civil war b) apartheid

Laag 4: de strijd tussen goed en kwaad

Conclusie: de diepere zin in *Graceland* als dragende factor van de mensheid

Illustraties

Als het menselijk bewustzijn niet langer dan 20 minuten nieuwe informatie kan opnemen, betekent dat dan dat je niet langer dan 20 minuten aan het woord mag zijn? Dat hangt van meerder factoren af. Ik preek zelf nooit langer dan een kwartier en schrijf die preek ook altijd helemaal uit. Ik dwing mijzelf daarmee tot een heldere opbouw, beperking en diepgang en kan in zo'n kort tijdsbestek ook heel veel nieuwe informatie kwijt waarvan ik weet dat mijn publiek er niet of minder vertrouwd mee is. Dezelfde thema's laat ik dan in andere vormen als liederen, gebeden terugkomen, zodat je wel met elkaar een uur met dezelfde thematiek bezig bent. Dit is een mogelijkheid in kerkdiensten die elders niet zo gegeven is.

Maar in alle gevallen kun je tijdens je verhaal gebruik maken van beelden en illustraties (al dan niet geprojecteerd op een scherm), die wat je in een denkbeweging wilt zeggen extra duidelijk maken. Een illustratie voegt dus niet nieuwe informatie toe, maar herhaalt, verheldert en maakt de in dit deel van je betoog gegeven informatie extra inzichtelijk. Ook hier weer een beperking: niet meer dan 1 illustratie per onderdeel van je betoog. Beelden zijn sterker dan woorden, dus pas hier de nodige zorgvuldigheid toe. Niet goed gekozen voorbeelden kunnen wat je hebt gezegd ontkrachten in plaats van versterken. Wees er ook op bedacht dat de illustraties in je hele verhaal elkaar niet tegenspreken, want ook dan slokken je beelden je boodschap op. Als je voor een opzet hebt gekozen met 6 denkbewegingen en ieder onder-

deel heeft 1 illustratie dan heb je al veel meer tijd tot je beschikking dan 20 minuten. Goede illustraties brengen de geest van je toehoorders ook even tot rust, zodat je daarna weer aan iets nieuws kunt beginnen. De volgende voorbeelden van slechte en goede illustraties gaan over opzet 1, die Gadamer als interpretatiemodel gebruikt.

Voorbeelden

Voorbeelden van illustraties die je verhaal ontkrachten.

In het deel over de functie van beweging in *Graceland* zou je het beeld van een Tango danswedstrijd kunnen gebruiken om vervolgens in het deel over de dartelende vlinder en nieuw vertrouwen het beeld van de transformatie van rups naar vlinder die plaats vindt in de cocon kunnen uitwerken. Die twee beelden bijten elkaar omdat het ene beeld (de tango) zich afspeelt op het snijvlak van natuur en cultuur en het andere (de cocon) zich helemaal in de natuur bevindt. Dan moet je extra zorgvuldig zijn in het gebruik van die beelden. Het kan eigenlijk alleen als je doelbewust de tegenstelling wilt oproepen met een metafoor die beide werelden verbindt, maar dan zit je weer in het interpretatiemodel van Ricoeur en niet in dat van Gadamer. Je zou ook de eenzaamheid van de tangodanseres, die vanwege haar leeftijd niet meer mee kan doen, kunnen uitbeelden met het beeld van Narcissus die in zichzelf en z'n eigen spiegelbeeld is verdiept aan de vijver. Maar in dat beeld speelt heel veel meer dat niet direct toepasbaar is op de tangodanseres. Bovendien tuimelen dan de beelden over elkaar en weten de hoorders niet meer waar ze aan toe zijn. En met de transformatie in de cocon heeft Narcissus al helemaal niets gemeen.

Voorbeelden van illustraties die je verhaal ondersteunen

Dezelfde tangodanseres ziet dat het einde van haar actieve danscarrière nadert en gaat daar op een creatieve en liefdevolle manier mee om. Zij transformeert en gaat haar kennis en ervaring delen in choreografie en danslessen en ze vindt bevrediging in een veel dieper contact met publiek en leerlingen dan ze ooit daarvoor had gehad. Ook ervaart ze nieuwe verbindingen tussen haar lichamelijke, ruimtelijke, muzikale en taalkundige inzichten die van belang zijn voor de cultuur als geheel. En daarin ligt dan eigenlijk haar wer-

kelijke kracht die ze dienstbaar kan maken op veel meer manieren dan alleen op de dansvloer. In feite gebruik je nu maar één beeld (van de tangodanser) maar belicht je in elk segment van je verhaal een ander facet.

Kop en staart

In begin en eind van je verhaal zoek je eenzelfde soort aansluiting bij je publiek. Een domme vraag aan het begin bijvoorbeeld ('Wie van jullie gaat dansen als je diep in de put zit?') kan heel goed werken als je wilt laten zien in je verhaal dat er geen domme vragen bestaan. Zeker als je Gadamer in je interpretatie van je bronnen hebt gebruikt kun je de beginvraag als vooroordeel gaan onderzoeken en tot een geheel nieuw begrip van je thematiek komen. Ook een beeld, een sprookje, een gedachte die je gehoor op een heel ander been zetten dan ze hadden verwacht ten aanzien van jouw onderwerp kan zo werken. En het is zeker het overwegen waard om hetzelfde beeld of aspecten daarvan op een consequente manier in je illustraties terug te laten komen, zodat ze niet alleen je betoog maar ook elkaar gaan versterken. Ook hier is een scherp geformuleerde BWAD heel erg behulpzaam. Dat betekent vervolgens, dat je aan het eind van je verhaal niet een heel nieuwe problematiek gaat aansnijden, maar dat je juist de kernpunten uit je betoog die je aan je hoorders hebt willen meegeven nog eens in een paar staccato zinnen herhaalt: 'Juist in die diepe put vindt de transformatie plaats. Daar krijg je nieuw vertrouwen. Dartel, dans er mee naar je nieuwe bestemming. Blijf in beweging. Ik wens je veel dansplezier!'

De retoriek en de retorica: spreek vanuit je hart

In de retoriek gaat het om taal, bewust geschreven en dito uitgesproken taal. Nu beslaat die bewust gedeelde taal maar een klein deel van de communicatie. In de chakra-psychologie gaat het hier om chakra 5, communicatie, en dat is maar bijna 15% van het hele chakra pallet. De rest van de uitwisseling gaat via de verschillende soorten energie van de overige chakra's, aura-contact, lichaamstaal en ga zo maar door. Voor Ricoeur is taal, het discours met de dialectiek in de taalkundige zin als basiseenheid, weliswaar de be-

langrijkste basis van zijn hele hermeneutische fenomenologie en toch ook de nauwe poort die de toegang verschaft naar de werkelijkheid als geheel. Die werkelijk als geheel is natuurlijk veel groter en het is maar net wat je daar wel en wat je daar niet bij in beschouwing neemt. Ikzelf neem daarbij de kwantumfysica en de daarbij horende nieuwe logica ook mee in mijn beschouwingen en vind de verbinding tussen alle lagen in de werkelijkheid van wezenlijk belang. Dat maakt je nog bescheidener over wat we met woorden, zinnen, taal nog kunnen uitdrukken. Daarom wil ik ook graag de retoriek als het ware late voeden door de chakra-psychologie en de hermeneutiek, met elkaar vormen ze dan samen de retorica. Natuurlijk, een preek, een toespraak, een redevoering is pas echt klaar als ze is uitgesproken, dus dat moet gewoon gebeuren. Maar dat neemt niet weg dat in het hele proces naar je optreden op een podium dit aspect maar een heel klein deel is. In mijn eigen praktijk neemt het leiden van een kerkdienst slechts 10% en de voorbereiding daarvan 90% in beslag.

In de chakra-psychologie is het hart chakra het centrum van alle levens-energie en legt de verbinding tussen alle andere bewustzijnslagen. Ricoeur maakt in zijn tekstuele hermeneutiek ook een verbinding en wel de dialectische verbinding tussen structuur en gebeurtenis. Zo wil ik in de retorica ook een verbinding leggen, de verbinding tussen psychologie, hermeneutiek en retoriek met het hart als verbindend energetisch centrum. En daarom is mijn motto: 'Als je spreekt vanuit je hart, dan kan het niet verkeerd gaan.' Als je spreekt vanuit je hart – ook bij de meest technische onderwerpen – dan is dat meestal al een andere benadering dan de meeste mensen gewend zijn en gaat er energie stromen. Dat kan zowel bij volledig uitgeschreven verhalen, als bij een betoog dat je uit je hoofd houdt met behulp van het lijstje met tussenkopjes, die je hebt gebruikt bij de opzet van je verhaal. De retorica, dat wil zeggen de theorie van psychologie, hermeneutiek en retoriek is niet meer en niet minder dan een bescheiden hulpmiddel, dienstbaar aan hart, hoofd en buik, waarmee je respectvolle energie gaat laten stromen tussen jou en hen die aan je lippen hangen. Die ervaring is wonderschoon en gaat veel verder dan de gesproken taal en gebruikte woorden. Elke keer dat ik zoiets mag meemaken ervaar ik als een geschenkje uit de hemel.

4. Stromende energie

Het is inmiddels denk ik wel duidelijk geworden, dat retorica als (levens-) kunst voor mij stromende energie betekent. Daar sta je als spreker of sprekerster midden in, daar ben je dienstbaar aan, word je in meegenomen, neem je je publiek in mee, zodat je op een gegeven moment allemaal deel gaat uitmaken van een groter geheel dat je boven je zelf uit tilt en waarin nieuwe werkelijkheid wordt ervaren en gecreëerd. Alle tot nu toe behandelde theorie – psychologie, hermeneutiek en retorica – doet mee in dit proces, dat ik zelf ervaar als een voortgaande dialectiek van symbool en metafoor, van betekenis ontvangen en betekenis geven, van ontspanning en inspanning. Het is de spanning, die heerst tussen de tegenpolen in die dialectische relatie, die de energie laat stromen. Eerst een paar metaforen waarin die spanning werkt – zeilen, paardrijden, meditatie – en dan bekijken we hoe dat in de retorica werkt.

Ontspannen op een zeilboot bij harde wind

Blij met de regen na een lange periode van droogte in april denk je onwillekeurig verder dan droogte en regen. De droogte doet je denken aan klimaatverandering, opwarming van de aarde, zeespiegelstijging en allerlei doemscenario's die zich aandienen. Het is nog nooit zo warm geweest in april roepen ze in de media. Records worden gebroken. Ik had zelf zoiets van, klimaatverandering of niet, ik ga gewoon genieten van het lekkere weer. Met de stevige oostenwind was het nog fantastisch zeilweer ook en inderdaad ik heb nog nooit zo vaak zo lekker gezeild in april.

Ik vind het leuk om mensen mee te nemen die nog nooit gezeild hebben en hen dan een beetje wegwijs te maken op een platbodem. In eerste instantie is het natuurlijk allemaal heel verwarrend. Een hoop termen: waar komt de wind vandaan, hoge wal/lager wal, oploeven/afvallen, overstag

gaan/gijpen. Een hoop uitdrukkingen in het Nederlands komen dan wel uit de zeilerij – het gaat je voor de wind, aan lager wal raken - maar dat betekent nog niet dat je ze ook allemaal direct kunnen gebruiken om met een zeilboot van A naar B te komen. Je gaat het water op en dan blijkt eerst al dat een brok staal van vier ton zo z'n eigen nukken heeft waar je vertrouwd mee moet raken. Dan gaat het zeil erop en zeker met harde wind vergeet je direct alle termen, wordt hoge wal lage wal, wordt oploeven afvallen, wordt overstag gaan gijpen en de boot gaat naast alle andere nukken ineens wel erg scheef ... Angst komt boven, slaan we niet om ... Met angst kun je sowieso al niet goed meer nadenken, ga je precies de verkeerde dingen doen en kunnen er gevaarlijke situaties ontstaan. Wat te doen in zo'n toestand?

In de eerste plaats verminder je de hoeveelheid zeildoek – reven heet dat -zodat alle bewegingen minder heftig worden. En dan de belangrijkste les: als de boot je te scheef gaat dan vier je gewoon de grootschoot, het touw waarmee je stand van het grootste zeil regelt. Want op het moment dat je dat touw strakker trekt gaat de boot nog schever en ga je misschien wel water maken. Laat je het touw een beetje vieren dan richt de boot zich weer op en is alle gevaar van omslaan en meer van dat soort onheil geweken. Dit is voor de meeste beginners een openbaring. Je hebt het zelf in de hand hoe scheef je een zeilboot laat gaan. Als dat echt blijkt te werken en je zo gevaren kunt omzeilen, dan groeit het vertrouwen en de bereidheid om te gaan experimenteren. Dan blijkt ook dat een zeilboot heel erg scheef kan gaan zonder om te slaan en je toch van A naar B komt. En dat alles door een heel simpel trucje: laat je touw een beetje vieren in plaats van het strakker te trekken.

In de stress, zo is mijn ervaring, ga je verkrampen, alles strak trekken wat je maar kunt strak trekken en je lost er niks mee op. De gevaren nemen alleen maar toe. Maar als ik ontspan, een beetje rust neem, de touwtjes wat laat vieren, kan ik genieten. Het vertrouwen groeit en het spel met de elementen wordt een heerlijke ontspanning. Geloof, vertrouwen, ontspanning helpen om problemen onbevange tegemoet te treden – ook de klimaatverandering trouwens – en om oplossingen te vinden. Dat wil zeggen vanuit de ontspanning die alle stress verdrijft. Kortom, voor mij is ontspanning de basis, waarop allerlei spannende nieuwe dingen kunnen worden ontwikkeld, waar ik echt naar uitzie. Op een zeilboot is het een eenvoudig trucje, maar er

zit natuurlijk meer aan vast dan alleen maar een stukje touw laten vieren om de ontspanning terug te krijgen. Hoe vaker je zeilt hoe meer inzicht je krijgt in de bewegingen van de boot, het weerbeeld, wat de wind doet enzovoort. En hoe meer je de techniek onder de knie krijgt, hoe meer je ontspannen kunt genieten van alles wat water en wind je aanreiken. Daarom vind ik zeilen een mooie metafoor voor de retorica. Je speelt met wat je wordt aange-reikt – de wind, het water, de boot – en als je dat goed doet, dan kom je snel en zo plezierig mogelijk van A naar B. Een andere metafoor die ik ook graag gebruik voor de retorica is die van het paardrijden.

Ontspannen op een paardenrug

Dé meest belangrijke basis van het paardrijden en sowieso het omgaan met een paard is ontspanning. Paarden spiegelen. De manier, waarop jij zelf in je vel zit en waarmee je dus het paard benadert, wordt door het paard haarfijn aan gevoeld en aan je teruggegeven.

Ik vergelijk de retorica, dat wil zeggen retorica als (levens)kunst – één worden met je publiek en samen naar een hoger plan getild worden – ook graag met het rijden op een paard.³² De redenaar als ruiter dus. Maar dat is een metafoor die vooral vanuit bijbels oogpunt boordevol machtsymboliek zit, zul je misschien tegenwerpen. Jezus kwam juist op een ezel Jeruzalem binnenrijden op Palmzondag en niet als een trotse koning hoog te paard. Zeker, het paard komt er meestal niet goed af in de bijbel. Het is het status-symbool bij uitstek van de macht, omdat er oorlogen mee werden gevoerd en wil werd opgelegd. Maar de machtsymboliek gaat nog verder. Het bedwingen van een vurig paard zegt iets over de innerlijke kracht en macht van z'n berijder, omdat die in staat blijkt te zijn om te heersen over de oerkrachten der natuur.

³² Jan Chr. Vaessen, *A Quest for Hope, Searching for ways out of postmodern nihilism*, 'An interpretation of Psalm 131', Groningen, 2009, p. 306-318.

Waarom zie ik de redenaar dan toch graag als ruiter en gebruik ik een metafoor, die machtssymboliek oproept? In dit beeld van paard en ruiter ga ik nu eens niet uit van de berijder, maar van het rijdier. Ik zie het paard niet als een oerkracht, dat bedwongen moet worden, maar als een schrikachtig wezen, dat gerustgesteld moet worden. Er bestaat een prachtig verhaal over het paard van Alexander de Grote. Iedereen was bang voor dit vurige dier en niemand kon bij hem in de buurt komen behalve de keizer zelf. En zo werd de legende geboren, dat de machtige keizer de machtigste hengst van de hele land bereed. In werkelijkheid was het dier echter heel bang en wel bang voor z'n eigen schaduw. Met heel veel geduld ontdekte Alexander uiteindelijk wat de bron was van z'n angst en als hij z'n hengst wilde bestijgen zette hij hem voortaan met z'n hoofd naar de zon, zodat hij z'n eigen schaduw niet kon zien. Dit was de enige positie waarin het paard wilde stil staan en het z'n berijder toestond om hem te bestijgen. Alexander was de enige die dit wist en hij hield z'n geheim dan ook zorgvuldig bewaard, zolang z'n paard leefde en hem van de ene veldslag naar de andere droeg.

Maar, als de redenaar de ruiter is, dan is het publiek een misschien wel edel maar toch redeloos dier. Kan dat zo maar? In de herder metafoor worden de toehoorders ook afgeschilderd als een stelletje redeloze dieren voor wie het gras van buurman altijd lekkerder is dan het eigen weiland. En ook Plato helpt ons een handje als hij de rede voorstelt als een wagenmenner die twee totaal verschillende paarden slechts in de dynamiek van de beweging in bedwang kan houden. Daarbij staat het ene paard voor de lagere materiële behoeften en het andere paard voor de hogere geestelijke behoeften in elk mens – spreker en toehoorder. Wat de echte weerstand oproept in dit beeld van ruiter en paard, is de machtssymboliek die wij al eeuwen lang in dit rijdier hebben geprojecteerd en waarnaar het alleen al door z'n 'adel' verwijst.

Het grote geheim en de basis van alle rijkunst is echter de ontspanning. Vanuit de ontspanning stel je je paard gerust en kun je hem met hele kleine, bijna onmerkbaar hulpen laten doen wat je wil, terwijl het paard er zelf ook plezier in houdt om samen met je te werken. Schrikt hij ergens van dan moet je eerste reactie zijn: ontspannen, teugels laten vieren. Ga je je zelf ook spannen, benen optrekken, teugels kort houden, dan zal hij zich tegen je gaan verzetten, je van z'n rug afgooien en op hol slaan. Iedere ruiter weet name-

lijk, dat als hij werkelijk de strijd met een paard aanbindt, hij deze strijd onherroepelijk verliest. Het paard is toch sterker. Macht bestaat zo lang zij wordt verleend en een ruiter kan zo lang op een paard blijven zitten, tot deze hem van z'n rug afbukt. Wie wind zaait zal storm oogsten, dat geldt wel heel sterk bij het rijden op een paard.

Als echter het element strijd uit de ruitermetafoor verdwijnt, dan verdwijnt ook de angel van de machtssymboliek uit dit beeld. Wat overblijft is prachtig. Wat is heerlijker dan langs het strand of over een breed bospad te galopperen. Wat is er mooier dan te voelen, dat het paard je bedoelingen raadt en na een lichte druk met je kuit je plannen harmonieus uitvoert. Wat is er fraaier dan samen over een hindernis te zweven of te genieten van de zonnestralen die door het bladerendak van het bos priemen. Het is heerlijk om je één te voelen met je paard, om te genieten van dit brok natuur, zoals het in de lente door wei dartelt, om het te zien gedijen bij een goede verzorging. Goed jij bent degene, die stuurt, maar hij was er eerder. Dat maakt je klein en dankbaar, dat hij je op z'n rug duldt en wil dragen. En als vanzelfsprekend ben je dan ook verantwoordelijk voor z'n welzijn. Nietzsches angst voor de vrijheid wordt op deze manier niet langer gecompenseerd door de lust naar macht, maar verandert in innerlijke kracht en vreugdevolle verantwoordelijkheid.

Zo ongeveer ervaar ik zelf het spreken in het openbaar. Vreugdevolle verantwoordelijkheid om je gedragen te weten door precies datgene dat je geacht wordt te leiden. In dat gedragen worden ontvang je zoveel, dat boven alle rationele modellen uitstijgt, en juist daardoor word je in je hele wezen aangesproken. Je maakt dan ook contact op een dieper niveau dan het zuiver rationele. En als dat goed zit en blijft – je moet er wel aan blijven werken – dan is er ineens heel veel mogelijk in de sturende sfeer. En wil je eens iets waar het paard nog niet aan toe is, dan doe je met respect een stapje terug om opnieuw samen verder te bouwen. Want het gaat in dit hele samenspel om de harmonieuze eenheid die voor ruiter en paard zo fantastisch is om te beleven en om samen in verder te groeien.

Ontspannen met meditatie

Ook in de meditatie is ontspannen het devies. Hier gaat het in feite om de creatieve stilte die we in de retoriek in engere zin en in de retorica als geheel als belangrijk onderdeel hebben leren kennen en die ook meditatief van aard is. Het klinkt misschien raar maar de meest ontspannen houding voor je lichaam is recht op zitten zonder steun voor je rug of armen, zoals je op een paard zit. Je maakt contact met de aarde via je voeten en je zitknobbels en door je rug te rechte richt je je hoofd naar de hemel. Met de handen op je dijbenen en een soepele veerkrachtige ruggengraat wordt je hele lichaam al een stuk rustiger en dat wordt verder versterkt door een diepe ademhaling. Je doet wat langer over de uitademing dan over de inademing en zo adem je als het ware de energie die binnenkomt door al je chakra's. Door de verstillings die dan in je wezen komt voel je je gefocust en tegelijkertijd rustig en vredig op een manier die voorbij taal en ratio gaat. Zo open je je hele wezen voor de subtielere energieën in het universum die wel altijd aanwezig zijn, maar alleen in de verstillings voelbaar worden. Ze worden in het gewone dagelijkse leven vaak geblokkeerd door de hectiek van werk, denken, angsten en andere tegenkrachten. Maar de ontspanning geeft oeververtrouwen, waarmee - niet alleen op een paard - een solide basis ontstaat voor verbinding en harmonieuze samenwerking. In de verstillings laat je gedachten die binnenkomen gewoon komen en ook weer gaan zonder ze vast te houden. En zo voel je verbondenheid: in jezelf, de levensenergie laat alle radertjes draaien en de chakra's kleuren stralen; met je aura, misschien zie je wel de kleuren van de regenboog in je aura om je heen verschijnen; met de anderen in de groep die vergelijkbare ervaringen doormaken; met je familie, de cultuur, de wereld, het universum, met alles dat is en leeft op basis van oeververtrouwen en liefdevolle verbinding. Adem in, adem uit ..., adem in ... adem uit ..., adem in ... adem uit ...

Het ervaren van de energetische verbondenheid tot op subatomair en cel niveau aan toe is weldadig, helend, liefdevol en creatief. Je wordt erdoor gevoed, je herademt, voelt je geborgen en kunt het leven ondanks alle tegenkrachten toch op een positieve manier tegemoet treden en er mooie dingen doen. In de meditatie krijg je veel aangereikt, waar je anders nooit bij stil staat en waardoor je de dingen ook echt anders gaat bekijken en benaderen. En nieuwe werkelijkheid gaat creëren.

Ontspanning als basis van de retorica

Ook bij het spreken in het openbaar is er sprake van energiestromen die je als spreker voor een deel in de hand hebt en waar je je verder aan moet overgeven. Een goede, gedegen voorbereiding versterkt je eigen positieve houding ten aanzien van de stof die je in je verhaal aan de orde wilt brengen en dat versterkt dan weer de bereidheid van je publiek om je welwillend aan te horen. Of je daarmee in een gezamenlijke ‘flow’ terecht komt die spreker en publiek op een hoger plan zet, heb je als spreker nooit helemaal zelf in de hand. Daarom is ook elke lezing of verhaal die je voor een groter of kleiner publiek houdt een avontuur waar je met vertrouwen in moet stappen. Om dat vertrouwen te vergroten is het zinnig om je te verdiepen in de energiestromen die in de retorica op gang komen en die voor mij het spreken in het openbaar tot een kunst, zelfs een levenskunst maken, als je ze op een creatieve manier weet te gebruiken.

Stromende energie - betekenis ontvangen

Bij het zeilen ontvang je wind in je zeilen vanuit de werkelijkheid van hoge en lage druksystemen die je absoluut niet in de hand hebt. Bij het paardrijden krijg je een brok vitale energie aangereikt, die nu eenmaal met het paard als levend wezen is gegeven. In de meditatie krijg je heel veel energie aangereikt vanuit een nog grotere werkelijkheid die door al je chakra's en je hele aura gaat stromen. Het ontvangen van betekenis heeft daarom prioriteit, omdat de bronnen er al lang voor jou waren en zich aan je willen ontfouten als je je er voor opent.

Het chakra-systeem als open structuur heeft voor mij heel sterk die uitwerking gehad. Het heeft mij geholpen om alles wat ik tijdens mijn bestudering van de theologie en de filosofie in mijn brein, mijn hoofd (chakra 7) had opgeslagen te laten indalen, te manifesteren in de andere chakra's. Zo ontdekke ik ook het hart chakra als centrum van het hele systeem en motor van de liefdevolle harmonieuze verbinding, die ik ook geheel onverwachts in de subatomaire werkelijkheid van de kwantumfysica tegenkwam – de verbinding door elektro – magnetische en resonantie aantrekkingskracht. En dat

opende mij weer voor de iets bredere kijk op de chakra's van Caroline Myss, voor de nieuwe inzichten van Barbara Brennan in de sfeer van licht en aura die daarbij gebruik maakt van chaos- en kwantumtheorieën en ook voor een nieuwe kijk op de kosmische dimensies van Barbara Hand-Clow op grond van dezelfde nieuwe logica.³³ Vooral haar visie op de kosmische dimensies helpt mij om de vele mondiale crises die op dit moment spelen op een wat bredere en positieve manier te interpreteren. Het gaat daar volgens mij vooral om het conflict tussen loslaten met oeververtrouwen (en elkaar helpen) en angstvallig vasthouden (en toiletpapier hamsteren) – kracht en tegenkracht van chakra 1 op mondiale schaal, die ook in de crisis rond het Coronavirus duidelijk zichtbaar werden.

De negen dimensies waar Barbara Hand-Clow ons mee laat kennismaken vormen samen een soort kosmisch pallet van verschillende dimensies en intelligenties tussen de omvangrijke en zeer stabiele kern van ijzerkristallen in het centrum van de aarde (dimensie 1) en een soort zwart gat als onvoorstelbaar beweeglijk spiritueel centrum (dimensie 9). Daartussen beweegt zich een ongelooflijke hoeveelheid energie die alles met alles verbindt. In dimensie 2 de laag vlak onder de aarde bevinden zich de mineralen en allerlei soorten leven, die het leven op aarde ondersteunen en voeden. Dimensie 3 is de werkelijkheid van lineaire tijd / ruimte en de op Newton gebaseerde logische systemen, waar wij mensen in leven. Dimensie 4 is gevuld met de archetypen - waar Jung ons op heeft gewezen – die het leven van mensen in dimensie 3 richting geeft. Die kunnen op angst gebaseerd zijn en dan sluiten ze ons op in dimensie 3, maar ook met oeververtrouwen en liefde en dan openen ze ons voor de subtiele energieën en nieuwe logica van de hogere dimensies. Dimensie 5 is de dimensie van de pure, goddelijke liefde. Dimensie 6 herbergt de oervormen in hun abstracte, ideale gedaantes, zoals Plato die veronderstelde. In dimensie 7 gaat het om heel subtiele trillingen en voor mensen onhoorbaar geluid zoals die in atomen werken. Dimensie 8 is het

³³ *Alchemy of Nine Dimensions, Decoding the Vertical Axis, Crop Circles and the Mayan Calendar*, Charlottesville, (VA, USA), 2004.

thuis van licht, waar de goden in een soort van kosmische conferentie over het wel en wee in alle dimensies beraadslagen en alle moeite doen om het kosmische ‘experiment’ aarde te laten slagen.

De aarde heeft namelijk in heel haar bestaan ernstige trauma’s opgelopen – meteorietinslagen, ijstijden, overstromingen, enz. – en heeft een totale ‘reset’ of zo je wilt heling nodig. De oude culturen waren zich van deze trauma’s, de hogere dimensies en hun subtiele helende energieën nog zeer bewust en stonden er voor open. De nieuwere op angst, macht en controle gebaseerde culturen sloten zich er gaandeweg steeds meer voor af en sloten zich op in gesloten, te ‘controleren’ systemen. Juiste daardoor is de kennis van diepe trauma’s en kosmische heling in de loop der eeuwen grotendeels maar niet helemaal verdween. Daarvan getuigen weer persoonlijkheden die werden gedragen en gevoed door de verschillende energieën uit alle 9 dimensies: Boeddha, Jesaja, Socrates, Jezus, Mohammed, maar ook een Martin Luther King, Gandhi, Osho, enz. hebben zich allemaal op hun eigen manier voor de ‘reset’ ingezet. En we leven nu in een tijd waarin heel veel mensen zich bewust worden van de noodzaak van zo’n ‘reset’ en daar ook werkelijk in woord én daad aan bijdragen. Ik vind dit een hoopvol inzicht. De crisis is weliswaar een feit maar heeft niet het laatste woord. Er is een universele, kosmisch werkende, energetische structuur die meewerkt ten goede. En het is geen gesloten systeem, want Jezus wordt er vooral met de ongelooflijk beweeglijke, spirituele dimensie 9 verbonden en de Allerhoogste God van de Hebreeuwse Bijbel wordt er ook niet in opgesloten. Die bevindt zich ergens in heel andere dimensies, waar wij gewoon geen toegang toe hebben, dus niets van weten en alleen vermoeden dat Hij/ Zij/ Het/ ons welgezind is ...

Ook bij de bestudering van je bronnen waar je een verhaal over gaat houden krijg je heel veel betekenis aangereikt, die jij niet hebt gecreëerd, maar die in de bronnen ligt opgeslagen. In de hermeneutiek bleek al dat je bij het interpreteren van teksten kunt uitgaan van de tekst of van de lezer. Alleen in de premoderne onbevange lezing was de relatie tekst - lezer onproblematisch. In de moderne tijd was deze relatie de inzet van veel strijd. De historische kritiek en de structurele analyse namen de tekst als uitgangspunt, maar de lezer krijgt bij het kiezen van de regels voor de interpretatie steeds meer invloed. Schleiermacher, Dilthey en Gadamer namen de lezer als uit-

gangspunt maar bij hen won de objectieve betekenis van de tekst steeds meer aan invloed, terwijl Gadamer zelfs voorbij de objectieve kennis van de tekst zijn uitgangspunt nam in de zijnsrelatie van lezer én tekst, zoals die werkt in de effectieve geschiedenis van de interpretatie van die tekst. Ricoeur verwerkt de ideeën van zijn voorgangers in een boeiende synthese, waarbij het ontvangen van betekenis uit de tekst prioriteit heeft op het geven van betekenis door de lezer aan de tekst. Daarmee wordt de lezer ‘discipel’ van de tekst, maar kan in z’n eigen autonomie bij het interpreteren van teksten toch verrijkt worden door de bijvoorbeeld cultuurvreemde eigenheid van die tekst. In dat geval kan er een levendige relatie groeien tussen tekst en lezer waarin heel veel nieuwe betekenissen aan de oppervlakte komen en er ook energie vrijkomt voor het ontvangen van bevredigde nieuwsgierigheid en *Entdeckungsfreude*. In mijn eigen interpretatiemodel van coherente hartsverbinding komen daar ook de subtiele energieën vanuit de kosmos en universum een woordje meespreken.

Als je zo bij de bestudering van je bronnen al geraakt wordt door wat er maar aan diepe lagen en betekenissen naar boven komt, dan wil je natuurlijk je enthousiasme delen. Je hebt je echt moeten inspannen om de bronnen te bestuderen, maar wat je daarbij werd aangereikt is die inspanning meer dan waard gebleken. En omdat je je hebt geopend voor die nieuwe betekenissen kon je zo ook op een ontspannen manier ontvangen, je eigen maken en er nieuwe betekenis mee geven aan je eigen leven. Sterker nog het is zo waardevol, dat je het allemaal niet voor je zelf wilt houden maar met anderen wilt delen. Waar het hart vol van is daar loopt de mond van over. En dat is de beste basis voor een luisterend oor bij een geïnteresseerd publiek

Stromende energie - betekenis geven

Bij het bestuderen van je bronnen kies je voor een interpretatiemodel waarmee je het meeste recht doet aan je bron en je zelf ook het beste mee uit de voeten kunt. Het blijkt al snel dat elke bron veel meer betekenis bevat dan je in één verhaal kunt behandelen. En dus maak je opnieuw keuzes, nu over wat je aan de orde wilt hebben en wat niet, wat jou dit keer in je bronnen het meest heeft aangesproken. Daarop focus je totaal, want daar ligt je hart en

dat bepaalt je boodschap. Een publiek voelt dat haarscherp aan en met een welwillend publiek kun je ver, vaak zelfs heel ver gaan.

Hoe verder je gaat des te groter is de kans dat de weerstand van (een deel van) je publiek gaat groeien tegen je boodschap. Het is van wezenlijk belang om dat van te voren in te schatten en rekening mee te houden. Hier ligt tegelijkertijd het grootste probleem van het spreken in het openbaar in onze tijd. Zelfs in de kerken – met uitzondering misschien van de orthodoxie – is er geen homogeen publiek meer te vinden. Je eigen mening vormen en anders denken is in en dat maakt elk publiek tot een heterogeen geheel. Wie kent z'n publiek nu zo goed dat je precies weet op welk punt de weerstand gaat groeien? En hoe merk je dat als je bezig bent? En wat te doen als je gaandeweg ontdekt dat je het contact verliest?

Zeker als je voor – qua denken, achtergrond of professie – uiteenlopende groepen verhalen moet houden is het een hele toer om van te voren de weerstanden in je gehoor tegen je boodschap in te schatten. Een paar tips kunnen helpen. Probeer iets van die weerstand te formuleren. Zeg regelmatig 'ik' tijdens je verhaal. Dat maakt duidelijk dat het jouw verhaal is en dat je de ander uitnodigt om er ook een verhaal van te maken en er een eigen interpretatie aan te geven, waarover het gesprek na afloop kan gaan. Maak je verhaal niet te lang, zo geef je extra gelegenheid tot discussie achteraf. Maak er een opmerking over als je op een bepaald moment merkt dat de aandacht verslapt of mensen beginnen te schuiven, kuchen: 'ik merk dat dit gevoelig ligt; ik maak even m'n verhaal af en dan kunnen we er straks nog uitgebreid op ingaan.' Al met al kost het tijd om je publiek te leren kennen en die tijd moet je ook gewoon nemen door ervaring op te doen en een relatie op te bouwen. Over het algemeen geldt wel, dat hoe meer een publiek aan je merkt dat je de er levende weerstanden serieus neemt, des te meer men bereid zal zijn om met je mee te denken. En mocht je een - homogeen - publiek hebben dat van je verwacht dat je hen in verwarring brengt, dan zul je dat moeten doen zonder zelf in verwarring te komen. Maar dat is stof voor kundige cabaretiers.

Enige gemeenschappelijk basis van spreker en publiek is dus wel nodig. Ook al weet je die niet precies in te schatten, houdt er dan in meer algemene zin met het formuleren van je advies op korte termijn en je doelstelling op

wat langere termijn wel rekening mee. Daarmee sluit je een verhaal, geheel in overeenstemming met je boodschap en weerstand, op bondige en inspirerende wijze af. Geen nieuwe problemen oproepen aan het eind, geen open eindjes laten liggen. Als je boodschap goed gefocust is, dan moet je het daar zeker aan het eind van je verhaal – het liefst in een paar herhalende staccato zinnestjes - bij laten. Je publiek zal je dankbaar zijn, belonen met applaus of een diepe stilte. Ontvang dat met eenzelfde dankbaarheid, want je weet dat er iets wezenlijks is gebeurd. Als je vanuit je hart spreekt wordt de ander in het hart aangesproken en dat gaat ver voorbij woorden. Stromende energie dus in een kort betoog met een heldere opzet die iedereen kan volgen, daar wordt nog lang over na gesproken.

Het BWAD schema is een handig hulpmiddel om te focussen en zal er per betoog anders uitzien. Elke nieuwe interpretatie geeft een andere boodschap. Elke boodschap en elk publiek roept een andere weerstand op en zal daarom ook een ander advies en doelstelling opleveren. Het is dan ook aan te bevelen om er mee te experimenteren. Trouwens niet alleen voor een lezing die je moet houden. Het schema werkt ook als je een artikel moet schrijven of een boek en kan zelfs helpen als je een bedrijfsstrategie moet ontwerpen. Punt is, als je dit schema consequent gebruikt, geeft het je een hoop rust en kun je op een ontspannen manier je verhaal helemaal uitschrijven of in een lijstje met aandachtspunten, tussenkopjes, op papier zetten. En die ondergrond geeft weer een hoop rust en ontspanning als je je verhaal daadwerkelijk voor een publiek gaat houden, zodat je ook echt contact kunt maken en samen met je publiek de stromende energie gaat ervaren en ervan genieten.

Stromende energie - hoopvolle transformatie

Zoals we hebben gezien bestaat er in het chakra-systeem een dialectische relatie tussen materie en geest, die twee bewegingen op gang brengt: liberatie, de energiestroom die begint in chakra 1 (overleving, element 'aarde') en doorgaat naar chakra 7 (cognitie, element 'denken en kosmisch bewustzijn') en manifestatie, de omgekeerde energiestroom die begint in de geest en gestalte krijgt in de materie. Als de chakra's op een harmonieuze manier zelf in beweging zijn en elkaar in beweging houden, dan stroomt er vitale energie

door het hele systeem. Blokkades in de afzonderlijke chakra's kunnen er door worden losgeweekt. In dat geval is de zogenaamde regenboogbrug (naar de kleuren van de zeven chakra's die overeenstemmen met de regenboogkleuren) de bron van je eigen transformatie naar een beter ik en een betere wereld. Bron van hoop dus.

Zo staan ook het symbool en de metafoor met elkaar in een dialectische relatie die twee verschillende bewegingen op gang brengt: vanuit de symbolische werkelijkheid ontvang je nieuwe en diepere betekenissen die je met behulp van metaforen in taal gaat uitdrukken, waardoor je nieuwe betekenis geeft aan de bestaande werkelijkheid. Op dezelfde manier is voor mij de retoriek – het geven van betekenis – verbonden met de hermeneutiek – het ontvangen van betekenis. En daardoor krijgt de retoriek in engere zin een enorme uitbreiding, wordt retorica en zelfs levenskunst.

Vanaf het moment dat je met behulp van meditatie en ontspanning je bewustzijn van je eigen chakra-systeem gaat vergroten en blokkades erin gaat oplossen, gaat vitale energie in je hele wezen stromen. Een energie die je ontvangt en direct gaat gebruiken voor al je bezigheden en voor de integratie van materie en geest in je eigen wezen. Niet alleen word je daar een gelukkiger - dat wil zeggen heel - mens van, je publiek voelt ook dat haar-scherp aan. En als dat gebeurt, dan deel je je eigen wezen met je publiek en wel op zo'n manier dat die vitale energie ook in de bijeenkomst gaat stromen waarin jij het woord voert. Zo word je samen naar een hoger plan gebracht, dat voorbij rationaliteit en 'targets' gaat. En dat is een prachtige ervaring. Of de individuele aanwezigen in je publiek verder nog iets met die ervaring gaan doen, is niet jouw verantwoordelijkheid maar die van hen zelf. Maar dat jij tot die mogelijke, hoopvolle transformatie de aanzet hebt mogen geven, stemt je dankbaar en hoopvol en is een goede basis voor je volgende optreden. Immers spreken in het openbaar is net als zoveel andere dingen gewoon een kunst. Maar misschien heeft deze kunst wel de bevoorrechte positie om mee te helpen de overgang naar het tijdperk van de liefde (chakra 4) te stimuleren en van de wereld een *great place to live* te maken.

II. Verdieping, verder denken in een vervolgtraject

In Retorica 2 verdiepen we ons verder in de theorie door er mee te gaan spelen. Dat wil zeggen, dat er geen enkele vooraf bepaalde noodzaak is om te voldoen aan bepaalde eisen die vanuit de theorie misschien kunnen opkomen. Geen chakra, geen interpretatiemodel, BWAD of opzet is ‘heilig’ in die zin, dat ze je optreden op een podium volledig op een ‘mechanische’ manier kunnen bepalen, sturen of in de tang houden. Een mens is nu eenmaal geen robot. Wel kunnen ze – en dan vooral in je bewustzijn ervan - dienstbaar zijn aan je spreken in het openbaar. Hoe meer de theorie voor je gaat leven hoe beter ze je kan helpen om keuzes te maken, te focussen en te delen. Voel je daarom vrij om te experimenteren en te delen, feedback te geven en te ontvangen en het plezier van de retorica als levenskunst steeds meer te gaan ervaren. Voor deze verdere verdieping in de retorica zijn de essays die in dit hoofdstuk zijn opgenomen vooral bedoeld.

5. Theatertechnieken voor de retorica als *performance*

Met dank aan: Sander Datema, die als externe docent regelmatig een gastcollege geeft over theatertechnieken in groepen die het Retorica 2 traject volgen. Hierbij gaat het dan vooral om de performance op een podium, maar daarbij komen ook veel dieper liggende patronen, waarvan sprekers zich nauwelijks bewust zijn, aan de oppervlakte. Hierbij een gecondenseerd verslag van zo'n gastcollege.

Aan de groep wordt gevraagd om paren (A en B) te vormen en aan elkaar een reisverhaal te vertellen dat indruk heeft gemaakt. A vertelt eerst zijn of haar verhaal in drie minuten en B maakt aantekeningen. Daarna krijgt B nog één minuut de gelegenheid om informatieve vragen te stellen en de aantekeningen bij te werken. Daarna dezelfde procedure maar nu vertelt B zijn of haar verhaal en maakt A de aantekeningen en stelt de informatieve vragen. Zo wordt direct duidelijk welke rollen in het verhaal belangrijk zijn (protagonist – hoofdrol, antagonist – tegenstander, helpers, de verteller, enz.). Dit is de basis van alle verdere oefeningen deze middag om in de volgende vijf stappen te komen tot een effectieve presentatie aan de groep van het reisverhaal van de partner. Belangrijk om daarbij nog even te vermelden, dat A het verhaal van B presenteert en andersom.

- 1) Werk het verhaal dat je hebt gehoord in grove lijnen uit: wat is het begin, het middenstuk en hoe gaat het eind eruit zien. Twee deelnemers krijgen de gelegenheid om dit aan de groep te presenteren en het blijkt dat er heel snel allerlei bijzaken in het verhaal opduiken, waardoor het moeilijk wordt voor het publiek zich op de hoofdzaken te concentreren.
- 2) Kill your darlings, met een knipoog naar Herman Finkers: schrijven is schrappen. Iedereen krijgt een paar minuten tijd om de bijzaken, die afleiden – ruis dus – te schrappen en te focussen op het plot, de rode draad van de presentatie. Twee deelnemers presenteren hun al-

dus bijgewerkte reisverhaal. Nu blijkt dat de presentatie levendiger kan met behulp van de creatieve verbeelding.

- 3) Verbeeld jezelf als spreker een camera die niet alleen ziet, maar ook hoort, ruikt en proeft en fysieke aanraking kan voelen. Maak in je verhaal gebruik van die camera die dus alle zintuigen kan registreren en focus in je verhaal ook op de beelden van die camera. Vertel hoe iets ruikt, aanvoelt enzovoort. Ook nu weer twee presentaties met nieuwe aspecten van een reisverhaal. En het blijkt dat nog meer dynamiek kan worden gecreëerd door gebruik te maken van de fysieke ruimte van je podium.
- 4) Een podium kun je verdelen in zes vlakken, drie op de voorste lijn en drie op de achterste lijn. Denk hierbij nu vanuit je publiek. De sterkste positie om als spreker in te nemen is die middenvoor, dan ben jij het centrum en kan niemand om je heen. Dan volgt de positie die voor het publiek links op het podium ligt – aan te bevelen als je een beamer gebruikt met scherm in het midden van het podium. De positie rechts op het podium is het minst sterk. Dit heeft te maken met de leesrichting die van links naar rechts gaat. Op links begint de zin, het verhaal, waaraan je als spreker dienstbaar bent. Op rechts staat de punt, het eind, daar is het verhaal al afgelopen nog voor je begint. Op de achterste lijn geldt het voorgaande ook, maar die lijn is als geheel minder krachtig. Speel met deze posities en de dynamiek van je verhaal wordt nog krachtiger zoals bij de volgende twee presentaties te merken zal zijn.
- 5) Tenslotte. Er zijn twee soorten onrust die zich kunnen voordoen in een publiek: a) de onrust die met het verhaal zelf meekomt en ook daarin met behulp van voorgaande technieken moet en kan worden opgelost; b) de onrust die ontstaat als je je publiek verliest, het contact verliest omdat ze je niet meer kunnen volgen; het laatste moet natuurlijk zoveel mogelijk worden voorkomen, maar kan wel een leerzame ervaring zijn voor een volgende keer.

6. Hermeneutische Fenomenologie

In dit essay wil ik graag wat verder reflecteren op de rol en de status van de hermeneutiek, het interpreteren in de retorica. Dat zal gaan in de volgende vier stappen.

- Hermeneutiek is volgens Ricoeur **fenomenologie**, het onophoudelijk proces van bewustwording op een steeds dieper niveau. En in zijn interpretatiemodel laat hij zich in dat proces voeden door de tekst en vooral door het *surplus of meaning* in elke tekst.
- Elk interpretatiemodel heeft waarde in zich en de mate waarin die **inherente waarde** door de huidige lezer wordt beleefd en doorgrond, bepaalt de ervaren waarde van dit model voor de lezer. En dat werkt ook door in de waardering van de (in de tijd) daarop volgende modellen, omdat elk interpretatiemodel de vorige modellen op één of andere manier – instemmend of kritisch - verwerkt.
- In de retorica gebruiken we interpretatiemodellen niet alleen om bronnen goed te verstaan, maar ook om ons **bewust te worden** van ons eigen interpretatieproces. Daarbij is het wel van wezenlijk belang om onderscheid te maken tussen enerzijds het interpretatiemodel van een bepaalde filosoof en zijn hele filosofie dat altijd veel meer omvat en anderzijds tussen het door ons gehanteerde interpretatiemodel en de te interpreteren brontekst.
- Aangezien het interpretatieproces nooit ophoudt gaat de bewustwording enerzijds steeds dieper en anderzijds steeds breder qua context. Op een gegeven moment is de rationale of logische context te beperkt en duikt het interpretatieproces in een veel meer omvattende werkelijkheid waar rationaliteit en spiritualiteit met elkaar worden verbonden. En zo gaan we dan van **interpretatie naar inspiratie**.

Hermeneutische fenomenologie bij Paul Ricoeur

In de fenomenologie is de *ervaring* een legitieme bron voor de waarheidsvinding. En dat gaat verder dan wat empirisch – met behulp van de zintuigen – aantoonbaar is en ook verder dan wat logisch op een plausible manier te beredeneren is. Er liggen altijd weer lagen onder dat wat we met zintuigen en logica kunnen leren kennen. Maar om die lagen aan te boren is het kennen en de epistemologie (Gr. *épistèmè* – kennis) ontoereikend, daar moet het kennen worden aangevuld met het zijn en de ontologie (Gr. *oon* – zijn) dat in principe de hele werkelijkheid omvat, inclusief de voortalige, de onbewuste en de kosmische werkelijkheid. De fenomenologie gebruikt daarvoor wat Ricoeur noemt de *variations imaginatives*, of wel de verbeeldingskracht en die is dus eindeloos. Dit fenomenologisch principe van zoeken naar steeds diepere lagen in de werkelijkheid werkt door in zowel de epistemologie van het structuralisme als in de ontologie van Gadamer. Zo kun je zelfs de deconstructie filosofie van Derrida en ook Lévinas' kritiek op de ontologie als totalitair denken die door het principe van de exterioriteit wordt opengemaakt tot de fenomenologie rekenen. Ricoeur voorkomt dat zijn denkpatroon een gesloten systeem wordt gebaseerd op een 'laatste waarheid' door de structurele analyse van de semantiek binnen het structuralisme te combineren met de principieel oneindige *Wirkungsgeschichte* van Gadamer. Zo wordt zijn fenomenologie een hermeneutische fenomenologie met de tekst als uitgangspunt en de ervaring van die tekst door de lezer als participant als methode. Dat leidt dan tot een spiraal vormige beweging, waarin steeds weer nieuwe en diepere lagen tot het bewustzijn doordringen en nieuwe inzichten ontstaan. Ricoeur beperkt zich verder in zijn fenomenologie tot de menselijke werkelijkheid en beschouwt de fysica en de logica niet als te interpreteren werkelijkheid, want in de fysica en de logica heffen tegenpolen elkaar op. In de menselijke werkelijkheid daarentegen kunnen mensen echt dingen veranderen in de meetbare en denkbare wereld. Bovendien zijn in het *surplus of meaning* van elke tekst ook de diepere lagen onder de empirie en logica aanwezig.

Voor Ricoeur is interpreteren vooral een dialectiek tussen structuur en betekenis, tijdloze systemen en tijdgebonden gebeurtenissen, epistemologie

en ontologie, die elkaar alert houden en doordringen. Dat is al te zien in de basiseenheid van taal – *discours* - de taalkundige zin (zelfstandig naamwoord en onderwerp) en in de mondelinge communicatie. Maar nog meer als die communicatie zich losmaakt van het directe persoonlijke contact en *tekst* wordt. Dan wordt interpreteren gecompliceerder en noodzakelijker. In het persoonlijk contact kun je onduidelijkheden over de diepere lagen direct uit de wereld helpen door even na te vragen. Dat is bij teksten niet op deze manier mogelijk. Maar gelukkig hebben teksten altijd hun *surplus of meaning* met diepere lagen die je met behulp van *de argwaan*, *het symbool* en *de metafoor* op het spoor kunt komen. Altijd voorlopig nooit volledig, maar dat houdt het interpretatieproces en ons voortschrijdend inzicht eindeloos gaande. Het houdt nooit op. Ofwel, het voortgaande proces van verklaren, toetsen en begrijpen in het *récit* blijft voortdurend in ontwikkeling. Misschien herken je hier het interpretatiemodel van Ricoeur in een *nutshell*. Dezelfde, in principe, alles omvattende werkelijkheid (empirie, logica en de diepere lagen) die de fenomenologie onderzoekt en interpreteert wordt hier toegepast op de menselijke werkelijkheid en de interpretatie van teksten: hermeneutische fenomenologie wordt tekstuele hermeneutiek, maar wel met fenomenologische diepgang. Teksten werpen een wereld voor zich uit, waarin de lezer wordt uitgenodigd om binnen te treden om daar met al z'n verbeeldingskracht van alles te ontdekken, zich thuis te voelen en nieuwe werkelijkheid te scheppen.

De inherente waarde van elk interpretatiemodel

Voor mij persoonlijk is Ricoeurs interpretatiemodel het meest ideale interpretatiemodel dat ik in mijn leven heb leren kennen. Moeten daarom al mijn retorica cursisten dat dan ook maar vinden en aan de eisen van dat model voldoen om niet onder de maat te scoren? Ik heb er behoefte aan om die - vaak onderhuidse – gedachte, die ik waarschijnlijk zelf ook heb gevoed, uit de wereld te helpen. En zelfs daarin blijf ik een leerling van Ricoeur. Hij zag zich zelf namelijk als een dwerg, die mocht staan op de schouders van de reuzen die hem voor waren gegaan en waardoor hij veel verder kon kijken dan zij ooit hebben gekund. Alleen, wil je überhaupt op die schouders kun-

nen staan, dan moet je wel begrijpen wat hen heeft bewogen en wat ze allemaal hebben bedacht. Ofwel, elk interpretatiemodel (en dat geldt ook voor elke filosofie, ja zelfs elke tekst) voorafgaand aan Ricoeur heeft waarde in zich. Ik wil je graag meenemen op mijn persoonlijke reis door de verschillende interpretatiemodellen.

1a) De onbevangen / naïeve lezing

De onbevangen of naïeve lezing ken ik vanuit de loodzware orthodoxie van de Gereformeerde Bond, een streng rechtse vleugel binnen de (toen nog) Nederlands Hervormde Kerk waartoe mijn ouders behoorden. Al in mijn jeugd kwam ik in verzet tegen de totaal onkritische gehoorzaamheid die daar werd geëist ten aanzien van de Bijbelteksten, het ontbreken van alle afstand (in tijd en cultuur) tussen de ervaringen van de mensen in de Bijbeltekst en de lezer nu, het totaal onproblematisch uitgaan van genade boven recht, meestal door een beroep te doen op externe autoriteiten ver buiten de tekst en ver buiten de eigen geloofsgemeenschap. Dit fundamentalistische denkkader bepaalde de hele betekenis van de tekst, waar ik geen kant mee op kon. In het dorp waar ik opgroeide waren zeven verschillende protestantse kerken die elkaar allemaal tegenspraken maar wel dé waarheid in pacht meenden te hebben. Ik heb daardoor al heel vroeg besloten om mijn eigen onderzoek te doen en mijn eigen weg te gaan. Wat ik wel heel mooi vind, is de diepgang die er in dit premoderne ideaal van onproblematisch behoren tot het geheel wordt bereikt en ook het gevoel van warme geborgenheid die ik veel later tijdens mijn theologiestudie in deze zogenaamde 'bevindelijkheid' heb ontdekt.

1b) en c) historische kritiek en structuralisme

Tijdens allerlei reizen na mijn middelbare school periode ontdekte ik dat er wel degelijk afstanden bestonden tussen mensen - op de grote vaart over de onmetelijke zeeën en oceanen waar het ging om tijd en ruimte, en nog meer in Afrika waar het ging om culturele patronen. Het grappige is dat ik tijdens mijn theologiestudie zowel met de historische kritiek als met het structuralisme te maken kreeg bij mijn hoofdvak Oude Testament waarvoor kennis van het Hebreeuws noodzakelijk was. Vooral het Hebreeuws voelde als

Afrika, als niet-Westers en dus ook eigenlijk niet adequaat door de westerse interpretatiekaders te beschrijven. De hoogleraar die mij bij m'n doctoraalscriptie begeleidde was een fervent historisch criticus, d.w.z. hij accepteerde wel de afstanden tussen tekst en huidige lezer, maar - geheel volgens het Verlichtings-‘geloof’ – deze afstanden waren op rationele manier te overbruggen door te zoeken naar de achtergronden van de tekst die deze tekst hebben gevormd tot wat hij is. De andere hoogleraar O.T. was meer van de structurele analyse. Daar ga je gewoon uit van de tekst die voor je ligt en probeer je op een fenomenologische manier de structuur te bepalen die toegang geeft tot de structuur die daar onder ligt en vervolgens tot de structuren die daar weer onder liggen, enz. Hij richtte zijn onderzoek op de hele tekst zelf, d.w.z. tekstopervlak en de steeds dieper liggende lagen daaronder tot je stuit op een mysterieuze kern die niet meer rationeel te kennen is – Kants *Ding an sich*. Van de begeleider van mijn doctoraalscriptie heb ik veel geleerd, maar met hem heb ik wel een machtsstrijd moeten voeren om überhaupt examen te mogen doen. Met de andere hoogleraar voel ik nog steeds na al die jaren een diepe verbondenheid.

2a) Schleiermacher

Bij Schleiermacher heb ik lange tijd iets van verdrongen machtswellust gevoeld. Dat kwam vooral omdat niet de objectieve grammaticale structuur van de tekst maar de subjectieve psychologische ervaring van de tekst de hele betekenis van die tekst bepalen en die kun je dan dwingend aan iedereen opleggen. Dat werd tijdens mijn promotieonderzoek een keer pijnlijk duidelijk toen ik een preek analyseerde van een docente in de theologie die onbewust de mannelijke vorm gebruikte als het om de harde ‘wet’ in het algemeen ging en de vrouwelijke vorm als er sprake was van een liefdevolle toepassing van de wet. Mijn constatering dat hier een onbewust vrouwelijk machtsverlangen naar boven kwam, werd mij door haar niet in dank afgenomen. Dit negatieve beeld van Schleiermacher heb ik veel later moeten bijstellen tijdens een collegeblok over Bijbelinterpretatie aan de Ilif School of Theology in Denver (Colorado) naar aanleiding van een preek van Tory Hicks over het vijfde gebod, gij zult niet echtbreken. Tory's preek was helemaal Schleiermacher, ze vertelde over haar eerste huwelijk vol misbruik,

hoe daar gelukkig een einde aan was gekomen én over haar toenmalige actuele gezinsleven vol liefde, echte aandacht en zorg. En, concludeerde ze, ik ben intens dankbaar dat mijn eerste huwelijk is verbroken en dat ik nu ondanks alle normale probleempjes die je als gezin hebt op te lossen van de hel in de hemel ben beland. En ik hoop dat daar nooit een einde aan zal komen. Schleiermacher is niet alleen maar negatief, wat een bevrijding dat je weer 'ik' mag zeggen en dat dat er toe doet!

2b) Dilthey

Bij Dilthey heb ik altijd iets dubbels. Hij wilde aan de geesteswetenschappen (*verstehen* - begrijpen) een net zo solide basis geven als Kant dat voor de exacte wetenschappen had gedaan (*erklären* - verklaren) en stelde zichzelf de vraag of historische kennis überhaupt mogelijk is. Ja want het gaat om psychisch leven dat is neergelegd in gestolde levensuitingen als teksten, monumenten, instituties etc. en dat is nooit vreemd. Je kunt dus ook gerust je eigen patronen gebruiken, projecteren op die gestolde levensuitingen uit het verleden. Maar daar wringt het wel, want er is ook in het *verstehen* van psychisch leven uit het verleden wel degelijk afstand, die niet alleen met rationele kennis is te overbruggen. Interpreteren is toch iets anders dan projecteren. Je loopt ofwel in een museum met dode mummies of in een samenstelsel van actuele levende sociale, religieuze en politieke patronen die wel erg verschillen van die in het verleden. Dilthey's vraag: 'is historische kennis überhaupt mogelijk' is een belangrijke vraag, maar hij komt niet echt tot een bevredigende oplossing die aan beide kanten evenveel recht doet. Ik gebruik hem wel eens om dingen duidelijk te maken, maar dan wel altijd met de toevoeging 'alsof'.

2c) Gadamer

Gadamer maakt gebruik van zowel Schleiermacher als Dilthey. Hij vult alleen hun epistemologisch getinte op Kant gebaseerde interpretatiemodellen wel aan met Heideggers ontologie. Ik vond Gadamer - met wie ik kennismaakte tijdens de kerkelijke opleiding na mijn doctoraalstudie - een verademing. Ik mocht met Schleiermacher weer 'ik' zeggen, mijn vooroordelen deden er toe maar ook mijn onderzoek naar de 'zaak' die in de tekst ter sprake

ke wordt gebracht. Alle middelen die je tot je beschikking hebt, alle interpretatiemodellen, kennis van de grondtalen, historische achtergronden, enzovoort helpen je om die zaak zo sterk mogelijk te maken om zodoende in een versmelting van horizons nieuw inzicht te verwerven en je vooroordelen bij te stellen. En de vraag of historische kennis mogelijk is, werd met zijn gebruik van het begrip *Wirkungsgeschichte* serieus genomen, maar kreeg wel een bevredigender antwoord dan bij Dilthey. Aan verleden én heden werd door Gadamer zoveel mogelijk recht gedaan. Zonder het werk van Dilthey had hij zich de vraag waarschijnlijk nooit zo gesteld. Toch had ik bij Gadamer nog steeds het gevoel dat het ging om de *Wirkungsgeschichte* van de Westerse interpretatiekaders en dat hij de eigenlijke Hebreeuwse aard en daarom de kern van de teksten in de Tenach of het Oude Testament net niet raakte.

3) Ricoeur

Dat veranderde in mijn beleving totaal bij Ricoeur. Als je als lezer niet je eigen vooroordeel, maar de tekst als uitgangspunt neemt, dan moet je bij een Hebreeuwse tekst wel voorbij je eigen Westerse interpretatiekaders denken en je helemaal verdiepen in het anders zijn van de ander. Bij Gadamer was dat een soort van vervreemding die in de worsteling tussen afstand en nabijheid overwonnen moest worden. Voor Ricoeur was dit het meest productieve moment van de hele hermeneutiek. Nu werd er eindelijk voor mijn gevoel recht gedaan aan Afrika, aan de Hebreeuwse teksten, maar ook aan de Sanskriet teksten uit de Oosterse culturen en religies. Wat een vrijheid, wat een heerlijk gevoel van ruimte die door de voorlopigheid van elke interpretatie wel wat werd ingeperkt, maar waarin je oneindig door kon gaan met ontdekken, creëren, verbeelden. Niet alleen naar de toekomst toe was dit voor mij een geweldig hoopvol perspectief - *responsabilité joyeuse*, vreugdevolle verantwoordelijkheid – maar ook naar het verleden gaf deze benadering een intens gevoel van dankbaarheid. De hermeneutiek is voor Ricoeur één grote cumulatieve happening. Elke reus uit het verleden heeft altijd gestaan op de schouders van de reuzen die hem of haar vóór gingen, waardoor ze verder konden kijken dan hun voorgangers. Ons past dus dankbaarheid en bescheidenheid. En wat mij vooral is opgevallen tijdens mijn reis door de interpreta-

tiemodellen is dat die dankbaarheid en bescheidenheid vooral opkomt als de epistemologie met de ontologie wordt verbonden. Ricoeur is tenslotte de eerste die zichzelf in dit kader een dwerg noemt. Misschien komt dat ook wel omdat zowel de structurele analyse en Gadamer's *Wirkungsgeschichte* beide varianten zijn van de fenomenologie die door Ricoeur in een nieuwe synthese worden verbonden. In dat immense geheel ga je jezelf bijna vanzelf als een dwerg, een stipje beschouwen. Geen machtsverlangen maar opgaan in, dienstbaar zijn aan een groter geheel dan je eigen kleine ego.

4) Vaessen

En zo sta ik ook zelf met mijn model van de coherente hartsverbinding als dwerg, als stipje op de schouders van mijn reus Ricoeur. Voor mij gaat interpreteren niet alleen over de menselijke werkelijkheid maar ook over nieuwe ontdekkingen in de (quantum) fysica en nieuwe vormen van (chaos) logica, waarin het mysterie weer volop mag meedoen. Zonder al die reuzen voor mij was ik niet eens op het idee gekomen om mij te laten inspireren door die veel grotere context waarvan de interpretatie mij bewust heeft gemaakt. Nu gaat het om die universele verbindende energie, liefdevolle scheppings- en verbeeldingskracht, waarvan de nieuwe fysica en de nieuwe logica mij bewust hebben gemaakt, te laten indalen in mijn eigen wezen en vervolgens met de wereld te delen. Daarom verbind ik ook de retoriek met de hermeneutiek en met de psychologie. Ofwel, interpretatie leidt via bewustwording dwars door alle gesloten systemen heen naar inspiratie die de menselijke werkelijkheid mooier gaat maken. Hoewel het wel voorbij Ricoeur gaat, ik verder mag kijken dan hij ooit heeft gekund, is dat zonder hem en al zijn voorgangers ondenkbaar.

Bewustwording en de retorica

Wat ik hoop duidelijk gemaakt te hebben met het verhaal over mijn persoonlijke reis door de interpretatiemodellen zijn een aantal dingen. 1) Alle interpretatiemodellen hangen met elkaar samen. Ieder model is verbonden met, bouwt voort op wat eraan vooraf ging, ook – en misschien wel juist - als de desbetreffende filosoof er zich kritisch tegen afzet en iets nieuws introdu-

ceert in zijn of haar interpretatiemodel. 2) Elk interpretatiemodel legt z'n eigen accenten en heeft daarom waarde in zichzelf. Het is je persoonlijke ervaring van die waarde die bepaalt met welk model je als lezer het meest mee resoneert en dat daarom je voorkeur heeft. 3) Bij interpreteren gaat het vooral om bewustwording als een langdurig proces.

Voor al het laatste punt – de bewustwording – is voor mij de kern van de hele hermeneutiek. Daar kun je sowieso een leven lang mee bezig zijn, maar ook het ontdekken, doorgronden, ervaren van de inherente waarde van elk interpretatiemodel kan jaren in beslag nemen. Dat was bij mij in ieder geval wel het geval. Alleen Dilthey duurde wat korter omdat ik me niet echt heel grondig met hem heb bezig gehouden. De beste manier om een interpretatiemodel te leren kennen is om het te gebruiken en dan te ervaren wat het met je doet. Er is in deze geen goed of slecht, minder of beter, immers elk model heeft waarde in zich en elke lezer heeft een eigen levensverhaal met alle ervaringen die daarbij horen. De één zal op een bepaald moment meer resoneren met Schleiermacher, de ander met Gadamer en voor weer een ander is de structurele benadering van grote waarde. En dat kan op een ander moment weer heel anders zijn. Wat dit spelen met modellen vooral doet is het stimuleren van de zelfreflectie en het daaruit voortvloeiende zelfbewustzijn over je eigen voorkeuren als het gaat om interpreteren. En hoe bewuster je bent van je eigen voorkeur voor een bepaald interpretatiemodel boven alle andere (die je ook kent) hoe bewuster en effectiever je de verschillende modellen gaat gebruiken als je je verdiept in een brontekst. En dat komt in de retoriek de zeggingskracht van je verhaal over die brontekst alleen maar ten goede. Wat die zeggingskracht vermindert is als je onbewust verschillende – conflicterende – modellen onder het tekstoppervlak van je verhaal door elkaar heen hun eigen gang laat gaan. Dan is het veel beter om je op één model te concentreren en als je er genoeg van hebt een volgend model te proberen. Het schema van de modellen zelf steunt je bij de ontwikkeling van je hermeneutisch bewustzijn, omdat de latere modellen gewoon gebruik maken van de eerdere en er iets aan toevoegen, en daarom meeromvattend zijn.

Bedenk bij dit alles, dat het hier gaat om *interpretatiemodellen* van verschillende filosofen, die wel gebaseerd zijn op maar niet hetzelfde zijn als hun filosofie. De filosofie van een bepaalde denker omvat namelijk door-

gaans veel meer dan het interpretatiemodel dat er uit voortvloeit. Het is wel leuk om je in die filosofie te verdiepen, maar dat is voor de retorica niet echt noodzakelijk. In de hermeneutiek die dienstbaar is aan de retoriek in de engere zin van het opzetten van een lezing en in de bredere zin van stromende energie in de retorica als geheel beperk je je tot de interpretatiemodellen. Dat is al meer dan genoeg om te behappen. En het is ook praktisch gewoon slim. Immers je richt je op een brontekst en niet op de filosofie van de bedenker van jouw favoriete interpretatiemodel. Vooral als je brontekst iets heel anders beweert dan je favoriete filosoof, kan er een enorme verwarring ontstaan over waar het nu eigenlijk over gaat. Dan is het beter om je te beperken tot je gekozen interpretatiemodel om de brontekst zo goed mogelijk recht te doen en het gevoel dat je misschien krijgt dat dit niet helemaal lukt vast te houden en het een volgend keer met een ander model te proberen. Ook hier geldt de vaak gebruikte wijsheid: *in der Beschränkung zeigt sich der Meister*. Beter één brontekst dan meerdere en beter één interpretatiemodel dan meerdere.

In Retorica II en III willen we ons hermeneutisch bewustzijn verder aanscherpen. En daarvoor is het maken van onderscheid tussen interpretatiemodellen en het beheersen van de afzonderlijk modellen - die best wel met elkaar verbonden blijven - van wezenlijk belang. Vervolgens is het goed om het aantal bronnen te beperken en die dan helemaal of voor zover mogelijk uit te diepen. Wees je ook bewust welk interpretatiemodel je wilt gebruiken voor je lezing en kies voor een consequente uitvoering daarvan. En tenslotte: besef, dat je interpretatiemodel en de veel meer omvattende filosofie die nu eenmaal onder elk model ligt, echt iets anders is dan de brontekst die je voor je verhaal onder de loep neemt. Op deze manier gaat er in de retorica energie stromen. Hermeneutische energie tussen jou en je brontekst en die vertaalt zich in psychologische energie in een zelfbewustzijn dat al je chakra's met elkaar verbindt en in retorische energie die je deelt met je publiek en waarmee je samen naar een hoger plan wordt getild. Uiteindelijk is de retorica dan een ervaring die op een fenomenologische manier steeds diepere lagen aanboort.

Van interpretatie naar inspiratie

In de wetenschapsfilosofie wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende waarheidstheorieën. Je hebt de premoderne correspondentietheorie, waarin zeggen en zijn één zijn. Als je iets zegt wat niet 'is' dan lieg je, pas als je zegt wat er 'is', dan spreek je de (!) waarheid. Deze theorie wordt gehanteerd in het interpretatiemodel van de naïeve, onbevangen lezing en ook nog in het Verlichtingsdenken van de historische kritiek. Alleen er is nogal wat dat helemaal niet te kennen is (Kant's *Ding an sich*) wat er dus wel is maar waar niets over te zeggen valt. Zeggen en zijn worden dus min of meer van elkaar losgekoppeld. Dat gebeurt *in extremo* in de postmoderne deflatietheorie. Dat er zoiets bestaat als *dé* waarheid is een fictie en dit gaat zover dat iets pas echt bestaat als je er wat over zegt. Alles wat iedereen zegt is daarmee waar, een toetssteen voor wat 'echt waar' is bestaat dus niet, en de vraag 'wat is *dé* waarheid?' wordt vervangen door de vraag 'wat is waarheid?' Waarheidsvinding en je bezig houden met ethiek zijn zinloze activiteiten zonder enige grond. Tussen deze twee uitersten bevindt zich de dialectische waarheidstheorie die Ricoeur aanhangt. Daarin bestaat er wel zoiets als waarheid, maar die is altijd groter dan wij kunnen bevatten of benoemen. Alles wat je er over zegt is dus voorlopig. Dat maakt wel een voortgaand proces van kennisvermeerdering en steeds diepere bewustwording mogelijk en het schept ruimte voor het mysterie, zelfs het mysterie dat voorbij het menselijke voorstellingsvermogen gaat. Ik vind dat voor mijn geest die op de leest van Westerse denkpatronen is geschoeid een bruikbare waarheidstheorie waar ik blij van word. Maar ja, iedereen heeft daar zelf zo zijn of haar keuzes te maken. Voor mij geldt echter, dat - aangezien het interpretatieproces nooit ophoudt - de bewustwording enerzijds steeds dieper gaat en anderzijds steeds breder qua context. Op een gegeven moment is de rationele of logische context – ook die van Ricoeur – te beperkt en duikt het interpretatieproces in een veel meer omvattende werkelijkheid waarin ook (quantum) fysica en (chaos) logica een belangrijke rol spelen en waar mysterie, rationaliteit en spiritualiteit met elkaar worden verbonden. Dat wil zeggen, dat steeds nieuwe syntheses het licht zien, en daarmee blijf ik dus binnen de dialectische waarheidstheorie. En zo komen we dan min of meer vanzelf van de interpretatie in de inspiratie

terecht, waarin onderscheiden belangrijk blijft en gesloten systemen open gaan omdat ze niet meer absoluut van elkaar gescheiden kunnen worden.

Mijn eigen bewustwordingsproces en waar ik uiteindelijk uitkom, is natuurlijk mijn eigen persoonlijke proces. Dat begint al met de interpretatiemodellen die ik in het schema heb verzameld en dat we gebruiken voor de hermeneutiek in de retorica. Dit schema was de basis voor het analysemodel dat ik heb ontworpen tijdens mijn promotieonderzoek, waarmee ik de Bijbelinterpretatie heb onderzocht van collega predikanten en dat als zodanig ook in mijn proefschrift *Tussen Schrift en preek*³⁴ is opgenomen. Niet zomaar heb ik mijn respondenten gevraagd om mij een preek aan te leveren over een Bijbelboek uit het Oude Testament, namelijk het Ruthverhaal. Dit verhaal is één van de juweeltjes van de Hebreeuwse vertelkunst. Het Hebreeuws erin is prachtig, maar het is wel Hebreeuws, niet-Westers dus. Ook heb ik toen al kwantitatieve (structuralisme) en kwalitatieve (Gadamer) onderzoeksmethoden met elkaar geïntegreerd, omdat ik dat voor dit onderzoek nodig vond. Verder heb ik het schema gevuld met interpretatiemodellen die mij toen voor dit onderzoek zinnig leken, maar die – zoals is gebleken – wel een directe link hadden met mijn eigen levensloop. Ik had er ook heel andere interpretatiemodellen in kunnen stoppen. Met mijn begeleider en promotor prof. G.D.J. Dingemans deelde ik bijvoorbeeld mijn enthousiasme voor Gadamer. Hij was in eerste instantie vooral geïnteresseerd in het spanningsveld tussen de natuur- en de geesteswetenschappen. Door de vragen die W.O. II bij hem opriepen is hij toch theologie en later ook filosofie gaan studeren. En uiteindelijk is hij zich steeds meer gaan richten op de proces-filosofie van Whitehead, terwijl ik trouw gebleven ben aan de hermeneutische fenomenologie van Ricoeur. Weer anderen lieten zich inspireren door Habermas, Derrida, Rorty, enzovoort. En nu kom ik zelf via allerlei kwantumtheorieën en spirituele literatuur van bijvoorbeeld Martin Buber, Barbara Hand-Clow, Eckhart

³⁴ J.C. Vaessen, *Tussen Schrift en preek, Ontwerp van een analysemodel voor de Bijbelinterpretatie in preken met gebruikmaking van de tekstuele hermeneutiek van Paul Ricoeur*, Kampen, 1997

Tolle, Osho, Richard Kearney ook Whitehead weer tegen. Ofwel, belangrijke keuzes die je maakt – of het gaat nu over filosofieën, interpretatiemodellen, onderzoeksmethodes, beroeps- of partnerkeuze of wat dan ook maar – hebben altijd direct te maken met je eigen persoonlijke levensloop. En die is voor iedereen anders. Jij kunt wel heel ergens anders uitkomen dan ik en toch blijven we met elkaar verbonden. Voor mij staat ieders eigen *responsabilité joyeuse* - vreugdevolle verantwoordelijkheid – die verbondenheid niet in de weg, maar stimuleert haar juist.

Mijn context is in een proces van onophoudelijk voortschrijdende bewustwording enorm verdiept en verbreed. En daar ben ik heel blij mee. Maar ik ben mij ervan bewust dat het hier om een heel persoonlijk proces gaat en niet om een te realiseren norm. Wel gun ik iedereen de diepe voldoening van een retorica als de levenskunst die de ‘vreugdevolle verantwoordelijkheid’, die de interpretatie volgens Ricoeur met zich meebrengt, verbindt met de resonerende en helende energieën die de universele verbondenheid ons aanreikt. Van interpretatie naar inspiratie, beter nog: geïnspireerde interpretatie, dat is inspiratie die de interpretatie in zich opneemt en zodoende rationaliteit en spiritualiteit met elkaar verbindt. Ik noem dat coherente hartsverbinding, een open structuur die liefdevolle energie laat stromen, waarmee een ieder op zijn of haar eigen manier de wereld steeds een beetje mooier kan gaan kleuren.

Analyse

Opzet

- Hermeneutische fenomenologie bij Paul Ricoeur
- De inherente waarde van elk interpretatiemodel
- De interpretatiemodellen en de retorica
- Van interpretatie naar inspiratie

BWAD

B Interpretëren is voor mij een voortgaand – nooit ophoudend – proces van bewustwording. De hermeneutische fenomenologie die is uitgemond in de tekstuele hermeneutiek van Paul Ricoeur vervult daarbij een sleutelrol.

W Ik word dus als retorica cursist geacht om te voldoen aan de eisen die het interpretatiemodel Ricoeur en de coherente hartsverbinding van Vaessen aan de interpretatie stelt. Alles wat daarvoor is ontwikkeld is onder de maat. Zal me dat ooit lukken?

A a) neem de tijd en besef dat elk interpretatiemodel waarde in zich heeft en kan passen bij een bepaalde fase in je leven; b) concentreer je op het interpretatiemodel en je brontekst en niet op de hele filosofie achter je model.

D Bewustwording van de hermeneutische kaders en het transcenderen daarvan, waardoor interpretatie overgaat in, dienstbaar is aan de veel grotere context van inspiratie, die rationaliteit en spiritualiteit met elkaar verbindt.

Interpretatie

Ricoeur: a) taal als *discours*, de dialectiek van structuur en gebeurtenis; b) de tekst, de wereld van de tekst is hier de tekstuele hermeneutiek, waarin ik mijn eigen weg zoek; c) symbolen en metaforen, het symbool uit zich vooral in de functie van de ontologie in de hermeneutiek, metaforen: het spanningsveld tussen interpretatie en inspiratie, d) het *récit*, de vreugdevolle verantwoordelijkheid waarmee iedereen op nieuwe manieren een betere wereld kan gaan scheppen.

Vaessen: coherente hartsverbinding = Ricoeur + kwantumfysica / chaoslogica.

Chakra's

1) oervertrouwen, 2) emotie, beweging en 3) wilskracht; 5) communicatie, 6) intuïtie en 7) zelf- en zelf overstijgende kosmische kennis. Samen laten ze 4) de hartsverbinding stralen.

7. Een goed diner

Voordracht Wagner Group, bij de feestelijke afronding van de opleiding Governance op 13 juni 2014, Amsterdam
Met dank aan: Philip Wagner

Good governance

Hebben jullie de oratie van Philip Wagner gelezen, ‘Op weg naar een wereld die groter is dan onszelf’? Zo niet dan zou ik dat zeker nog een keertje doen, een aanrader. Hij sprak deze rede uit bij het aanvaarden van zijn ambt als hoogleraar *Global Economy and Governance* aan de ICUC (de *Intercontinental University of the Caribbean*) op Curaçao in februari dit jaar. Wat ik vooral zo mooi vind, is dat Philip met zijn oratie een stapje voorbij Bertolt Brecht zet. Die beweerde ooit ‘Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral’. Philip kijkt net even wat anders tegen deze controverse tussen Marx en Hegel aan en zijn zienswijze vind ik zeer de moeite van het bestuderen waard.

Nu is er in de wereld van de *global economy* en *governance* natuurlijk van alles aan het veranderen en een belangrijke shift vind ik wel dat de mens, de menselijke waarde en waardigheid weer een rol mogen mee spelen. Je hebt *bad* en *good* governance. In de eerste versie gaat het alleen over gesloten systemen die mensen aan zich onderwerpen en horig maken, in de tweede versie - waar Philip voor gaat - zijn de systemen nog steeds belangrijk maar dienen een hoger doel dan zichzelf. Een betere wereld, meer menselijkheid, duurzaamheid, enzovoort. Je zit met een begrip als *good governance* en de aanmoediging om hiervoor te kiezen direct in de sfeer van de ethiek en de moraal en het is belangrijk om daar van meet af aan een helder onderscheid in te maken. Heel simpel gezegd gaat het in de ethiek om het denken over regels en keuzes die je in allerlei dilemma’s kunt maken en op welke gronden je dat dan doet, maar in de moraal of de moraliteit gaat om het *maken* van die keuzes zelf en er vervolgens ook consequent naar handelen. Zo kun je ethiek en moraal van elkaar onderscheiden maar ze blijven

wel onlosmakelijk met elkaar verbonden. Ethiek zonder moreel handelen blijft bloedeloos, moreel handelen zonder reflectie blijft kortzichtig.

Kant en Lévinas

Twee denkers die hier lijnrecht tegenover elkaar staan zijn Emanuel Kant en Emanuel Lévinas. Het enige wat deze twee gemeen hebben, is de voornaam – Hebreeuws voor ‘God met ons’ – en zelfs de betekenis die ze aan hun eigen voornaam geven is totaal verschillend. Even een sfeertekening van beide heren.

Kant leefde eind 18e begin 19e eeuw in het Oost Pruisische Koningsbergen. Zijn leven verliep volkomen normaal, geen uitpattingen en elke dag hetzelfde dagritme. Was het in zijn hoofd een drukte van belang, dat zag je eraan de buitenkant niet van af. De inwoners van Koningsbergen zetten zelfs hun klokken gelijk op het moment dat Kant langs kwam op zijn dagelijkse middagwandeling. Elke dag precies dezelfde route en elke dag op precies dezelfde tijd op precies dezelfde plek. Het gesloten systeem bij uitstek dus. Aan de buitenkant mocht niets veranderen en alle dagelijkse ritmes en systemen moesten naadloos op elkaar aansluiten, zonder dat ze met elkaar versmolten. Kant was de man van het onderscheid en de scheiding der geesten. Dat is ook zo in zijn filosofie. Je hebt de zuivere rede, de praktische rede en ook nog de rede van het sublieme, de kunst en alle drie hebben ze hun geheel eigen wereld en regels waar ze aan moeten voldoen. In de sfeer van goed en kwaad – de praktische rede - zijn de regels minder streng dan in de sfeer van de logica en de zuivere rede. De kunst en het sublieme daarin zijn nog minder aan regels te binden, en daar gaat het dan ook om weer een heel andere zaak. Het strenge onderscheid moet gehandhaafd worden, anders verzand je in een sublieme chaos en daar moest Kant helemaal niks van hebben. In de ethiek hanteerde Kant de gulden regel: ‘wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet’. Let op, hier gebeurt nog helemaal niets. Het gaat hier niet om concreet handelen, maar om afzien van bepaalde handelwijzen. Goed logisch uitgedacht in het gesloten systeem van de zuivere rede met de hoop op een gewenste uitwerking in de praktijk van alledag.

En dan de Joodse denker Lévinas. Hij werd door mijn leermeester Paul Ricoeur na de W.O.II uit Vilnius in Littouwen naar Parijs gehaald. Lévinas ademt een totaal andere sfeer dan Kant. Ik zie in gedachten de twee vrienden – Ricoeur en Lévinas - samen gezellig zitten dineren in één van de vele sfeervolle restaurantjes op Montmartre en tot in de kleine uurtjes met een goed glas wijn discussiëren over thema's als wederkerigheid, exterioriteit, essentie en de wezensvragen van ethiek en moraal. Mooie essays schreef Lévinas ook in het boekje *Moeilijke vrijheid*. Prachtig om te lezen, heerlijk om te ervaren hoe tijd en ruimte in het bewustzijn met elkaar vervloeien tot een voortgaande stroom van prachtige toekomstvisioenen.

Als filosoof is Lévinas zelf aan het woord, maar je voelt het Hebreeuwse bewustzijn in elke zin die hij opschrijft. In *Totalité et infini* bijvoorbeeld noemt hij elk denken dat geen rekening houdt met de exterioriteit – het van buiten komende oneindige mysterie waar je geen rationele controle over hebt - totalitair denken. Eigenlijk valt het hele Westerse denken in die categorie. We denken in gesloten systemen – epistemologie én ontologie - alleen maar vanuit onszelf en niet vanuit de ander. Maar als het oneindige, het mysterie voorbij het zijn in het denken geen rol mag of kan spelen, dan zijn we op een totalitaire manier bezig, de manier die de geest, de liefde, de verbinding uit haar poorten verjaagt en fundamentalisme of zelfs fascisme in de hand werkt. Bewust maar meestal onbewust zijn we alleen maar met onszelf bezig en niet met de onschuldige slachtoffers, wier blik ons even voor zij de gas-kamer in stappen, beschuldigend kruist. De outsiders, de outcasts die wij in ons gesloten systeem niet willen ontvangen of tolereren moeten verdwijnen. Maar juist de buitenstaanders, weduwe, wees en vreemdeling - die wij volgens de Joodse Wet moeten koesteren, opvangen, verzorgen - zij zijn bepalend voor onze verantwoordelijkheid, zij koppelen het morele handelen weer aan het denken daarover, zij verbinden denken en handelen tot een harmonieus geheel. Als de a/Ander er ook weer mag zijn dan komt het mysterie van de liefde en de compassie van daaruit de gesloten denksystemen binnen en gaan we een stuk constructiever en liefdevoller met elkaar om in denken, doen en laten.

Ofwel, het mysterie dat Kant zoveel mogelijk buitensloot, wordt door Lévinas binnengehaald, gekoesterd en omhelsd. En dan zitten we niet meer

in gescheiden, gesloten denksystemen, maar in de sfeer van moreel handelen dat innig verbonden is met het denken zelf. Het denken kennen, handelen en zelfs geloven, ethiek en moraal zijn nog steeds belangrijk, maar ze dienen een hoger doel dan alleen zich zelf: een betere wereld, meer menselijkheid, duurzaamheid, enzovoort.

Emanuel – God met ons

Er is veel aan het veranderen in de maatschappij en eigenlijk in de hele westerse cultuur op het moment. Ik zei het al, menselijke waarden, liefde en verbinding mogen weer een woordje meespreken. Volgens Ricoeur had Kant geen idee van een niet empirische werkelijkheid, zeg maar de werkelijkheid die je niet meten kunt, of berekenen of controleren, de werkelijkheid van het mysterie. Hij zei daar wel wat over, maar dat deed hij door onze eigen meetbare empirische werkelijkheid te koppelen aan de basiscategorieën van het kennen – zoals tijd, ruimte, causaliteit enz. Dat leverde wel wat hij noemde ‘objectieve’ kennis op, maar de begrippen van die kennis bleven abstract en leeg. Ook Kants ethische gulden regel gaat niet over handelen, maar over afzien van handelen. Lévinas daarentegen laat het mysterie wel toe en daarmee wordt het kennen bij voorbaat beperkt, voorlopig en bescheiden en - nog belangrijker - de a/Ander bepaalt in zijn ethiek wat verantwoorde keuzes zijn, niet wij. Dat geeft medemenselijkheid, compassie, zorg voor het milieu of een gezond duurzaam gebruik van de grondstoffen, zorg voor de rechtelozen weer heel veel nieuwe kansen, maar het blijft een eenrichtingsverkeer, nu niet van binnen naar buiten, maar van buiten naar binnen.

Ricoeur brengt beide denkers bij elkaar in zijn begrip van vreugdevolle verantwoordelijkheid. In de eerste plaats gebruikt hij Kants denkracht door diens lege begrippen te vullen met het symbool, met z’n peilloze diepten die ver voorbij het menselijke meet- en denkvermogen gaan. En zo kan het mysterie van Lévinas weer gaan meedoen in ons denken en interpreteren van de werkelijkheid. Maar tegen Lévinas in breekt Ricoeur een lans voor de wederkerigheid, de betekenisvolle relatie, de liefdevolle verbinding. Zo wordt de aanwezigheid van het mysterie van de liefde van de a/Ander niet alleen getolereerd, maar ook geaccepteerd ja met open armen ontvangen in de ge-

sloten systemen. Daardoor gaan die systemen zich steeds meer openen en worden mensen over grenzen heen met elkaar verbonden. Mensen die elkaar totaal niet kennen gaan elkaar ineens helpen en ondersteunen.

Dat zie ik steeds meer om mij heen gebeuren en het maakt me dankbaar en hoopvol. In de maatschappij, de netwerken, de social media, in de veranderende verhoudingen tussen de verschillende religies, maar ook in de kwantum werkelijkheid breken nieuwe inzichten door in de verhouding van harde en zachte krachten. Naast de elektro-magnetische krachten blijkt ook de veel zachtere kracht van de resonantie atomen van buiten aan te trekken en met elkaar te verbinden. Zo vallen voor mij de scherpe scheidingen en grenzen tussen binnen en buiten steeds meer weg en wordt liefdevolle verbinding en compassie met de ander mogelijk. Zo komen vragen op als hoe kunnen we elkaar steunen en aanvullen, als mens, als gemeenschap, als organisatie, als mondiaal ecosysteem. In feite komen dan de zuivere rede, de praktische rede en de kunst van Kant bij elkaar en gaan elkaar aanvullen en bevruchten. Dan wordt verantwoordelijkheid een vreugdevolle aangelegenheid, omdat niet alleen de stevige structuren opnieuw gewaardeerd worden en zich gaan openen voor de compassie, de schoonheid en de kunst, maar ook omdat mensen in de hele samenleving naar elkaar gaan omzien en we zo samen een nieuwe werkelijkheid gaan creëren, een betere wereld voor iedereen. Als dominee doet me dit denken aan *Emanuel*, God met ons, het Koninkrijk van God dat komt. Ik vind dat een mooie gedachte.

Een goed diner

Dat het echt deze kant op gaat op het moment zie ik bevestigd in het boek *De logica van het gevoel* van de Nederlandse filosoof Arnold Cornelis. Zijn stelling is dat we op verschillende bewustzijnslagen leren. Altijd is er naast constructief en creatief leren ook catastrofaal leren. Eerst in de natuurlijke empirische werkelijkheid. Nieuwe landbouwmethodes maken overproductie mogelijk, waardoor de grote beschavingen ontstaan die anderen gaan overheersen. Catastrofaal zijn dan de oorlogen die daaruit voortvloeien, maar het constructieve leerproces zet zich vast in de cultuur als een solide basis om vele hongerige magen mee te vullen. Om de gevolgen van het catastrofale

leren in de natuurlijke werkelijkheid te omzeilen hebben we in de maatschappelijk werkelijkheid ook nieuwe leerprocessen opgestart en leggen we in allerlei verdragen de manieren vast hoe we als gemeenschappen met elkaar omgaan. Ook dat zet zich vast als een solide stabiliteitslaag in de cultuur. Het catastrofale leren betreft het individu dat verloren dreigt te raken in de onpersoonlijke systemen. Maar daar zijn we – volgens Cornelis – nu druk mee bezig om dat te veranderen. Er ontstaat een nieuw stabiliteitslaag in de cultuur die hij communicatieve zelfsturing noemt. Hier gaat het om liefdevolle verbindingen, betekenisvolle relaties, eigenwaarde, kwaliteit, schoonheid, alles wat mensen met elkaar delen en elkaar mee blij maken. En zoals elke stabiliteitslaag zich blijvend in de cultuur verankert, zo is dat ook met deze nieuw communicatieve zelfsturing het geval. Te gek toch! Wat een prachtig toekomstperspectief. Dat moet je als bestuurder of toezichthouder bij een grote organisatie toch goed doen!

Moraliteit in bestuur en toezicht? Heel veel is al ontwikkeld en vastgelegd in indrukwekkende systemen en structuren. Wat er nu bij komt zijn de waarden die het individu en zijn betekenisvolle relaties betreffen en die vervolgens mee laten wegen in onze beslissingen om tot *good governance* te komen. In bestuur en toezicht gaan dan waarden als kwaliteit van leven, duurzaamheid, menselijke waardigheid de rigide regelsystemen en vastgeroeste materiële patronen opnieuw inkleuren en verwarmen. Of zoals Philip zijn oratie eindigt: bij een goed diner is er op z'n minst sprake van een uitwisseling tussen materiële en immateriële waarden. Aan de slag zou ik zeggen, eet u allen smakelijk, want daarin zit een diepe opdracht.

Analyse

Opzet

- *Good governance*
- Emanuel Kant en Emanuel Lévinas
- *Emanuel*, God met ons
- Een goed diner

BWAD

B *Good governance* bouwt op een goed begrip van het verschil tussen ethiek en moraal die vervolgens innig met elkaar moeten worden verbonden

W Wat is dan dat verschil?

A Kijk eens aandachtig naar de verschillen tussen Emanuel Kant en Emanuel Lévinas

D Vreugdevolle verantwoordelijkheid (Ricoeur) en communicatieve zelfsturing (Arnold Cornelis)

Interpretatie

Ricoeur, b) de tekst, hier *good governance*; c) symbolen, de vriendschap en wederzijds respect van twee totaal verschillende denkers, metaforen: het goede diner.

Vaessen, het openen van de gesloten managementsystemen naar spirituele waarden en het '(kwantum)geloof' dat dit ook in deze context mogelijk is.

Chakra's

4) hartsverbinding

8. Authenticiteit in de retorica en de retoriek

Met dank aan : Edmée Tuyl van Speechless

In het woord ‘authenticiteit’ zit het Griekse woord *ho autos*, dat ‘zelf’ betekent. Voor mij heeft authenticiteit dan ook alles te maken met zelfbewustzijn en zelfbewustwording. En dat is voor mij een lange weg, eigenlijk een levenspad, die ik bewandel met behulp van de theologie en de filosofie. Uiteindelijk gaat het voor mij om het ontwikkelen van een synthese tussen het Hebreeuwse en het Griekse denken, een synthese die mijn ideaal in de retorica van verbondenheid met jezelf, met je bronnen en met je publiek ondersteunt en zelfs in de concrete realiteit van alle dag mogelijk maakt. In deze bredere opvatting van de retoriek als retorica is ook de ethische vraag naar het gebruik van de retoriek in engere zin en z’n technieken een belangrijke vraag. Speechcoach Edmée Tuyl uit Den Haag heeft mij bewust gemaakt van de waarde van dit onderscheid tussen retorica en retoriek en van de waarde van de ethische vragen in de retorica voor de retoriek als vak / techniek. Met Edmée geloof ik in de potentie van de ‘waarachtige’ spreker en van de ‘ethische’ retoriek. Het spanningsveld tussen de eigenbelang dienende spreker (de ‘manager’) en de waarheid dienende spreker (de ‘filosoof’) – de tegenstelling tussen ‘nep’ en ‘echt’ – vind ik een vruchtbaar spanningsveld. Ik probeer dat veld hier wat verder te onderzoeken vanuit de filosofische retorica en toe te passen op de retoriek als vak / techniek. Van het Hebreeuwse denken, gaan we naar het Griekse denken, de noodzaak en waarschijnlijkheid in het premoderne waarheidsbegrip, Quintilianus, Ricoeur en tenslotte naar de authenticiteit, verbinding en (zelf)bewustzijn in de retorica toegepast op de retoriek.

Het Hebreeuwse denken

De Hebreeuwse manier van kijken naar de werkelijkheid van het eerste deel van de Bijbel - het Oude Testament - is een heel open manier van kijken en begrijpen. De Griekse manier van kijken naar de werkelijkheid in het Nieuw-

we Testament daarentegen gaat veel meer uit van gescheiden gesloten systemen. En die laatste manier van kijken is de basis geworden van de Westerse lees Christelijke cultuur. Ik vind het belangrijk om daar eens bij stil te staan, zeker als je nadenkt over de veranderingen in onze samenleving en de rol die de ethiek of de 'wet' (de normen en waarden) daarin speelt. En dan gaat het vooral over de verhouding van de wet (de verplichtingen) aan de ene kant, de genade (de vergeving, het goede leven) aan de andere kant en wat in dat spanningsveld een authentieke rol voor de retorica zou kunnen zijn.

Eén van de meest fundamentele verschillen tussen het Hebreeuws en het Grieks als taal is te vinden in het werkwoord en dan met name in de werkwoordstijden. Elke Westerse taal, die van het Grieks en later het Latijn is afgeleid kent drie werkwoordstijden: de verleden tijd, de tegenwoordige tijd en de toekomstige tijd. Verleden, heden en toekomst worden op die manier helder van elkaar gescheiden als min of meer gesloten systemen, waarover je rationeel controle kunt uitoefenen. Het Hebreeuws kent maar twee werkwoordstijden: de verleden tijd die loopt door in het heden en de toekomstige tijd en die begint in het heden. Voor de tegenwoordige tijd is er geen enkele grammaticale vorm beschikbaar, zij is de overlap van verleden en toekomst. Verleden, heden en toekomst vormen op die manier een eenheid en daar is veel voor te zeggen. Je kunt ze namelijk niet van elkaar scheiden als gesloten systemen waar je macht of controle over hebt. Waar het om gaat is om op een goede manier in de tijd te zijn, in het heden mee te bewegen met de tijd, *to be in the flow*, en dan heb je niet alles meer rationeel onder controle maar spreken ritme, klank, gevoel, mysterie, geloof, vertrouwen een woordje mee. Het zintuig van het gehoor is hier belangrijk en voedt dan vooral het taalkundige en muzikale inzicht.

Die goede manier, daar gaat de ethiek over, de wet of - met een Hebreeuws woord - de Torah. Het kennen van de Torah is het allerbelangrijkste in de Hebreeuws Joodse beleving, het Joodse denken, handelen en geloven. En zo kom je als vanzelf op het Hebreeuwse woordje *jada*, het werkwoord dat kennen betekent. Ook daar, zoals overal in het Hebreeuwse denken van het Oude Testament, is de eenheidservaring doorslaggevend. We kennen namelijk niet alleen met ons hoofd, maar ook met ons hart en zelfs met onze buik. Zo wordt *jada* gebruikt voor het kennen van teksten en allerlei Bijbel-

interpretaties door rabbi's en Schriftgeleerden, maar ook voor de vreugde die je kunt ervaren bij de schoonheid van de wet en het goede leven waartoe zij oproept en *jada* betekent zelfs ook seksuele gemeenschap, het oude 'beken-nen' van de Statenvertaling. Ook hier dus geen gescheiden gesloten systemen waar je rationeel controle over kunt uitoefenen, maar een kennen dat altijd voorlopig blijft, veel meer inhoudt dan we met ons verstand kunnen bedenken en dan ook altijd wordt aangevuld met genade, geloof, mysterie, oeververtrouwen, God. De genade zit als het ware in de wet ingebakken en is daar niet los van te maken.

Jezus zegt ergens: 'Denk niet dat ik gekomen ben om de Wet of de Profeten af te schaffen, maar om ze tot vervulling te brengen. Ik verzeker jullie: zo lang de hemel en de aarde bestaan, blijft elke jota, elke tittel – elk kleinste detail - in de wet van kracht totdat alles gebeurd zal zijn.' De wet en de genade zijn geen twee gescheiden systemen, waarvan je er één zomaar kunt afschaffen of overboord gooien. Ze vormen met z'n tweeën één geheel, net zoals in het Hebreeuwse begrip *dabar* woord én daad één geheel zijn, niet van elkaar te scheiden. En zo blijft ook de wet uit een ver verleden van kracht tot in de verste toekomst en begeleidt ze genadig onze weg door het leven, door de tijd. En het leren kennen van die wet doen we met ons hele bewustzijn: hoofd, hart en buik, zodat er een liefdevolle energie door ons hele wezen zal stromen, waardoor het leven pas echt goed wordt.

Het Griekse denken

Laat het Hebreeuwse denken zich vooral voeden door het zintuig van het 'gehoor' met het taalkundig en muzikale inzicht dat daar uit voortvloeit, het Griekse denken laat zich veel meer voeden door het zintuig 'zien' en dan gaat het met name om ruimtelijk inzicht en in meer abstracte vorm om wiskundig inzicht. Dat zie je dus al terug in de Griekse taal, de werkwoordtijden (verleden, heden, toekomst) als min of meer gesloten systemen en in het bewustzijn van de werkelijkheid waar ook de gescheiden gesloten systemen een rol spelen, de natuur (de fysica), de menselijke werkelijkheid (de ethiek) en de bovennatuurlijke werkelijkheid, daar waar de goden huizen (de meta-fysica).

In de zesde eeuw vóór Chr. gaan in verschillende culturen kritische denkers vragen stellen bij de mythische werkelijkheid zoals die tot die tijd voor waar werd aangenomen. Zo gaan ook in Griekenland natuurfilosofen als Parmenides en Heraclitus de mythische werkelijkheid die Homerus had geschetst van de godenwereld op de Olympus, vervangen door kritisch onderzoek naar de onveranderlijke wetten in de natuur. Zo werd in die tijd in Griekenland al ontdekt dat de aarde bolvormig was en een omtrek had van 40.000 km. De grote denker Socrates richtte zich meer op de menselijke werkelijkheid, het zuivere argumenteren in de ethiek en het goede – rechtvaardige – leven (*alètheia*). Daarin speelden de goden ook wel een rol, maar geen hoofdrol. De hoofdrol was weggelegd voor de denkende mens die met behulp van de goede d.w.z. ethische vragen het goede leven nastreefde. Met die vragen boorde Socrates ook steeds diepere lagen in het menselijk bewustzijn aan. Niet alles als het ging over goed en kwaad was al helemaal duidelijk maar in principe wel met behulp van de ratio bereikbaar. Plato, die veel van de dialogen die Socrates heeft gevoerd op papier heeft gezet, probeert in deze hele ontwikkeling de mythe weer enigszins te rehabiliteren en de drie systemen natuur, ethiek en godenwereld met elkaar te verbinden. In de beroemde grotmythe komt hij zo tot de ontdekking dat alles in de natuurlijke en de menselijke werkelijkheid een afschaduw is van de perfecte vormen, de ideeën, zoals die bestaan in de goddelijke werkelijkheid. Zij zijn de inspiratiebron voor het goede leven, dat mensen in de gegeven werkelijkheid van de natuurwetten met behulp van onveranderlijke zuivere kennis (*épistèmè*), zuiver redeneren en scherpe ethische vragen over goed en kwaad kunnen nastreven.

De derde grote Griekse denker uit de oudheid, Aristoteles, begint niet als zijn leermeester in de bovennatuurlijke ideeënwereld, maar in de natuurlijke werkelijkheid, waar hij nauwgezet onderzoek doet en alle vormen van dode en levende materie in een uitgebreid categorieënsysteem onderbrengt. In feite gaat het hier om gesloten systemen die beantwoorden aan onveranderlijke, noodzakelijke, wetten door de natuur aangereikt. De menselijke, d.w.z. ethische, werkelijkheid is minder onveranderlijk, maar daar is ook met behulp van dezelfde systematiek van alles over te zeggen. Zo is Aristoteles' *Retorica* doorspekt met het zuivere redeneren in categorieën. De rol die de

metafoor daarin speelt is heel illustratief. Voor Aristoteles is de metafoor het overbrengen van een betekenis van het ene woord op een ander woord, zodat dat andere woord met de oorspronkelijke kleur en betekenis wordt verrijkt. Dat kan plaats vinden binnen één categorie (bijvoorbeeld de categorie mens: de dominee als herder), maar ook binnen meerdere categorieën van al dan niet verschillende abstractieniveaus (bijvoorbeeld de categorieën mens en dier: de mens als sluwe vos; of de categorieën mens en goden: Hermes als de bemiddelende tolk tussen de mens en de goden). In feite zit je hier al heel dichtbij de kunst – de *Poetica* – en de meer spirituele wereld van de metafysica, voor Aristoteles opnieuw gescheiden werelden. En altijd is hij op zoek naar de *épistèmè*, de onveranderlijke, zekere kennis. In de Aristotelische metafysica speelt bijvoorbeeld het begrip ‘quintessens’ een belangrijke rol. Alles wat zich voortbeweegt voorbij de baan die de maan om de aarde maakt is van volmaakte onveranderlijke (goddelijke) orde die hij het vijfde (quint) element (of essentie) noemt. Binnen die baan is alles behalve aan de onveranderlijke natuurwetten ook onderhevig aan het veranderlijke karakter van de vier elementen aarde, water, vuur en lucht en hun combinaties en aan de strijd van goed en kwaad in de menselijke werkelijkheid. Hoe het ook zij, door dit heldere redeneren in van elkaar gescheiden categorieën heeft Aristoteles, ook al had hij het lang niet altijd bij het rechte eind, een belangrijke basis gelegd voor de Westerse wetenschap.

Noodzakelijkheid en waarschijnlijkheid in het pre-moderne waarheidsbegrip

In de premoderne beleving – waar pas vanaf de Renaissance wat verandering in komt – draait alles in het heelal om de aarde en vervolgens om de mens, die als enig redelijk wezen in staat moet worden geacht om tot enige vorm van *épistèmè* te komen. ‘Waar’ is in deze beleving, dat wat je *zegt* ook echt overeenkomt met wat er *is*. Als dat niet zo is, dan lieg je of je beschikt nog niet over voldoende kennis en is extra onderzoek nodig. Zo is al in de Griekse oudheid het onderscheid tussen noodzaak en waarschijnlijkheid een belangrijk onderscheid, dat doorwerkt in de drie lagen van de werkelijkheid: natuur, ethiek en de godsdienst, al worden wel overal andere accenten ge-

legd. Noodzaak is dat wat vast ligt, waarschijnlijkheid is dat wat (nog niet) vast ligt. In de natuurkunde, de wiskunde de astronomie speelt de noodzake-lijkheidslogica een belangrijke rol, in de menswetenschappen zoals de reto-riek, de rechtspraak, de politiek, maar ook in de meer spirituele wereld van de astrologie en de godsdienst gaat het vooral om waarschijnlijkheidslogica. Ook leggen de verschillende denkers verschillende accenten: Plato gaat meer voor de waarschijnlijkheidslogica, Aristoteles voelt meer voor de noodzake-lijkheidslogica. Hoe het ook zij, dit alles vindt wel plaats binnen het alom-vattende logische systeem van de *logos*, het Griekse woord voor ‘woord’, dat in de Griekse beleving sterk wordt gescheiden van het begrip ‘daad’. Het Griekse ideaal van de *épistèmé* is dan ook vooral een geestelijke, rationele en niet een materiële aangelegenheid. Beide komen wel samen in het goede leven, de *alètheia* gebaseerd op de juiste ethische beslissingen, maar ook zij beweegt zich binnen de *logos* als logisch systeem van de geest, het woord, en dat is wat anders dan het Hebreeuwse begrip *dabar* dat woord en daad verenigt.

Aristoteles brengt de *retorica* bewust onder bij de waarschijnlijkheids-logica, de rationele beweging van de geest die exploreert, nieuw onderzoek stimuleert op de weg naar de *épistèmé*. Het Griekse denken wordt geken-merkt door het scheiden van systemen en categorieën die wezenlijk van el-kaar verschillen en dan wordt elk systeem met een eenduidig woord, een *logos*, benoemd. Vandaar dat voor Aristoteles de metafoor ook werkt op het niveau van afzonderlijke woorden en benoeming. Pas vanaf de Renaissance gaan we ontdekken dat het heelal wat anders in elkaar zit, de werkelijkheid veel complexer is dan Aristoteles dacht. Dan ook komen er veel meer logi-sche systemen in omloop dan het enkelvoudige *logos*systeem en wordt meer gedacht in termen van verbinding dan van scheiding van systemen als mate-rie en geest, lichaam en ziel, woord en daad, these en antithese, enzovoort. Maar zover zijn we nog niet. Eerst nemen we een kijkje hoe de retorica van Quintilianus in dit plaatje past.

Quintilianus, De opleiding tot redenaar

De uit Spanje afkomstige Marcus Fabius Quintilianus heeft een groot deel van zijn leven tijdens de eerste eeuw na Chr. in Rome doorgebracht. Naast zijn juridische werk als advocaat verkeerde hij ook vaak aan het keizerlijke hof om zich daar in de politiek nuttig te maken. Veel van de Griekse cultuur is overgegaan in de Romeinse cultuur met het Latijn als voertaal. Het Romeinse Rijk was wat praktischer ingesteld dan de Atheense Griekse cultuur en dat voel je aan hoe Quintilianus de retorica benadert. Voor Quintilianus zijn er drie arena's waarin de redenaar zijn werk moet doen: de rechtbank (het juridisch gevecht), het politieke forum (overtuigingskracht in belangen- tegenstellingen), en de ceremoniën (lof- en lijkredes). Maar zijn hart ligt in de rechtbank en daar plaatst hij ook het merendeel van zijn retorische inzichten in zijn boek *De opleiding tot redenaar*.

Quintilianus definieert de retoriek als 'de wetenschap van het goede spreken' en dat kan volgens hem alleen maar als de spreker een goed mens is. Los van al zijn technische aanwijzingen die zeer behartenswaardig zijn om na te lezen, besteedt hij heel veel aandacht aan de ethiek, de goede mens die de redenaar moet zijn en de manier waarop hij zo kan worden. Ik zou hem in de sfeer van de waarschijnlijkheidslogica plaatsen, midden in de concrete menselijke werkelijkheid van alledag, en daar doet hij zijn ding. Vinding als bronnenonderzoek (de hermeneutiek) en ordening als retorisch hulpmiddel (zeg maar BWAD en Opzet) zijn heel belangrijk. Ook de verwoording met al z'n mogelijke stijlfiguren en taalkundige hulpmiddelen (ook bij Quintilianus op het niveau van woorden en benoeming) en het oefenen zijn als onderdeel van voorbereiding onontbeerlijk. Als dat allemaal goed is gebeurd, dan gaat de 'performance' of de voordracht bijna vanzelf. Het is wel een onderdeelje in het boek, maar heel kort. Ik voel mij hier heel goed bij, omdat Quintilianus ook lijkt te gaan voor de verbinding met zichzelf als goed mens, zijn bronnen, en zijn publiek en dat hij dat bereikt door middel van een grondige degelijke voorbereiding. Het ideaal dat ik zelf ook koester voor de retorica. Toch speelt voor hem het merendeel van de retorische activiteit zich af in de sfeer van de strijd, juridisch en politiek. Zelfs in de ceremoniële arena gaat het vaak om vlijen en bespotten, op de manier waarop de redenaar zelf er het beste van afkomt. En dat is dan weer een rationele aan gelegenheid (binnen het logische systeem van de *logos*), helemaal toegepast

op de menselijke werkelijkheid en niet op de natuur of op de godenwereld, de metafysica of de filosofie. Daar in het spanningsveld van goed en kwaad in de ethiek vindt de strijd plaats waar de redenaar zich verdienstelijk kan maken, voor zichzelf en voor de partij door wie hij wordt ingehuurd.

Kortom, Quintilianus lijkt in zijn retorica meer uit te zijn op het helder krijgen van de tegenstellingen in wat voor een strijd in de menselijke werkelijkheid dan ook en op het winnen van die strijd dan op het verbinden van tegenstellingen. Het overwinnen van het dualisme in de paradox op het niveau van een overkoepelende en verbindende synthese is niet zozeer zijn ding. In lijn met Aristoteles blijft hij binnen zijn eigen gescheiden systemen van de retoriek als vak / techniek, met als grote voorbeeld Cicero. Quintilianus gaat daarin meer voor het winnen van de strijd met woorden dan voor het grotere ideaal van de retorica: de groei van kennis, inzicht en bewustzijn met behulp van de taal, waar het Aristoteles vooral om te doen was.

Ricoeur en de synthese van Grieks en Hebreeuws denken

Als door Copernicus, Galilei, Newton en anderen ten tijde van de Renaissance met behulp van betere meettechnieken wordt ontdekt dat niet de aarde middelpunt van het heelal is maar de zon en de door Aristoteles veronderstelde volmaakte, onveranderlijke orde voorbij de baan van de maan om de aarde helemaal niet zo volmaakt en onveranderlijk is, dan staat alles ineens op losse schroeven. De *logos* als ‘allesomvattend’ logisch systeem begint te wankelen. De drieslag natuur, menselijke werkelijkheid en logica / metafysica is nog steeds van kracht en komt bijvoorbeeld bij Kant helemaal terug in de gescheiden werelden van de zuivere rede, de praktische rede en de esthetica. Hij krijgt ze alleen niet goed in één denksysteem bij elkaar en moet uiteindelijk toegeven dat een deel van de werkelijkheid wel en een deel gewoon niet te kennen is. Hegel probeert nog met zijn dialectiek (these-antithese-synthese) wel tot een geheel te komen, maar mondt daarbij uit in het gesloten systeem van het absolute kennen dat de Joodse denker Emmanuel Lévinas totalitair denken noemt. Ricoeur gebruikt de denkkraft van Kant en voorkomt het totalitaire denken van Hegel door de dialectiek te con-

centreren op de menselijke werkelijkheid. Daar doordringen de tegenstellingen in de paradox elkaar, breken gesloten systemen open en nodigen zo uit tot totaal nieuwe soorten inzicht. Taal als de nauwe poort tot de werkelijkheid als geheel. De diepere lagen van de voortalige werkelijkheid geven zich prijs in de taal van het symbool en worden vervolgens door de metafoor met behulp van de creatieve verbeelding tot nieuwe inzichten omgevormd. Altijd voorlopig en ten dele en zo wordt de groei van kennis en bewustzijn mogelijk en het scheppen van nieuwe werkelijkheid met dat nieuwe bewustzijn realiseerbaar.

In dat nieuwe bewustzijn werken noodzakelijkheids- en waarschijnlijkheidslogica samen, hoewel de balans uiteindelijk naar de waarschijnlijkheid doorslaat. De vaste onveranderlijke tijdloze systemen (het ideaal van de structuralistische taalwetenschap, de semiologie) en de veranderlijke tijdgebonden gebeurtenissen vullen elkaar aan en doordringen elkaar in de structurele analyse van de semantiek. Daarom is voor Ricoeur de basiseenheid van taal niet het *woord* maar de *taalkundige zin*. In elke zin vindt de dialectiek tussen tijdloos systeem (het zelfstandig naamwoord) en de tijdgebonden gebeurtenis (het werkwoord) plaats. In de menselijke werkelijkheid bij uitstek – de taal – vindt dus de mysterieuze verbinding tussen twee tegengestelde elementen plaats, bij elke zin die we uitspreken. Daarom ook is de metafoor voor Ricoeur niet het verplaatsen van de betekenis van het ene woord op het andere, maar een samenbrengen van twee werelden in één beeld die helemaal niet bij elkaar passen. En deze twee niet compatibele, botsende interpretaties dwingen je om de wereld anders te gaan bekijken, scheppen in hun clash een nieuwe synthese en dus nieuw inzicht. En daarmee blijft de hoop op een betere wereld, die altijd begint in de creatieve verbeelding, levend.

De Griekse manier van het scheiden van gesloten kennissystemen en zo te komen tot *épistèmè* wordt door Ricoeur aangevuld met ontologie en een meer Hebreeuwse manier van kennen dat werelden, bewustzijnslagen en inzichten met elkaar verbindt. Maar altijd voorlopig en ten dele om de geest open te houden voor nieuwe inzichten en nieuwe, betere manieren van (samen)leven. Gesloten systemen worden verkend en geopend en zo komt er ruimte voor inzicht én mysterie in het kennen. Zien en horen bij elkaar ge-

voegd geven uitzicht op de hele mens (met al zijn zintuigen) die nieuwe inzichten verwerft in verbinding met zichzelf, de ander, de goden. En dat wordt in de praktijk van alledag tot uitdrukking gebracht met hoofd, hart en buik. Daar voel ik de intentie van het Hebreeuwse *dabar*, woord én daad als eenheid, als een nieuw en uitnodigend logisch systeem voor de nieuwe tijd. En ik vind dat een mooie gedachte.

Authenticiteit in de retorica en de retoriek

Edmée Tuyl deed mij inzien dat voor mij het ‘spreken in het openbaar’ zich vooral beweegt in het bredere begrip van de klassieke retorica. Ik blijf daarin op zoek naar een bewustzijn waarin meerdere soorten logica, exploreren, filosoferen, hermeneutiek, het goede leven en welsprekendheid met elkaar en met een meer Hebreeuwse manier van kennen (*jada*) worden verbonden, en wel op de manier waarop Ricoeur dat doet. Quintilianus helpt daarbij nog steeds enorm, maar hij blijft binnen de wat nauwere opvatting van de retoriek als vak / techniek met een scherp oog voor het goede leven en de juiste ethische beslissingen. Vooral daardoor stijgt hij ver uit boven de ‘nep’ van de alleen maar op eigen voordeel uit zijnde sprekers uit de oudheid, hoewel hij in dat opzicht in het heetst van de strijd toch ook niet helemaal vrij uit gaat. Zo blijft de vraag naar de scheiding tussen ‘nep’ en ‘echt’ een lastige, omdat die scheiding flinterdun is en je zomaar in het ander kamp zit. Garanties kun je niet geven, ook niet met de meer verbindende houding van het Hebreeuwse *dabar*, waarin woord én daad onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Maar die verbindende houding helpt mij wel als het gaat om authenticiteit in de retorica.

In het moderne waarheidsbegrip, dat vanaf de Renaissance het denken en kennen gaat bepalen, is de ‘allesomvattende’ logica van de *logos* van z’n voetstuk gevallen. De wereld is veel complexer dan we met de *logos* kunnen beschrijven en kennen. Er zijn andere en meer logische systemen nodig, waarmee nieuwe werelden worden ontsloten. De werkelijkheid wordt steeds groter, en de waarschijnlijkheid in het kennen steeds sterker. Tot er in het postmoderne kennen voor mijn gevoel alleen nog maar sprake is van waarschijnlijkheid als je het hebt over de werkelijkheid als geheel. In de kosmi-

sche en de subatomaire werkelijkheid worden werelden ontsloten waarin de wetten van de Newtoniaanse mechanica niet meer gelden. In het postmoderne waarheidsbegrip hoeven zeggen en zijn niet meer samen te vallen, wordt de vraag 'wat is waarheid?' actueel, is ieders persoonlijke logica geldig en heeft ieders persoonlijke interpretatiemodel waarde in zich. Dat alles maakt de tot nu toe verworven kennis niet ongeldig of overbodig, maar ze krijgt wel een andere status, minder allesomvattend, minder onveranderlijk, minder zeker, minder *épistèmè* en met meer ruimte voor de verbinding en het mysterie die in het Hebreeuwse *jada* werkzaam zijn.

Wat ik nu zo mooi vind aan de Hebreeuwse manier van kennen, is de veronderstelde eenheid waarin alles met alles verbonden is maar voor de mens slechts ten dele kenbaar. De waarheid, kun je nooit helemaal bezitten - ze is te groots - maar je mag er wel in participeren. Zo ben je verbonden met de natuur, de mensen, de goden in een open structuur waar harde en zachte wetenschap, noodzaak en waarschijnlijkheid, kennis en mysterie, woord en daad, zelf en ego, *épistèmè* en *jada* hand in hand gaan. Er wordt wel *onderscheiden* maar niet *gescheiden*, wederzijdse doordringing en voortschrijdend inzicht blijft mogelijk en daarmee ook de hoop op een betere wereld levendig. Zelfbewustzijn wordt er verkregen door niet je pijn op de ander te verhalen of te projecteren, maar je juist te openen naar je eigen angst die eronder zit. Die angst is altijd verbonden met gefrustreerde verlangens. Door die frustraties en misschien wel trauma's in het bewustzijn te brengen, en dan niet overboord gooien maar met liefde te omarmen worden ze geheeld. Dan blijkt ineens dat je verlangens legitiem zijn, zo legitiem dat je er op een nieuwe manier op kunt gaan sturen met als gevolg een nieuwe verbinding, met jezelf, de ander, de bron.

Dit voortgaande proces van (zelf) bewustwording is voor mij bepalend voor de authenticiteit in de retorica – *ho autos* (het zelf) in verbinding met ... - , zoals ze tot uitdrukking moet worden gebracht in de retoriek, door waarachtige, ethische sprekers. De vrucht daarvan is verbindende verwondering en vreugdevolle verantwoordelijkheid, *euploia* de juiste richting gewezen door Aphrodite, godin van de liefde, of (in Hebreeuwse termen) de *malkoet adonai* het Messiaanse rijk van vrede en gerechtigheid. En ik denk - met

Arnold Cornelis in *De logica van het gevoel* - dat we daar op dit moment met z'n allen naar aan het toegroeien zijn. Het stemt mij hoopvol.

Analyse

Opzet

Het Hebreeuwse denken

Het Griekse denken

Noodzakelijkheid en waarschijnlijkheid in het premoderne waarheidsbegrip

Quintilianus, *De opleiding tot redenaar*

Ricoeur en de synthese van Grieks en Hebreeuws denken

Authenticiteit in de retorica en de retoriek

BWAD

B: De synthese van Grieks en Hebreeuws denken is de beste uitdrukking van mijn ideaal van verbondenheid in de retorica en maakt het ook praktisch realiseerbaar in de retoriek en daarbuiten

W: Moeilijk

A: Neem de tijd om het rustig te laten inwerken

D: (Zelf)bewustwording en verbinding als een mooie basis voor de nieuwe tijd

Interpretatie

Ricoeur, b) de tekst, hier gaat het om het begrip authenticiteit; c) symbolen: de verbinding onder twee totaal verschillende cultuur- en taalsystemen, metaforen: een retoriek die wordt gevoed vanuit de retorica

Vaessen, het 'kwantumgeloof' dat het Evangelie als verbond van Oude en Nieuwe Testament in de Bijbel toch een vruchtbaar model is voor de nieuwe tijd.

Chakra's

4) hartsverbinding

9. Coherente hartsverbinding

De Dag van de Retoriek is ooit begonnen als een extraatje voor mijn cursisten retoriek. Zo tegen het eind van een leergang is het fijn en leerzaam om eens te spreken voor een ander publiek dan de eigen groep over een van te voren vastgesteld thema. Er zijn ook cursisten uit andere groepen aanwezig, oud cursisten die ooit een leergang hebben gevolgd en inmiddels ook cursisten die een vervolgtraject in de retorica hebben gevolgd. Om tijdens deze dag te kunnen spreken moet je één of meerdere leergangen retorica hebben gevolgd en vele toehoorders hebben dat dus ook gedaan. Dat leidt dan weer tot een meelevend publiek met een welwillend oor, maar ook een kritisch publiek, dat weet wat een goede lezing is en waarom.

In 2015 organiseerde ik voor de vijfde keer deze dag in en rond het Witte Kerkje in Gasselte (Drenthe). Het thema dit jaar was ‘De stilte’. Behalve (oud)cursisten waren inmiddels ook belangstellenden zonder ervaring in de retorica welkom om deze dag met ons mee te beleven en daar werd ook door veel mensen gebruik van gemaakt. In de jaren 2010-2015 is deze dag op deze manier ontwikkeld tot een zelfstandig evenement. Naast kwalitatief hoogwaardige lezingen die voor iedereen toegankelijk zijn was er veel aandacht voor ontmoeting, gezelligheid, lekker (Ayurvedisch) eten, muziek en workshops / proeverijen die in het teken stonden van verbinding.

Als aandenken aan het eerste lustrum van dit evenement, heb ik de lezingen gebundeld en daar een deel van onderstaand essay aan toegevoegd³⁵. Inmiddels leven we 5 jaar later, we schrijven 2020. Om verschillende redenen is de Dag van de retoriek in de afgelopen vijf jaar maar twee keer georganiseerd en kun je dus dit jaar niet van een tweede lustrum spreken. Mijn bezigheden in de retorica zijn in dezelfde periode niet verminderd. De leer-

³⁵ Je kunt de bundel downloaden op: <https://janvaessen.nl/wp-content/uploads/2016/02/Brochure-Retoriek-I-en-II-.pdf>

gangen lopen nog steeds en er is voor mij in de retorica veel nieuws bij gekomen. Zo heb ik mijn eigen interpretatiemodel van de coherente hartsverbinding ontwikkeld en heb ik in deze tweede bewerking van de reader ook allerlei leermomenten die ik heb opgedaan tijdens de verschillende leergangen verwerkt. Wat is gebleven is mijn ideaal voor de retorica. Als de woorden één worden met de beschreven daden, wordt de retoriek onderdeel van de retorica, is er verbinding met jezelf, met je bronnen en met je publiek, wordt interpretatie een onderdeel van en dienstbaar aan de inspiratie. Zo kom je in de buurt van de coherente hartsverbinding en voor mij is dat levenskunst.

De hermeneutische evolutie naar inspiratie

De filosofie is altijd mijn trouwe metgezel geweest bij het bestuderen van de theologie en de oude teksten die zij koestert. Met haar waarheidsvraag heeft de filosofie mij ver gebracht, ver voorbij mijn eigen grenzen zowel fysiek, psychisch, spiritueel, en ook als het gaat om bewustzijn en bewustwording als geheel. De tot in de uiterste consequenties doorgedachte kritiek van postmoderne filosofen als Lyotard en Derrida op het ‘westerse’ denken vind ik waardevol, maar ik ga daarin niet zo ver met hen mee om te stellen dat waarheid – net als moraal trouwens – niet bestaat. Dé waarheid is het andere uiterste waar ik ook niet zoveel mee heb, omdat die ene waarheid veel te beperkt is en meestal tot fundamentalisme leidt. Ik geloof met mijn leermeester Paul Ricoeur dat er wel zoiets als waarheid bestaat, maar die is onuitputtelijk, groter dan wij kunnen bevatten of controleren. Participeren klinkt al wat bescheidener, en opent daarom ook heel nieuwe grenzen van werkelijkheid voor het bewustzijn. Dat is voor mij ook het wezen van de hele interpretatie-geschiedenis. Het ene model volgt het andere op, bouwt erop verder, integreert het oude op nieuwe manieren, zodat nieuwe werkelijkheid zich aan ons bewustzijn kan openbaren. Dat houdt nooit op. Ik moet dan ook verder willen denken dan het interpretatiemodel Ricoeur, tekst én lezer. En ik doe dat met een kwantsprong – van interpretatie naar inspiratie, die echter op haar beurt wel weer de interpretatie, maar op een nieuwe manier in zich opneemt. De kwantum fysica en de chaos logica die een

nieuw tijdperk in het westers denken aankondigen spelen daar voor mij een belangrijke rol.

De kwantumsprong

De term kwantumsprong komt uit de kwantum- of subatomaire fysica. Atomen trekken elkaar aan door electro-magnetische krachten. Dat is voor een deel waar. Elk atoom heeft een kern en daar om heen cirkelen heel veel elektronen in verschillende banen. En nu kan het maar zo gebeuren dat één zo'n elektron zo maar naar een andere baan springt. Daarmee verandert de energetische lading van het hele atoom en zo gaat het atoom ook andere atomen aantrekken om heel nieuwe moleculen te maken. Dat is het eerste wonder, niet te voorspellen, niet te controleren, het gebeurt gewoon. Maar er is nog meer. In de atomen razen ook lichtdeeltjes rond, de fotonen. Licht heeft net als klank altijd een trillingsgetal en een deel van de aantrekkingskracht tussen atomen wordt ook gevormd door resonantie. Atomen met gelijke trillingsgetallen trekken elkaar aan om moleculen te bouwen. En zo heeft alles wat is en leeft, dode en levende materie, en ook materie en geest naast de andere krachten ook resonantie, harmonie als z'n meest elementaire bouwprincipe. Dat is nog een veel groter wonder. Het is er gewoon, zonder dat wij het hoeven te organiseren, laat staan kunnen organiseren. Het enige wat ons te doen staat is met dit gegeven mee te resoneren om nieuwe werkelijkheid te ontdekken en te creëren. Er daagt zelfs een nieuw – misschien wel eindeloos - bewustzijn, waarin alles op de één of andere manier met alles dat is en leeft is verbonden. En ik vind dat heel inspirerend.

Waar het westerse denken noodzakelijkerwijs toe heeft geleid is de bewustwording van het feit dat degene die observeert de uitkomst van de observatie bepaalt. Kant had al door dat een deel van de werkelijkheid – het *Ding an sich* – gewoon niet te kennen valt en dat wat we kennen te danken is aan het feit dat de werkelijkheid zich aanpast aan de categorieën waarmee wij haar beschrijven – empirisch en logisch. Schleiermacher ontdekte dat het vaststellen van de regels der interpretatie een wezenlijk onderdeel van de interpretatie is, waarmee de rol van de observator nog sterker wordt benadrukt. En in de huidige hermeneutiek is de rol van de interpreter helemaal duidelijk. Ricoeur gaat uit van de autonomie van zowel de tekst als van de

lezer en de lezer bepaalt welke wegen hij of zij in de wereld van de tekst wil gaan. Omdat die wereld in principe onuitputtelijk is qua diepgang en betekenis, kan de tekst ons ergens brengen, waarin onze logica niet meer voldoet. En ja hoor een entiteit in de subatomaire wereld kan zowel golf als deeltje zijn al naar gelang de manier waarop wij er naar kijken. Om die vreemde wereld te betreden, die desalniettemin aan de basis ligt van alles dat is en leeft en daarmee op een bijzonder manier is verbonden, moet je een kwantumsprong maken. En die kwantumsprong is ook een sprong van het hoofd naar het hart en daarbij gaat het mij er dan vooral om om een hartsverbinding te leggen tussen de totaal verschillende werelden waar we op een mysterieuze manier allemaal mee verbonden zijn.

Coherente hartsverbinding

De kwantumsprong heeft een nieuw bewustzijn op gang - aan het licht - gebracht, waarin de empirie, de logica en de kwantumvelden met elkaar zijn verbonden. In dat bewustzijn zijn loslaten van de oude paradigma's, nieuwe kosmische en zelfkennis (chakra 7) aan de ene kant en oeververtrouwen, geborgenheid midden in de chaos (chakra 1) aan de andere kant belangrijke operatoren. In de chakrastructuur als geheel is het hart (chakra 4) de grote verbinder van alle bewustzijnslagen *in* de mens, maar ook naar buiten toe. En met het hart kunnen we ons dus met de zintuigelijk meetbare wereld, de wereld van het denken en nu ook met de kwantumvelden, aura's en dimensies verbinden. Ik gebruik in dit verband de term 'coherente hartsverbinding' – met de empirie, de logica, de kwantumvelden. In zo'n verbinding is veel mogelijk, maar wat ik nog het allerbelangrijkste vind, is dat je er blij van wordt! De Noorse filosoof Arne Naes noemt dat de vreugde die gepaard gaat met de realisering van het diepe ecologische zelf, dat inherent verbonden is met alles dat is en leeft, en gericht is op het goede leven³⁶.

Iets daarvan, eigenlijk heel veel daarvan ervaar ik in de cursusgroepen met wie ik een jaar lang mijn passie voor de retorica mag delen en helemaal

³⁶ A. Naes, *The Ecology of Wisdom*, Berkeley (CA, USA), 2010 (p.81-82)

tijdens de Dag van de Retoriek. Het is best wel veel theorie die je als deelnemer in zo'n leergang moet verstouwen – psychologie, filosofie, retoriek. Ze komt binnen in je hoofd, daalt gaandeweg in in je hele wezen en brengt dan heel veel verbinding, persoonlijk en als groep. En die diepe verbondenheid is er ook op de Dag van de Retoriek tussen mensen die elkaar vaak helemaal niet kennen, maar wel een eenheid ervaren in een verruimd bewustzijn die bijna tastbaar is. Het gaat immers niet meer om de dualiteit van het rationele kennen, het gaat om bewustwording, om samen, en om de coherente hartsverbinding met alle bewustzijnslagen. Het hart weet sowieso veel eerder dan het hoofd wat er aan de hand is in jezelf en wat zich aandient vanuit de buitenwereld. Goed bevriend zijn met je hart is dus alleen maar slim.

Waar ik de coherente hartsverbinding ook aan het werk zie is in de open kosmische structuur met negen dimensies van Barbara Hand Clow, waar we in hoofdstuk 4 kennis mee hebben gemaakt. Dat wij mensen als 3 dimensionale wezens ons bewust worden dat we toch verbonden zijn en gevoed worden door de energieën uit de andere dimensies is voor mij pure winst. Dat wordt ook zichtbaar in de jongste ontwikkelingen in de filosofie en de theologie.

Filosoof Richard Kearney bijvoorbeeld maakt in zijn boek *Anatheism*³⁷ gebruik van het Ricoeuriaanse schema eerste naïviteit – analyse – tweede naïviteit. De eerste naïviteit staat dan voor het tribale bewustzijn van chakra 1 en van de onbevangen lezing van de pre-moderne periode. Dit wordt aangeduid met de eerste a van 'ana'. Dat bleek na Renaissance en Reformatie al snel ontoereikend en werd aangevuld door de analyse van het moderne tijdperk, waarin God door de meesters van de achterdocht Marx, Freud en Nietzsche al snel dood werd verklaard. Denkers als Derrida en Lyotard volgden in dat spoor en worden door Kearney welkom geheten en zeer serieus genomen. De n in 'ana'. Immers dat wij mensen God hebben geschapen

³⁷ Richard Kearney, *Anatheism (returning to God after God)*, Columbia University Press, New York, Chichester, West Sussex, 2011.

naar ons beeld zegt veel over de mens maar nog niets over God, die eigenlijk niet rationeel te kennen valt. Dat bewustzijn opent ons voor nieuwe manieren van kennen, geloven, logica, gevoel, de subtielere energieën van de andere dimensies. En zo kan ‘God’ zomaar op geheel andere manieren terugkeren in ons bewustzijn in onze post-moderne tijd. De tweede a van ‘ana’. Voor Kearney blijft daarbij de ethiek van doorslaggevende betekenis. Dat God ‘alwetend’ of ‘almachtig’ zou zijn, zijn menselijke projecties die een hoop ellende hebben veroorzaakt. ‘Algoed’ of liefdevol komt meer in de richting, omdat onvoorwaardelijke liefde – ook als menselijke projectie – meestal wel iets goeds oplevert. Dat betekent dat er in God niet zo iets kan zijn dat met kwaad kan worden geassocieerd. Goed en kwaad blijven twee onderscheiden realiteiten. Voor Kearney wordt daarmee het bewustzijn van anatheïsme, terugkeer van God, God na God, gekenmerkt door verbeelding, humor, betrokkenheid, onderscheid en gastvrijheid.³⁸ Of dat allemaal tot een goed einde leidt blijft een gok, maar wel een gok die de moeite waard is om te nemen. De filosofie opent zich dus voor vormen van bewustzijn die niet meer in haar totaliteit rationeel zijn te verklaren.

Bij theologe Catherine Keller is in het boek *Cloud of the Impossible*³⁹ een soortgelijke beweging waar te nemen, alleen haar uitgangspunt ligt elders. Voor haar is God ‘*all inclusive*’, God is in alles, het zogenaamde panentheïsme. Er kan in de entiteit die wij aanduiden met ‘God’ geen enkele scheidslijn zijn, alles is met alles en iedereen met iedereen verbonden. En dus moet er ook een potentie van het kwaad of het mogelijk maken van het kwaad in God aanwezig zijn. Ook voor Keller zijn Gods ‘almacht’ en ‘alwetendheid’ menselijke projecties die een hoop ellende hebben veroorzaakt. Dat brengt met zich mee dat er veel van God niet gekend en niet voor eigenbelang gebruikt kan worden. God verbergt zich in een wolk – een zeer Bijbels gegeven – die Hem of Haar of Het aan het zicht onttrekt en toch op de

³⁸ ... *imagination, humor, commitment, discernment and hospitality*, Ibid. p. 40-56

³⁹ Catherine Keller, *Cloud of the Impossible, negative theology and planetary entanglement*, Columbia University Press, New York Chichester, West Sussex, 2015

een of andere manier manifesteert, er laat zijn voor mensen. Daarbij vindt Keller steun uit, voor de theologie, onverwachte hoeken. Allereerst bij de pre-moderne mysticus Nicolas van Cusa (veertiende eeuw) met zijn nadruk op de *docta ignorantia* – de leer van het niet-weten – en de *coincidentia oppositorum* – het samenvallen van tegenpolen. Er zijn nu eenmaal dingen die de mens niet rationeel kan kennen – zoals Kants *Ding an sich* – en zo kunnen totale tegenstellingen toch op de een of andere manier samenvallen. Dit alles wordt helemaal duidelijk in de post-moderne kwantum theorie en chaos logica, waar Keller een heel hoofdstuk aan wijdt. En zo opent de theologie zich dus voor de mystiek, de kwantum fysica en de chaos logica. Soms loop je daarbij als in een wolk en tegen de muur die zij verbergt, soms lost die muur op en ervaar je in de wolk een glimpje paradijs, staat God op uit de dood en wordt het onmogelijke ineens mogelijk.

Er is veel gaande in onze post-moderne tijd. Het gaat volgens mij niet meer om een tijdperk van veranderingen, maar om een verandering van tijdperk⁴⁰. Daarin hangt alles met alles samen, komen nieuwe vormen van logica en bewustzijn op en worden we ons bewust van de beperktheid van ons kennen en van onze macht, zodat de gesloten systemen zich kunnen openen en liefdevolle betrokkenheid steeds meer kan gaan stromen. Het hart verbindt materie en geest. Zo vinden Kearney en Keller, filosofie en theologie, interpretatie en inspiratie elkaar ook in een prachtige dialoog in het boek *Reimagining the Sacred*⁴¹ en dat is waar het voor mij in de coherente hartsverbinding ten diepste om gaat. Dat wil zeggen: onderscheid zonder afscheiding, oordeel zonder veroordeling, denken én geloven, geïnspireerde interpretatie, kennis die zich bewust is van z'n onwetendheid. In de coherente hartsverbinding zijn kennis en macht wel belangrijk maar niet als een 'laatste waarheid', die zekerheid en veiligheid verschaft. Ze zijn vooral onderdeel van en

⁴⁰ Zie ook: Jan Rotmans, *Verandering van tijdperk, Nederland kantelt*, Boxtel 2015

⁴¹ Richard Kearney en Jerns Zimmermann, *Reimagining the Sacred, Richard Kearney debates God*, Columbia University Press, New York Chichester, West Sussex, 2016, p. 46-75

dienstbaar aan de liefde. Dat wil zeggen: de liefde als *eros* (biologische en materiële behoeftebevrediging), *philia* (wederkerige vriendschap) en *agapè* (onvoorwaardelijke gastvrijheid en goddelijke liefde) in onderlinge verbinding wordt een verbindende kracht die alle verstand te boven gaat en macht transformeert in dienstbaarheid ...

Analyse

Opzet

- 1) De hermeneutische evolutie naar inspiratie
- 2) De kwantumsprong
- 3) Coherente hartsverbinding

BWAD

B De kwantum fysica en chaos logica maken een kwantumsprong naar de coherente hartsverbinding een stuk geloofwaardiger

W Maar dan staat toch alles op losse schroeven?!

A Kijk eens wat het loslaten van absolute zekerheid met je doet

D Kennis en macht in dienst van de liefde

Interpretatie

Ricoeur, d) het récit, het gaat hier om een nieuwe ronde van bewustwording

Vaessen, de kwantumsprong naar kennis en macht in dienst van de liefde

Chakra's

Alle 7 met nadruk op 4 de hartsverbinding

III. Visie, kennis en macht in de toekomst

10. Le Colloque à Rennes

Une impression personnelle

C'était pendant la pause de midi le vendredi du colloque. Il faisait beau dehors en Bretagne au mois d'octobre 2007, et j'avais encore une heure jusqu'aux interventions suivantes. Donc je décidais de prendre encore un café, de fumer une cigarette et de commencer la lecture de *Vivant jusqu'à la mort* que je venais d'acquérir; là en plein soleil sur la terrasse du Café des Champs Libres. Mais j'avais laissé mon sac dans la salle des conférences et je m'y précipitais pour obtenir mon livre et ma cigarette. Salle vide et tout d'un coup je me trouvais tout seul devant le visage de Paul Ricoeur - projeté sur un écran énorme - qui nous avait déjà regardés pendant un jour et demi. Cette fois-ci c'était différent. Je me suis assis et je me suis fait adresser par ce regard interrogant, souriant et encourageant. Une trace peut-être, mais tellement présente, poignante, pénétrante, trace que je ne pouvais négliger ni éluder. Rencontre personnelle avec un visage familier que je n'avais jamais vu en réalité concrète; face qui me demandait: 'qu'allez-vous faire avec ma pensée, mon travail, mon être, mon avoir été?' Mais au même temps et au-delà de la question je sentais dans ce regard le don d'une confiance profonde: faites-le!

Je me présente. Je suis pasteur d'une petite paroisse protestante dans le nord de la Hollande tout près de Groningen. J'ai fait mon doctorat en 1997, développant un modèle d'analyse de sermons quant à leurs différents modes d'interprétation biblique. Puis je me suis intéressé à la critique postmoderne (Derrida en épistémologie et surtout Lyotard en moralité) et à la question comment Ricoeur pourrait m'aider - en temps postmodernes - à trouver de nouvelles voies à travers cette critique. Je prends au sérieux la critique et je la tiens pour valable (contre Jean Greish). Mais avec Richard Kearney je crois qu'il faut pas y rester ni la nier, mais la dépasser en cherchant de nouvelles combinaisons - en culture, religion, intelligence. C'est ce que j'ai es-

sayé dans un deuxième livre (*A Quest for Hope*, Groningen, 2009, Amazon.com).

A ce moment j'écris un livre dans lequel j'essaie de réinterpréter le nouveau testament à base d'une interprétation de l'ancien testament inspirée par la pensée hébreue plus que par la pensée grecque et de trouver ainsi de nouveau sens pour la religion chrétienne. Belle herméneutique: interpréter un texte par moyen d'un autre, comme Ricoeur m'a écrit une fois en réponse d'un essai que je lui avais envoyé. Je cherche une culture qui dit oui au deuil de l'imaginaire, de la mort, de l'égoïsme, une humanité qui vit de l'amour investi en autrui. Et après une vingtaine d'années d'inspiration vivante à travers ses textes Ricoeur m'a inspiré à nouveau avec son dernier livre au seuil de la mort. Là je trouve cette humanité qui rejette la mort comme base de vie et la substitue par l'amour, mis en un praxis profond par l'auteur lui-même.

Son refus à maintes reprises de faire la synthèse finale a toujours été pour moi le trajet libératrice vers de nouvelles synthèses, vers une culture de vie au lieu de mort, vers la transcendance d'une pensée occidentale qui s'évanouit dans le nihilisme postmoderne, vers l'Essentiel que Paul Tillich nomme *God beyond gods*. Une nouvelle synthèse de cultures, religions, intelligences? Une grâce, un mandat ...

La synthèse finale. Qui peut la concevoir? Peut-être Jean Nabert a raison avec son affirmation originaire. Peut-être Emmanuel Lévinas a raison avec son extériorité radicale. Ce qui m'est plus clair que jamais c'est qu'il faut le deuil, ce détachement de tout ce qui me détourne du bien, du bon. Partir de la bonté, là je suis tout à fait d'accord avec Jan Sokol. Reste une profonde reconnaissance. Merci Catherine, merci Olivier, merci Jérôme et tous les autres pour le livre et le colloque. Ils m'ont facilité de commencer ce long et dur travail de deuil - dès maintenant beaucoup plus personnel. Je continue ma quête dans l'espérance, qu'elle soit digne du maître.

Jan Chr. Vaessen (novembre 2007)

11. A different way of knowing – a desperate need of theology and preaching in an age of cognitive chaos

**A response to Tom Troeger's Basel lecture on November 26, 2014
by Jan Chr. Vaessen, Gasselte (Netherlands), Christmas 2014**

Tom Troeger addressed the famous Theological Faculty of the University of Basel, Switzerland (Karl Barth taught theology there) at the occasion of receiving an honorary doctorate for his endeavors in the fields of homiletics, liturgy, poetry and church music at Iliff School of Theology in Denver and Yale Divinity School in New Haven (USA). The title of his lecture was: 'A different way of knowing, the role of theology and preaching in an age of cognitive imperialism.' Here I would like to reflect on some key concepts of Tom's lecture to begin with the concept of 'cognitive imperialism'. Instead of denying this illness of western culture to be cured by a more holistic way of knowing (as happens for instance in phenomenological reductionism) I even want to go a step further and characterize our age as an age of cognitive chaos. And this chaos is the logical result of the whole development of western thinking from pre modern, modern and post modern forms of knowing and not necessarily negative. And so in our time many new paradigms are under construction and I want to look at two interesting European philosophers with very Dutch names (Sloterdijk and Cornelis) who inspire me to focus on heart connection as ground for a holistic way of knowing in theology and preaching. So the outline of this essay will be the following:

- Cognitive imperialism versus holistic thought
- Cognitive chaos and quantum physics
- Well being in the global village (Sloterdijk) and communicative self directing (Cornelis)

- Heart connection as ground for a holistic way of knowing in theology and preaching

Some ten years ago Tom invited me to teach a course on Biblical hermeneutics in the Doctor of Ministry Program at the Iliff School of Theology in Denver (CO). After the course my D. Min students gave me a beautiful card with all their names and the message: ‘Joy is the clearest sign of the presence of God!’ I am still so grateful for the time we spent together then and since then it has become crystal clear to me that joy must be the fertile ground of all knowledge, theology and preaching in order to be able to make a difference.

Cognitive imperialism versus holistic thought

Tom relates cognitive imperialism to reductionist thought, which of course is true when this kind of thought reduces all knowledge to a discipline’s own methods and theories of truth finding, and ignores or even worse rejects in a narrow minded way all other efforts in that direction. However, reductionist thought has deep roots in western philosophy and we owe a lot to this kind of thought when it comes to knowledge – even holistic knowledge.

It already started with the ancient Greek reduction of knowledge to (in terms of Howard Gardner⁴²) two of all the intelligences fed by the human senses, i.e. the seeing of the eye expressed in concrete spatial insight and language and the more abstract, logical imagination of mathematics. By disqualifying the hearing of the ear, the smelling of the nose, the tasting of the tongue, the touching of the skin, the movement of the body, the intuitive interpersonal relationships to acquire *épistèmè* (sure, unchanging knowledge) you already perform some kind of violence towards these senses and their intelligences in favor of the spatial and mathematical intelligences that have re-

⁴² Howard Gardner, *Frames of mind, The Theory of Multiple Intelligences*, New York, 1993 (second edition).

Cf. Jan Chr. Vaessen, *A Quest for hope, Searching for ways out of postmodern nihilism into new reality*, Groningen 2009, p. 205-209

mained to be predominant throughout western culture up till now. And - according to Gardner - the preference of one sense and its related intelligences is a cultural affair and therefor imposing this preference on other cultures with other preferences is a form of cognitive imperialism, reductionism in the negative sense. Too bad for music, perfume, food, dance, love and human relations more in general that have suffered all the way under this Greek way of cognitive imperialism, without vanishing completely. Apparently the human being as a whole is too strong to let it be deprived from its senses and related intelligences! So reductionist thought is quite ambiguous. Something is lost, although in the case of the ancient Greeks this happened in a totally unconscious way, like the Hebrews preferred the hearing of the ear and developed more linguistic and musical intelligences. But something is also gained: by means of the preferred intelligences human knowledge increased enormously, be it in restricted areas.

In modern times reductionist thinking really accelerated, because now we were confronted with a totally new universe where the sun was center instead of the earth. Ever since Descartes, Kant and Hegel 'knowing' became more and more lying under pressure. Descartes ended his doubts enticed by the new universe by founding all human existence in his own subjective thinking: '*cogito ergo sum* - I think therefor I am'. Kant tried to rescue objective universal knowledge and its unified logical system – the pre modern *logos* - by postulating a 'universal subject' for whom certain fundamentals were 'self evident'. He failed and had to recognize the limits of knowledge at the borders of the unknowable '*Ding an sich*'. So he reduced 'objective' knowledge to rather empty concepts in which logic (through transcendental deduction of the categories of the human mind) was related to the empirical reality of the senses. This remained a rather dualistic way of knowing and reasoning in dichotomies – avoiding the deeper layers of the symbol related to the '*Ding an sich*' – reductionist thinking that nevertheless sharpens the mind. Hegel tried to rescue the absolute knowledge by proposing an Absolute Spirit that was only home in itself by means of its absolute knowing. No exteriority whatsoever, Hegel's absolute knowledge remained a closed system in which the new universe was reduced to categories that the human mind could handle and that inspired the imperialist mind of

(German) state politics in an exponential way. However he gave us the dialectics of thesis, antithesis, synthesis as a new way of questioning reality and intelligent growth of insight in reality as a whole. The result of all this is the development of many different logical systems to investigate many different realms of reality.

Now for Edmund Husserl – father of all phenomenology – experience, employing all the senses and not only seeing with the eye, was a legitimate source of truth. Furthermore he employed reductionism consciously and deliberately as a reliable method of reasoning and finding truth. In this way of gathering knowledge he distinguished two sorts of reductions: eidetic reduction and transcendental reduction. In eidetic reduction Husserl goes from, lest us say, divers empirical reality to the underlying logical, unifying coherence of reality. By means of imaginative variations in different states of a phenomenon he discovers ever deeper coherent layers in the phenomenon that logically assemble, connect and explain the diversity of what may appear at the surface. In transcendental reduction he goes even deeper than the logical layers of reality to end up in an abstract concept as '*Lebenswelt*' ('world of life'), some kind of spiritual reality in which the researcher is only responsible to himself. So phenomenological reasoning discovers many new areas and layers of reality but ends up in some kind of idealistic solipsism or maybe we could call this exploded cognitive imperialism. For Martin Heidegger this was the reason to invert Descartes' adagio '*cogito ergo sum*' in: '*sum ergo cogito*' (I am, therefor I – can - think) thus distinguishing in a very conscious way knowing from being, epistemology from ontology with priority of being over knowing. I think this is a very hopeful development in western thinking that again opens the mind for deep layers in empirical, logical en even spiritual reality. It includes many different ways of knowing and thus prepares the way for more holistic approaches to reality as a whole. However, Heidegger goes the same reductionist way as his teacher Husserl had gone, from empirical through logical reality to '*Sein*' – 'Being' as abstract fundamental nearly spiritual concept. And both stayed there, they didn't make their way back to empirical reality and got stuck in some vague spiritual but idealized closed abstract system of knowing ('*Lebenswelt*', '*Sein*') – reductionism in the negative sense. However, by increasingly re-

ducing ‘knowing’ and confining its discovering methods of gathering knowledge to ever more restricted and better defined areas the world to be known as a whole expanded – inward and outward - at a comparable rate. Cognition began to mean something different than it ever had done before. It now becomes consciousness in which being and knowing are both important, connecting physics and technology with the humanities, linking eye and ear, math and music.⁴³

I see this happen in the hermeneutic phenomenology of Paul Ricoeur⁴⁴ and also in what I call the phenomenology of exteriority in the work of Emmanuel Lévinas⁴⁵. The work of both philosophers would have been inconceivable without the preparation of their forbears. Kant helped Ricoeur to sharply distinguish between thesis and antithesis and Hegel helped to reach for new insight in a new synthesis which in turn became a new thesis to provoke a new antithesis and synthesis and so on. Husserl and Heidegger helped Ricoeur to search for deeper layers in his symbol and metaphor theories. But Ricoeur refused to get stuck in some idealized closed structure – be it ‘objective knowledge’, ‘absolute knowledge’, ‘*Lebenswelt*’ or ‘*Sein*’. So he made his way back to concrete reality thus starting a dialectic between (timeless) structure and (time related) event - knowledge and being - in language and in an ongoing logic of interpreting texts. What Ricoeur aims at in his hermeneutic phenomenology is to increase consciousness as joyful responsibility in open, caring and loving structures! For him the word God is more than a philosophical concept, more than the religious name of Being. In the word God two forces come together: the collection of meaning coming from the separate areas of (Biblical) discourse and the opening of an horizon that escapes the closure of discourse. Christ then is the symbol of self sacrificial

⁴³ Jan Chr. Vaessen, *A Quest for hope, Searching for ways out of postmodern nihilism into new reality*, Groningen 2009, p. 26-76

⁴⁴ Paul Ricoeur, *Le conflit des interprétations*, Paris, 1969; *La métaphore vive*, Paris, 1975; *Interpretation Theory*, Fort Worth Texas, 1976; *Du texte à l’action*, Paris, 1986; *Soi-même comme un autre*, Paris, 1990

⁴⁵ Emmanuel Lévinas, *Totalité et infini*, Paris, 1971; *Autrement qu’être ou au-delà de l’essence*, Paris, 1974

love stronger than death. What develops here is a cognition that connects empirical, logical and spiritual reality, which is even more expanded by (Jewish) phenomenologist Lévinas from Vilnius, Lithuania. He is the one who declares western thought – even Heidegger’s ontology – as totalitarian thinking based on the desire for control of closed systems. The closed systems exist thanks to violence (i.e. the Third Reich of the Nazis) and it is the suffering o/Other who is the determining factor for my responsible choices, thus opening the closed suppressing systems for the mystery of cosmic universal energy and love coming from a realm that surpasses human control, knowing, being and even cognition in the sense of consciousness. In that way Lévinas opened our senses, mind, spirit and souls for that mysterious reality of mind blowing numbers of galaxies in the universe and the parallel sub atomic reality of electrons, positrons and photons circling with unimaginable speed around a nucleus in the basic building blocks of everything that is a nd lives.

So, reductionist thought and methods of research have brought us an enormous amount of new knowledge, technology, experience, ethics and even new ways of cognition. It can but does not necessarily lead to violent cognitive imperialism – this is an important ethical question. Reductionist thought will surely end up in violent imperialism if it ignores all other efforts in finding truth, substitutes its own ‘*Lebenswelt*’ for reality as a whole and takes over control in an idealistic and arrogant way. And that of course has been very often common praxis in western consciousness or should I say Greek frames of mind. Then again holistic, connective and healing ways of knowing have also developed in western thinking, in our days especially by means of reductionist methodologies and reasoning in phenomenology. And that I interpret with joy as a hopeful sign.

Cognitive chaos and quantum physics

A second concept in Tom’s lecture that I like to reflect on is the MRI technology coming out of nuclear and quantum physics. Not only do fMRI and other technologies like the Pet Scan, the CT Scan and the ECG coming from the same area in physics support more holistic ways of knowing they intro-

duce a whole new sort of knowing e.g. not knowing - that is the mystery - as functional for human consciousness. This I think is the most exciting phase of human – and not only western - knowing in the whole history of mankind.

What I find remarkable is that each period in western i.e. Greek thinking - pre modern, modern and post modern – was anticipated by important developments in physics. For Socrates, Plato and Aristotle the work of the researchers who had questioned the Homeric mythical world view in order to see in a rational way what nature was really about had been very important. However according to Sloterdijk the Greeks were very afraid of change and so they searched for *epistèmè*, that is sure and unchanging knowledge, geocentric – pre modern - with the earth as center of the universe and mankind as its crown. This changed in modernity starting in the Renaissance with the development of lenses and telescopes in a dramatic way, so that Copernicus concluded that not the earth but the sun was the center of the universe. This heliocentric worldview changed our whole conception of everything that had been discovered before, so that Descartes started to doubt everything up to the point that he could not deny, i.e. the mere fact that he doubted: '*cogitio ergo sum*', grounding existence on his own personal subjective activity of thought. Modernist turn to the subject was a fact. Newtonian mechanics and the Galilean universal law of gravity explained many movements in the new universe, however we had not penetrated into the core of existence yet. Now in that core Newton's logic no longer applied, nor in the sub atomic reality nor in the astronomic reality. And the post modern mind followed what was discovered there. In the nuclear reality we discovered that particles could be waves, tiny little entities could expand vibrating over vast amounts of space. And in the astronomic reality we discovered that there was not just one galaxy with the sun as its center but numerous galaxies and thus numerous suns, none of which could claim the privilege of being center. Quantum physics discovered that the observer influenced the outcome of his observations and therefor Heisenberg formulated his uncertainty thesis. Hubble's telescope that saw further than our own galaxy questioned our heliocentric worldview. The universe and our perception of it had become non-centric. Some call this a fearful chaos because our mind is no longer in control - we can never know

for sure!⁴⁶ For others it is exciting news that opens our mind for a new experience of reality, even for a new spirituality and experience of religion. I personally belong to the last category⁴⁷.

It is as if Kant's unknowable '*Ding an sich*' regains some rehabilitation in the post modern mind. But now this '*Ding an sich*' is put into a dialectical relation with acquired knowledge up till now surpassing by far Hegel's Absolute Spirit that is only at home in itself by means of 'absolute knowledge'. What will be the new synthesis then? I think some kind of Lévinas' phenomenology to be entered by Ricoeur's language as the narrow gate to an open infinite reality as a whole, which finally will be a surrendering kind of knowing with roots in the mysteries of being. What will be discovered next and why should we want to know? Will fear to lose control stop our will to know the unknowable or is there – somewhere - some kind of basic trust active as an inner drive to continue our adventurous search to connect *logos*, *pathos* and *ethos* to create a better world?

I have done some very premature, simple and naïve research in quantum physics⁴⁸, not to become an expert in this field but because of the great impact of new developments in physics for philosophy, art, media, mass experience and finally also – more forced than willingly - theology. The most exciting discovery I made in these studies was the resonance that attracted atoms to each other and so doing create not only matter but also living organisms in ways that surpass our traditional ways of understanding. We did know something about electricity and magnetism and that dually counteractively loaded atoms (through + and -, or positron and electron particles) attract each other. In quantum physics more was discovered about the loading of atoms by means of unpredictable so called 'quantum leaps' that changed

⁴⁶ Post modern philosophers like Derrida (no truth) and Lyotard (no moral) seem to go into this rather nihilistic direction. Cf Wouter Slob, *Dialogical Rhetoric, An essay on truth and normativity after postmodernism*, Dordrecht, Boston, London, 2002.

⁴⁷ Jan Chr. Vaessen, *A Quest for hope, Searching for ways out of postmodern nihilism into new reality*, Groningen 2009, p. 195-229 ('Morality rather than truth as a basis for meaning')

⁴⁸ H.A. Kramers en H. Holst, *De bouw der atomen en moleculen*, Amsterdam, 1949

the charge of an atom and therefor performed another force of attraction on other atoms. Furthermore it was discovered that not only electro magnetic forces through plus and minus charge were responsible for mutual attraction of atoms to form molecules and cells, but that there was also a phenomenon called *photon*, particles of light within the atoms, that played a role in mutual attraction. Since light – like sound – has a frequency, that is vibration, atoms search for other atoms with more or less the same frequency, so they also attract each other to form molecules and cells on the basis of harmony. And that means that at the basis of all there is – living organic as well as, as we say, ‘dead’ anorganic matter – there is light that stimulates some principle of harmony to activity. For me here lies the deepest ground for my basic trust in existence whatever may happen. There is light everywhere, even in the deepest darkness we can imagine. Rationally understandable or not, mysteriously comprehensible perhaps, it sounds as beautiful music in my ears, pure joy.

All this had a great impact on what we call the post modern mind. First of all this impact was dark and negative. Dutch theologian and philosopher Wouter Slob observed that the post modern mind collapsed under its own weight⁴⁹. Structuralism exploded in Derrida’s deconstruction philosophy. Time and thus event had been excluded from structural knowing leaving the timeless system as the only and last basis for all knowledge, only to be deconstructed by Derrida. In fact as time, event, the ego cannot be erased from experience it gained an unprecedented hidden kind of total autonomy, ‘everything goes’ and each subject may design and own his or her own logical system of truth. However as the shared and common ground for any knowledge was completely lost, knowledge and science no longer possible, the autonomous individual was left behind in desperate confusion. Lyotard – reproaching Heidegger for his Nazi past in World War II - went as far as to declare the end of morality, interpreting moral as ‘a dark cloud of terror hiding in the limpid blue of language’. So what will remain as quality of life

⁴⁹ Wouter Slob, *Dialogical Rhetoric, An essay on truth and normativity after post-modernism*, Dordrecht, Boston, London, 2002

when truth finding and moral praxis are no longer possible? For me it is here where cognitive imperialism – reductionism in the negative sense - ends up and collapses under its own weight. And it is also a marking point beyond which interpreting time in a spatial way in concepts as pre modern, modern and post modern is surpassed and new cognition emerges.

A massive search for new ways of knowing, believing and doing set off with exciting results. Interpreting the concept of ‘chaos’ no longer in a negative way in terms of fear of loss of control of the mind, chaos now refers to more positive states of mind. Features as the acceptance of the ‘unknowable’ in knowing; the mystery of transcending narrow knowledge into new ‘super’-rational, more holistic ways of knowing; the basic trust of a communal supportive ground for each individual human being in the world - surpassing all individual traditions, religions and cultures; even a complete new spirituality, it is all gaining ground nowadays in the human mind and ways of knowing. Two contemporary European philosophers Peter Sloterdijk (conceptualizing the well being of humanity in the actual global village) and Arnold Cornelis (entering a new phase of cognition with his concept of communicative self-directing) have inspired me intensely in this direction.

Well being in the global village (Sloterdijk) and communicative self-directing (Cornelis)

Peter Sloterdijk asks in his book *Mediatijd, Technologie en wereldmanagement* (Media time, technology and world management)⁵⁰ whether life of mankind in the age of globalization living in a global village will unfold under the sign of *euangelion* (good tidings) or *dysangelion* (evil and catastrophe). He considers five anthropological facts to be of crucial importance for the actual development of mankind and its way of knowing on a world-

⁵⁰ Peter Sloterdijk, *Medienzeit, Drei gegenwartsdiagnostische Versuche.*, Stuttgart 1993; here used in the Dutch translation by Hans Driessen, *Mediatijd, Technologie en wereldmanagement*, Amsterdam, 1999, p. 75-98

wide scale and then studies the role of mass media technology in this totally new phase in the history of mankind.

1) Man as the miracle of evolution is an audiovisual animal. While 99% of all the animals orient themselves by means of smell and interpret their own restricted environment in chemical ways, man (like whales and birds) has developed a relationship with the open, the unknown, the new. Because the eye and the ear are organs of distance the possessors of these risky organs are destined to become world creatures, conquerors of time, beings for who the actual place in Being is the 'not yet'.

2) Man coming from the inside of the uterus is characterized by his reaching out and moving towards the outside world through a change of elements: from water to earth. After being born he preserves this inside world in his extra uterine existence: the group in which he is born and raised represents this inner world as a vital continuum that guarantees psychic and physical life. Threatened and vulnerable, *homo sapiens* stays connected to this inner social reality and is *a priori* inclined to open himself to the acoustic world of the group – the *sono* sphere of the community. Through fine tuning to this *sono* sphere the old society convinces her self of her own message: she will remain this society as long as she is able to tune in to herself.

3) Man is a telepathic animal. Sloterdijk explains: telepathy is the ability to be moved, stimulated into participation by means of something that is absent. This is not a paranormal phenomenon but the most fundamental characteristic of intelligence. Human intelligence can be reached from a distance, in time as past and tradition, in space with written texts that form the basis for imperialistic communication, '*tele* politics' and enforce power from a distance. Writing becomes world language. Not only were inner voices from the past and tradition 'heard' - reminding *homo sapiens* of the original *sono* sphere – also the deep logical structure of the world in time and space was expressed in some kind of world text in which the integral truth of all that is was encoded. And this holds for political as well as religious texts, i.e. the *euangelion* of liberation from the *dysangelion* of suppressing power.

4) The fourth characteristic of man illustrates his inclination to receive the absent even more: his urge for migration, his inner drive to reach out and

move from place to place, over small and long distances, and eventually from the land of the living to the other world beyond the borders of time that Plato called *metoikèsis*. Man comes and goes all the time showing not only physical mobility but also a psychological and spiritual mobility. The more complex and expanded a society becomes the more the difficulty of tuning in and contributing to the *sono* sphere increases. And yet whole populations need this *sono* sphere as an inner world, as an habitable world house. Therefore a special kind of mobility develops that goes much deeper: a creative state of being in and relating to the world. Creativity being the capacity of bringing along old images, sound, as 'furniture' in the migration from the small and well known to the expanded new and unknown reality. In our days this bigger reality has become the 'world' and received global connotation: responsible communication through the worldwide media has become vital.

5) Finally the fifth anthropological fact about man is that he is 'auto hypnotic', auto plastic, in the sense that he invents himself, individually but even more as nation, culture or imperial entities. What is needed most for a society to remain society is to create a consistent coherence in the *sono* sphere. This has political implications, for the right of self determination of societies and cultures collides immediately with the problem of multi interpretation. Musical concepts as political monophony and political polyphony become the new concepts of the political psycho-acoustics and theory of harmony. They are helpful in the question how to 'compose' a complex society with a consistently coherent *sono* sphere that feels as an habitable world house. These auto plastic processes are very powerful, as shows the global invasion of western culture, and can be implemented for good and for worse.

With musical ways of knowing in politics also harmony enters the picture and there mass communication technology has a vital role to play. Internet connects everything to everything, everyone to everyone and news travels fast all over the world. The question is: will the news the media spread over the world be good news or predominantly bad as is the case in our days. A lot of meaning dissipates because there is no more trust in any unifying meaning behind the plurality of the global mind and the news about that plurality is 'reduced' to flat, understandable superficiality. However, the project

of the modern world, the habitation of a coherent *sono* sphere as a real home in the global village can only be successful as long as the principle of sufficiently good news is working. There is our challenge of today: create new positive meaning and spread the news.

Arnold Cornelis then is really helpful in creating new positive meaning beyond post modern nihilism. In his book *De Logica van het gevoel* (The logic of feeling)⁵¹ he performs a thorough and beautiful philosophical investigation of the development of the human mind in the history of mankind. Cornelis states that on each level of consciousness the human mind is learning in two ways: constructive learning and catastrophic learning. Furthermore he distinguishes three main phases in the human history of learning and we are now entering the third phase which is a very positive and hopeful phase for mankind as a whole.

1) The first phase actually starts long ago when ‘man’ began using tools to achieve his goals. It really starts to flourish when man began to use the intelligence that was needed for this kind of activity to question the mythical reality in which he had lived for so long and investigate nature in a more rational way. Abandoning his nomadic way of life he now settled on a fixed piece of land and stayed there to enjoy the fruits of his own cultivation of the land. New agricultural techniques were invented and the crops increased in quantity and in quality. Especially in areas with big rivers inundating the neighboring lands on a regular basis – like Nile, Euphrate and Tigris – this turned into a lucrative business. Huge irrigating systems were built to hold the water and fertilize the ground throughout the year and not only at times when the river overflowed the land. This meant agricultural overproduction, that is a lot of food could be produced for people who did not work in agriculture: kings, palace servants, priests, soldiers, scientists, librarians, etc. Great civilizations could emerge out of this rational development of the hu-

⁵¹ Arnold Cornelis, *De logica van het gevoel, Filosofie van de Stabiliteitslagen in de Cultuur als Nesteling der Emoties*, Amsterdam, 1997

man mind in practical matters. And they were defended and expanded by means of huge armies and violent warfare.

The constructive learning in this first phase of human intelligence is that a better understanding of nature may lead to better management of the land by means of better agricultural techniques so that many additional hungry mouths can be fed and civilization in all its aspects may flourish. This knowledge is gathered in a stable layer in human consciousness. It is there to stay there forever and will never disappear. The catastrophic learning is destruction in violent warfare and following suppression of many innocent masses by the conquerors, only to be conquered and annihilated themselves in the same ongoing process. New learning became necessary to secure the existence of human life in more solid social structures.

2) According to Robert Carneiro from the American Museum of Natural History in New York the total number of political entities – village communities, tribes, clans - on planet earth in the year 1000 BCE was approximately 500.000. In the year 500 CE this number had decreased to 250.000 and in our time there are 200 political formations that have survived the world historic rally and are represented in the General Assembly of the United Nations. What mankind learned in this process was to build ever bigger solid social structures with consistently coherent *sono* spheres, secure borders and more or less reliable distribution of power. And this happened in tribal and eventually in regional and national politics of the state but also in numerous institutions in all kinds of social realms on the basis of bilateral or mutual agreements that were written down in contracts and fixed in a vast amount of jurisprudence. This jurisprudence created closed systems of national and social security in which warfare and personal conflicts were avoided or at least handled with care. Only in utmost necessity it was decided to go to war, but because ever bigger political entities were involved the results were also increasingly devastating. Violence as guarantee of social and individual security does not lead to real freedom nor safety. Constitutional, penal and private law dictated how groups and individuals had to live within the closed systems that grew more and more rigid and self serving because of post modern doubt and nihilism. Especially as a result of the modern turn to the subject individuals felt increased pressure to make their life worthwhile all

by themselves. In the end the self conscious individual felt lonely and worthless because the structures in which he had to live only served themselves and deprived him from his own personal dignity and value.

The constructive learning here is the building of solid social structures and related jurisprudence to avoid war and conflict with varying results and guarantee social security as much as possible for self conscious individuals. Also this knowledge is added as a stable layer in human consciousness to the already existing knowledge of nature. The catastrophic learning of this phase refers to the arrogance of the self sufficient social structures and the ditto modern lonely individual losing more and more personal freedom, dignity and self value. And this catastrophe will be met in learning a new way of knowing in the next phase of human history that we are now entering.

3) The self conscious individual cannot and will not live in post modern nihilism – no truth, no moral and desperately fragmented solipsism – so he starts searching for new ground under his existence. And he finds it in more holistic ways of knowing and in a renewed feeling of belonging to and therefore active participation in the community. The self conscious individual acquires new dignity and self value by means of seeing himself as a whole living human being with many layers of consciousness, many senses and related intelligences capable of heart connections with other whole human beings. And so many new networks emerge in and through the social media where mutual aid and support are more important than power and money. And this means that communal life – digital as well as analogue - also receives new and more holistic meaning. Cornelis calls this new emerging worldwide consciousness ‘communicative self directing’. The individual is important and is able to make his or her own decisions, but he/she does so with dignity in connection with others by means of meaningful communication. Of course there is a lot of suspicion and even disbelief in the world towards this new consciousness and holistic ways of knowing. Many fall back on their ‘safe’ positions dictated by tradition, religion, state or culture, in short the social structures that guaranteed their safety. But now they have to defend them with armed forces and this causes the social structures to close in themselves. They try to make themselves independent and absolute which

in turn makes them unsafe per definition, because in so doing animosity and hostility are invited and the consistently coherent *sono* sphere driven out.

So the constructive learning in this third phase of human history is related to the ‘redignification’ of the individual as a whole and thus valuable member of open and loving communities by means of sincere communication. Added to the other two stable layers of consciousness this ‘communicative self directing’ makes mankind ready to create a better world. Human consciousness as a whole - according to Cornelis – is now well equipped and strong enough to overcome the catastrophic learning of this phase i.e. arrogance, nihilism and warfare by artificially closed systems and pseudo safe social structures.

Heart connection as ground for a holistic way of knowing in theology and preaching

I would like to draw some conclusions from what preceded for a new way of knowing in theology and preaching. What seem to me to be the most important lesson coming from contemporary thought and consciousness is that it is time to re-evaluate, re-interpret the concept of ‘chaos’. In the nuclear and cosmic realities that are opening themselves nowadays to the human mind the traditional Newtonian and modern variants of this logic no longer apply. But that doesn’t mean total, destructive chaos. What seems to be chaos to the traditional human mind – that is uncontrollable rationally in traditional logical systems - appears to be a wonderful mysterious reality of unexpected connections based on vibrations of light and energy. A unique and trustworthy *sono* sphere that helps us feel at home in an infinite universe with unimaginable numbers of particles and galaxies. And relating this infinite universe to the God beyond gods (with Paul Tillich) helps us to experience basic trust theologically and speak a new spiritual language based on this holistic although always partial way of knowing. The interpretation of the concept ‘chaos’ as a function of traditional cognitive imperialism is negative and destructive, the interpretation of the same concept as a function of a new, more holistic way of knowing is expecting and hopeful. Like the

Hebrew term *tohuwawohu* (wild and empty) at the beginning of the Genesis story of Creation it announces new reality.

Now in this new *sono* sphere things begin to change rapidly. The act of knowing no longer aims at exclusive and excluding knowledge but at inclusive connecting knowledge. Through phenomenological reduction ever deeper layers of reality and consciousness are discovered and experienced and what is more the energetic interrelationships between all these layers revived. Psychoanalysis connects the seven chakra's – or levels of consciousness – as a whole structure of flowing energy through each person from heaven to earth and back. Body and soul, matter and spirit are no longer separated but form a creative unity with the loving heart chakra as its center and authentic community with others as its playground. Vision, hearing and all the other senses with their related intelligences form together the basis of a new way of knowing. Arts (visual and musical) and sciences (physics and humanities) cooperate in exploring reality on a much larger scale than ever before. Religions no longer fight each other to secure their own rights in heaven, but enrich each other with their wisdom and cooperate to create a better world. Basic trust inspires every person to take his or her own rightful place in the universe in a responsible way and in doing so to create room for others. Truth is no longer something that can be owned by a limited number of smart people, but a huge realm that can never be completely grasped nor controlled by the human mind. And man is nevertheless invited to participate in the realm of truth, humbly and partially, serving the suffering other. For me all this comes quite near the Hebrew conception of knowing in the verb *jada*, cognition in which spiritual, rational, communal and sexual ways of knowing form a beautiful and joyful unity. New positive meaning is being created so spread the news.

When all this is manifested on a world wide scale – for Sloterdijk this a *conditio sine qua non* for mankind to survive, for Cornelis it is 'just' the next step in human history – this will also affect Christian faith deeply. The role and status of Jesus will change dramatically. He will remain Savior, but in a completely different reality, greater and more modest at the same time. Greater because in the new *sono* sphere of the galaxies / infinity his role as redeemer will encompass all galaxies and so his cosmic status will expand

enormously, more than we ever realized before. And he will also become more modest because of his greatness.

In the worldwide human mind of today – beyond the traditional western ways of knowing – the pre modern satisfaction theology of St. Anselm of Canterbury no longer holds with the compelling force it once had⁵². First of all Anselm ‘proved’ the existence of God by describing Him as ‘something greater than which nothing can be thought’. Anselm’s ontological ‘proof’ of the existence of God lost its compelling rational force in our days, because God is related - not to say - reduced to the human thinking of the pre modern period and that is also the frame of mind in which the satisfaction theology was conceived. God as perfect being was hurt by evil and guilt exercised by man and He could only be satisfied by the atonement operated by an equal perfect being as Himself. So he sent his son. And therefor Jesus as the Christ - without sin and evil – sacrificed himself on the cross and so doing paid for the human sin and evil. God Almighty satisfied and man could only be atoned, reconciled with Him by believing in Christ as the only way to salvation. Perfect balance in a closed system where everything or at least what is needed most can be followed, ‘known’ by the human mind. This is now experienced as the kind of reductionist, closing knowledge in the negative sense that no longer holds in the actual *sono* sphere of today’s multi universe, where the mysteries of the unknown also play a more important role than we ever realized. And that is why I think that Jesus as Savior can no longer be exclusively connected to human ways of knowing that has developed on planet earth and that he may have completely different roles and attributes elsewhere of which we humans are totally unaware. So in an expanded universe the role of Savior has expanded likewise. ‘Greater than anything that still can be thought’ would be my proposal.

However, something of Anselm’s faithful intellect has survived in our mind as some sort of first naivety. Only the analysis that followed has changed the status of intellectual proof dramatically and prepared us for –

⁵² St Anselm of Canterbury, *Proslogion*, here used in the translation by Dr. Carlos Steel, Bussum, 1981

what Ricoeur calls - the second naivety. What seems to be the most basic reality in the atoms and the galaxies, that determines the new *sono* sphere we are beginning to become aware of now, hints at two colliding mysterious forces: decay and separation on the one hand and connection through harmonic vibrations on the other. Or in more anthropological terms: violent hate separation versus loving heart connection. Our hope lies in the heart connection to experience and build new reality. And therefor competition between the Savors of the religions begins to become inconceivable. Instead of Jesus as the only Savior or Messiah I imagine him in a more modest way: cooperating, communicating with other Savors for the human wellbeing in a new *sono* sphere - worldwide and connected to particles and infinity. I see him search with the Hindus for balance, with the Buddhists for decrease of desire and suffering and for an increase of compassion for the suffering other, with prophet Mohammed for peace between the rivaling desert tribes and finally longing with the Jews for the coming of the *Meshiach* who will bring the love of an ultimately undefined God to planet earth. In terms of cognitive imperialism this may make Jesus smaller and that may even look like blasphemy. But it is not: in terms of salvation it makes Jesus, our Christian Messiah and symbol of self sacrificial love stronger than death, a modest and loving connector of hearts only to feed the basic trust of Christian and other faiths to grow - in a new reality - towards Gods Kingdom of peace and righteousness. Mysteriously wonderful, salvation in infinite eternity, pure joy ...

12. Jan Boetermans, fictie of werkelijkheid?

Een 'reconstructie'

Een heilige in Groningen begin 13 eeuw na Chr.?

Er gaan geruchten. Het gonst sowieso in onze tijd van geruchten, maar één daarvan springt er uit. In het begin van de dertiende eeuw na Chr. schijnt er in de Noordelijke Lage Landen, in Groningen en omstreken om precies te zijn, een heilige rondgelopen te hebben, die eigenlijk volgens de zelfde principes te werk ging als de jongerenorganisatie Jimmy's zo'n 800 jaar later. Hij werd als gevaar gezien voor de gevestigde orde en is dan ook direct in de doofpot gestopt. Zijn naam is juist vanwege die doofpot affaire niet met zekerheid te achterhalen. Er duiken namen op als Saint Jaimes, Jean, Jan, Jaimy, Jamy, Jimmy en er is best wel wat legendevorming ontstaan rond deze persoon. Daar is overigens in onze tijd door Jimmy's enthousiast aan meegedaan.

Wat vooraf ging

Fanny, Marloes, Michel en Nils lieten hun verbeelding de vrije loop en al snel ontstond een beeld over deze heilige in het dertiende-eeuwse Groningen dat aansprak en met de werkwijze van Jimmy's overeenkwam. De naam Boetermans werd bedacht. Er werden documenten gemaakt van een graaf Rudolf II van Coevorden (prefect van Groningen) die zijn verontrusting over de ontstane situatie met andere edellieden deelde. Documenten aan Monseigneur Wilbrand van Oldenburg bisschop van Utrecht werden geschreven over de mogelijkheid van heiligverklaring, nadat de mysterieuze jongeman door een noodlottig ongeval jong was overleden. Zelfs een heel authentiek ogende oude kaart uit die tijd zag het licht met een grote J bij alle plaatsen in de Lage Landen waar de invloed van de 'heilige' aantoonbaar was. En 'heel toevallig' waren daar veel plaatsen bij, waar Jimmy's projecten aanslaan. Ook werd een dominee bedacht die binnenkort met pensioen zou gaan en bij

het opruimen van de pastorie oude brieven tegenkwam van één van zijn geliefde hoogleraren. Deze oude prof was op het spoor gekomen van de doofpot affaire met betrekking tot de heiligverklaring van deze Groningse heilige en verzoekt de dominee om hier eens in te duiken en het verder te onderzoeken. Dit alles is pure fictie, de documenten zijn ‘net echt’ maar komen niet uit de bestaande stads-, universiteits- of kerkelijke archieven.

Aan mij – dominee aan de vooravond van zijn pensioen – wordt vervolgens de vraag gesteld of ik tijdens een *Summer School*, die Jimmy’s eind september 2017 organiseert, het verhaal over de heilige in het dertiende-eeuwse Groningen wel bij het kampvuur zou willen vertellen. Hoewel ik wist dat het een geheel fictief verhaal was, zag ik wel allerlei aanknopingspunten bij de principes en werkwijze van St. Fransiscus van Assisi (1182-1226) en zijn ‘organisatie’ die hij ‘de minderbroeders’ noemde. En aangezien ik al heel lang Jimmy’s een warm hart toedraag, zei ik direct ja op het verzoek. Ik kon ook nog wel een paar *echte* handgeschreven brieven van mijn prof Paul Ricoeur bij de andere documenten voegen. Hoewel die brieven helemaal niet over een vermeende heilige in Groningen gingen, werd het verhaal er nog ‘echter’ door. Zo gingen fictie en werkelijkheid steeds meer door elkaar lopen. Na het kampvuurverhaal werden we ons hier op een verrassende manier van bewust. Iedereen die zich rond het kampvuur had geschaard, geloofde namelijk zonder enige reserve, dat het verhaal waar was en op werkelijke feiten berustte. Er werden al plannen gesmeed om de media hiervan op de hoogte te stellen en er iets heel groots van te maken. Dit ging een kant op die we niet hadden voorzien en ook niet gewild. Gelukkig heeft Fanny de volgende ochtend bij het ontbijt de mensen verteld, dat het een fictief verhaal was en zo wat je met woorden doet weer binnen de grenzen van het ethisch toelaatbare gebracht.

En toch liet verhaal mij niet los en ben ik er na onze kampvuurervaring mee bezig gebleven. Laat ik daarom eens proberen om iets van de verhalen rond deze mysterieuze jongeman uit het dertiende-eeuwse Groningen te reconstrueren, dat volgens mij het dichtst bij een mogelijke ‘waarheid’ zou kunnen liggen. Ik kies hierbij voor de naam Jan, omdat die naam toendertijd in de Nederlanden ook al wel gebruikt werd.

Jan Boetermans

Jan Boetermans zou zomaar geboren kunnen zijn in 1207 in Groningen als zoon van de reislustige koopman Johannes Boetermans uit Groningen en Angélica Boetermans - ? uit Assisi in Noord Italië. Zijn vader Johannes – zo nemen we even aan - had goed geboerd op zijn handelsreizen door het roerige Europa en vestigde zich uiteindelijk in zijn geboortestad Groningen. Het was een roerige tijd die werd gekenmerkt door politieke en religieuze onrust en strijd, maar daarover later meer. In Assisi had Johannes de mooie en beminnelijke Angélica (*what's in a name?*) ontmoet. Zij was de dochter van een arts, die zich naast zijn normale dagelijkse praktijk ook het lot aantrok van de leprakolonie op gepaste afstand buiten de stad. Angélica (haar eigen familienaam is niet meer te achterhalen) was ook goed bevriend met leef-tijds- en stadsgenoot Giovanni Bernadone, beter bekend als Sint Fransiscus van Assisi (1182 – 1226), die vaak bij haar thuis over de vloer kwam. Eigenlijk leefde het warme nest waar Angélica uit voort was gekomen helemaal vanuit de idealen die Fransiscus in de loop van zijn leven had ontwikkeld, doorleefd en voorgeleefd. En deze idealen heeft zij ook – in woord én daad - aan haar zoon Jan doorgegeven.

Eigenlijk is de theologie van de vlak na zijn dood heilig verklaarde Fransiscus heel simpel. Na elke scheppingsdag, zo staat er in de Bijbel, keek God rond en zag dat het goed was. De hele schepping is dus in beginsel goed, mooi en waarachtig. Natuurlijk is er van allerlei kwaad, lelijkheid en leugenachtigs in geslopen, maar daar moet je niet je aandacht op richten. Waar het om gaat in het leven is de liefde. Het is die liefde, waarmee God zijn schepping dus heeft gemaakt, die moet bloeien in de wereld. Zij moet de wereld in worden gebracht, waar ze dan misschien wel verduisterd wordt door donkere tegenkrachten, maar daar moet je je niet teveel mee bezig houden. Elk schepsel, ieder mens en ieder dier is waardevol, omdat ze met de universele liefde van de Allerhoogste God van hemel en aarde zijn verbonden. En als je ieder mens en dier dan ook echt met deze positieve instelling benadert en behandelt, dan gebeuren er gewoon wonderen, elke dag opnieuw.

En dat heeft Jan Boetermans in praktijk gebracht, eerst in Groningen en later ook in andere hanzesteden in het oosten van de Lage Landen die hij op

wat oudere leeftijd samen met zijn vader op handelsreizen aandeed. Als puber ging hij samen met wat vriendjes allerlei karweitjes doen voor de gegoe-
de burgerij. Het geld dat ze ermee verdienden verdeelden ze aan het eind
van de dag onder de allerarmsten kinderen. Zoiets wordt snel bekend en
steeds meer van die kinderen kwamen aan het eind van de middag naar de
Vismarkt in Groningen voor een beetje geld, wat eten, en wat er verder was
opgehaald die dag. Ze zagen er niet uit in hun lompen en ondervoede li-
chaampjes en verwachtten – zo jong als ze waren - al niet veel meer van het
leven. Dat kan veranderen dacht Jan en in plaats van geld vroeg hij om afge-
dankte kinderkleding als beloning voor z'n klusjes. En zo konden ook de
allerarmsten bij de gegoeide burgerij aan de slag. Niemand zag meer dat ze
tot het uitschot behoorden waar je niet mee om diende te gaan. Deze kin-
deren werden vrienden van elkaar, een hechte club die steeds meer aandacht
trok in de stad. Ze kwamen overal, ook in de etablissementen waar de ge-
goede burgerij zich met hun kroost verpoosde. Ik kan me zo voorstellen dat
dit gemengde gevoelens opriep in de stad. Aan de ene kant zag men kinderen
opbloeien en blij zijn, maar het was ook duidelijk dat ze volkomen hun eigen
gang gingen en zich door niets of niemand lieten tegenhouden. Hun bedoe-
lingen waren immers goed!

Adel en geestelijkheid vervulde dit alles met argwaan en afschuw, want
hun met pijn en moeite gevestigde en onderhouden orde werd hierdoor tot in
z'n wortels bedreigd. En ook de gilden met hun gedetailleerde beroeps-
codes voelden dat hun nog jonge tradities nu al onder vuur lagen. Tijd om te gaan
reageren dus, zeker omdat deze jongerenbeweging vol enthousiasme en posi-
tieve energie steeds meer terrein leek te winnen en ook in andere steden bui-
ten Groningen de kop op stak. Ik kan me voorstellen dat allerlei edellieden,
bisschoppen en andere machtshebbers en gezagsdragers contact met elkaar
zochten om dit tij te keren. Het kan en mag toch niet zo zijn dat een stelletje
jongeren die zich hebben te voegen naar ... nu ineens zelf de hele gevestigde
orde omver werpen om die op hun eigen manier te gaan invullen. Dat wordt
chaos en ellende, want niets is dan meer zeker. Jan Boettermans kwam jong
om het leven door een trap van een paard dat hij – ook weer zo'n klusje - bij
een hoefsmid net van nieuwe hoefijzers had voorzien. Het verhaal gaat dat er
op zijn borst op de plek waar de paardenhoef hem had geraakt duidelijk de

afdruk van een hart was te zien. Zo gaat dat met legendevorming. Er gaan zelfs geruchten dat er een officieel verzoek was om Jan heilig te laten verklaren, Fransiscus van Assisi was immers ook al een paar jaar na zijn dood door de paus heilig verklaard. En het schijnt dat de bisschop van Utrecht al met een onderzoek naar de mogelijkheid daarvan was gestart, wat weer luide protesten van de adel opleverde om deze 'zothed' subiet te staken. Of de bisschop het er ooit met Paus Gregorius IX over heeft gehad is niet duidelijk. Er is in de officiële documenten niets over te vinden, maar de kerk is altijd al sterk geweest in het doen verdwijnen van haar onwelgevallige documenten

...

Hoe het ook zij, ondertussen - ondanks en misschien wel dankzij al dit tegengas in een turbulente tijd - groeide de beweging die Jan Boetermans was gestart na zijn dood gewoon door in de oostelijke helft van de Lage Landen ...

Een theoloog/filosoof in Groningen 800 jaar later

Waarom spreekt dit verhaal mij zo aan? Wat hebben we nu nog aan die verhalen uit de dertiende eeuw na Chr. waarvan de waarheid nooit met zekerheid kan worden achterhaald? Er zijn verschillende redenen te bedenken. In de eerste plaats heb ik mijn hele studie theologie en ook filosofie in Groningen gedaan. Verder het feit dat ik binnenkort inderdaad na bijna dertig jaar in het dorpje Gasselte in Drenthe als dominee te hebben gefunctioneerd nu met pensioen ga en dus de pastorie aan het leegruimen ben. Met name als je daarmee bezig bent in de studeerkamer, komt er van alles op je af. Mijn doctoraalscriptie die ik al jaren kwijt was, een aantal oude brieven van mijn leermeester tijdens mijn promotieonderzoek, de Franse filosoof Paul Ricoeur en de contacten met de oecumenische Taizé broedergemeenschap in het Franse Bourgogne waren wel de belangrijkste vondsten. Ze deden me ineens beseffen waarom een verhaal als dat van Jan Boetermans me eigenlijk al tientallen jaren bezig houdt en inspireert.

De wetenschappelijke methodenstrijd

Mijn eerste echte confrontatie met machtssystemen in de wetenschap was tijdens mijn doctoraalstudie in de theologie, hoofdvak Oude Testament eind jaren '80 van de vorige eeuw in Groningen. Je hebt in dat vak wereldwijd verschillende scholen als het gaat om hoe je de teksten moet uitleggen. Mijn hoogleraar was een fervent voorstander van de zogenaamde historisch kritische methode. Daarin gaat de aandacht veel meer naar de historische achtergronden achter de teksten dan naar hoe een tekst in elkaar zit en nu op ons overkomt. Ik was vooral geïnteresseerd in hoe de bijbel-wetenschappers uit de verschillende scholen moeilijke stukken in het Oude Testament uitleggen. Voor mijn doctoraalscriptie had ik een mooi duister stuk uitgekozen dat voor meerderlei uitleg vatbaar was. En ik kwam al snel tot de ontdekking dat hoe meer de wetenschappers in hun zoektocht naar de waarheid – want dat doe je toch in de wetenschap – aan hun eigen school en methodes vast zaten hoe meer ze de Hebreeuwse grondtekst die ze uitlegden gingen veranderen. Dan is het geen uitleg- maar inlegkunde geworden en ontstaat er een interessant filosofisch probleem, namelijk wat is eigenlijk waarheid? Mijn hoogleraar zei steeds tegen me: 'in je hok'. Daarmee bedoelde hij dat ik in zijn vakgebied (O.T.) moest blijven en me niet druk moest maken om filosofische vragen over waarheid en zo. Ik vond dat ik de twee niet kon en mocht scheiden. Temeer omdat ik van iemand een uitleg hoorde die geen enkele tekstwijziging nodig had. Toen ik helemaal enthousiast zijn uitleg van de genoemde tekst wilde toevoegen aan de andere commentaren uit de verschillende scholen ontstond er een groot probleem. Je kunt mijn uitleg niet gebruiken voor je scriptie, kreeg ik te horen. Oh, en waarom dan niet? Ik heb het nergens gepubliceerd. Nou en? Wat denk je nou, dat ik mijn uitleg zomaar weggeef aan jouw hoogleraar? Oh dus het gaat hier niet om mij, mijn onderzoek of om waarheidsvinding, maar om een machtsstrijd tussen twee wetenschappers? Op die vraag heb ik nooit echt antwoord gekregen, maar ik moest wel uit de ontstane impasse zien te komen.

Ik heb uiteindelijk de uitleg wel in de doctoraalscriptie opgenomen met een noot, dat de bedenker van deze uitleg niet met name genoemd wilde worden. En ik heb aan de inleiding het volgende Walt Disney sprookje toegevoegd.

'Zo'n honderd jaar voor de beschaving van de mensen leefden de gummi-beren in vrede in hun prachtige bossen. Met de komst van de mensen zijn ze ondergronds gaan leven in hun geheimzinnige wereld van tunnels en prachtige onderaardse paleizen. Ze komen alleen nog naar boven toe om de schildknaap Ewoud, die wordt belaagd door de slechte hertog Ruwaard, te helpen. Bijgestaan door Cubby Gummi ontdekt Ewout in het Grote Gummiboek het bestaan van een wenssmaragd, ergens in een grot. Samen gaan Ewout en Cubby op zoek en ze vinden de wenssmaragd, ergens heel hoog in een enorme grot, onbereikbaar. Maar Cubby heeft de gummi-bessensap met toverkracht bij zich en als hij daar van drinkt dan kan hij heel hoog springen. Van dat sap geeft hij Ewout te drinken. Om een wens te kunnen doen moet je namelijk de wenssmaragd aanraken en je mag ook niet meer dan één wens doen.

Ewout staat op het punt naar de smaragd te springen en te wensen, dat hij in één klap groot en sterk zou zijn, zodat hij hertog Ruwaard een gevoelig lesje zou kunnen gaan leren. Maar het wordt hem verhinderd door een enorm grote en boze reus, die wild naar Ewout en Cubby slaat met zijn reusachtige knots. Hij wil niet dat Ewout zijn wens doet, want hij is bang. Waarvoor is zo'n reus nou bang? Hij is bang, dat Ewout net zo wordt als hij en hij er dus in zijn gevangenschap een vijand bij krijgt. De reus had namelijk net als Ewout als klein jongetje aan de wenssmaragd hetzelfde gevraagd als dat wat Ewout wilde vragen. Direct was zijn wens vervuld en was hij een enorm grote reus geworden die bijna de hele grot vulde, zodat hij er onmogelijk meer uit kon. In zijn woede gooit hij een groot rotsblok voor de ingang van de grot waar Ewout en Cubby door naar binnen waren gekomen. Zij zitten nu ook gevangen in de grot, de weg naar de wenssmaragd is versperd.

Toch lukt het Ewout om zich tussen de vingers van de reus door te friemelen en naar de smaragd te springen. De wens die hij dan doet is wijs. Hij vraagt niet, laat mij zo groot en sterk worden als de-

ze boze reus, maar laat hem weer zo klein worden als ik ben. De wens wordt terstond vervuld, tot grote vreugde van de reus, die Ewout dankbaar de hand drukt en zichzelf voorstelt. Hij heet Jasper en hij is zo blij, omdat hij nu weer kan hopen op bevrijding uit z'n gevangenschap. Welnu, alleen Cubby heeft nog geen wens gedaan en hij wenst, dat het grote rotsblok voor de ingang van de grot mag verdwijnen. Hand in hand, blij en opgelucht stappen ze met z'n drieën de vrijheid en het licht weer in.'

Aan dit sprookje heb ik het volgende commentaar toegevoegd. 'Waar het op aan komt, is klein te willen zijn en blijven, d.w.z. genade willen ontvangen, zonder die te kunnen verdienen. Dan zijn wij mensen best nog wel tot het één en ander instaat, zelfs tot grote dingen in staat. Als het laatste echter voorop staat, dan worden we de gevangenen van onze eigen wensdromen, vernietigende reuzen, die bang zijn, dat anderen net zo reusachtig worden, verstrikt in hun eigen machtsstructuren. Als gij niet wordt als dezen (de kinderen) zegt Jezus, dan zult gij het Koninkrijk van God niet ingaan.' Het resultaat was dat mijn hoogleraar heel boos werd – dit is geen wetenschap! - en mij opdroeg het sprookje uit de doctoraalscriptie te verwijderen. Als dat moet zei ik toen, dan doe ik geen doctoraalexamen bij u. Uiteindelijk heb ik mijn scriptie - met sprookje en al - mogen verdedigen op het examen. Ik had wel een paar interessante dingen ontdekt, maar meer dan een mager zesje heeft het niet opgeleverd.

De verbindende kracht van Paul Ricoeur

Gelukkig vond ik in de theologische faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen een prof die mijn worsteling met de wetenschappelijke methodenstrijd begreep en interessant vond. Dat was Prof. Dr. Gijs Dingemans die als kerkelijk hoogleraar vanwege de Nederlands Hervormde kerk als praktisch theoloog was verbonden aan de RuG. Zijn eerste advies: ga je nou eerst maar eens verdiepen in een degelijke filosoof. En dat werd de Franse filosoof Paul Ricoeur, wereldberoemd – zijn boeken werden in dertig talen vertaald –

maar in Nederland totaal onbekend en onbelangrijk. Ineens ging het niet meer om strijd maar om dialectiek: het spanningsveld van de verbinding van tegenpolen die energie opwekt en telkens weer heel nieuwe inzichten oplevert, inzichten die zelfs heel nieuwe werkelijk konden gaan creëren. Immers als gesloten systemen naar elkaar toe open gaan, dan gaan ze elkaar aanvullen en verrijken, zodat iedereen er wat aan heeft. Het voelde gewoon als thuis komen. En Ricoeur ging ook heel anders met reuzen om. Het waren geen potentiële vijanden maar vrienden van wie je heel veel kon leren. Ricoeur was dankbaar voor al die reuzen in de filosofie en andere disciplines op wiens schouders hij als dwergje mocht staan en zodoende steeds meer prachtige vergezichten te zien kreeg. En voor mij had hij een zelfde soort functie, de reus waar ik me heel klein bij voelde maar die mij op zijn schouders liet staan en prachtige nieuwe vergezichten mogelijk maakte.

Ricoeur hield zich ook bezig met de uitleg en interpretatie van teksten, het liefst oude en klassieke teksten, die de tand des tijds hadden doorstaan, teksten waarvan de betekenis de eeuwen had overleefd. Hij ging er zelfs van uit dat elke tekst een overvloed van betekenis heeft die je op het spoor komt met steeds betere en diepere analyses. Als lezer word je een soort leerling van de tekst, want je kunt niet zomaar van alles over een tekst beweren. Zij verdient het om serieus genomen te worden, echt te bestuderen. En gelukkig kunnen we daarbij alle methoden gebruiken die daarvoor zijn ontwikkeld. Voor hem is de methoden*strijd* zinloos. Alle methoden zijn nuttig en kunnen samen de wereld van de tekst steeds meer en beter voor je openen, waar je dan als lezer wordt uitgenodigd om binnen te gaan en je eigen weg te kiezen en te gaan. Het heeft weinig zin om naar dé enige waarheid van een tekst te zoeken, te vinden en te bewaren. Dan houdt het leerproces acuut op en ontstaat het starre onveranderlijke dogma. Nee, interpreteren is een spiraalachtig proces, waarin je wel steeds over de zelfde punten heen cirkelt maar elke keer weer op een ander, dieper, meeromvattend niveau. Het gevolg van dat proces is, dat je steeds weer nieuwe betekenissen opdiept, nieuwe inzichten verwerft, waarmee je dan weer een betere wereld kunt scheppen. Hier geen inlegkunde, projectie van je eigen waarheid op Bijbel- en andere teksten, maar uitlegkende, in alle bescheidenheid en voorlopigheid deelnemen in een waarheid die je nooit helemaal zult kunnen bevatten, beheersen of

controleren. Hier gaat het niet om macht uitoefenen op een groter geheel met verzet, weerstand, strijd en oorlog als gevolg, hier gaat het om dienstbaar zijn aan een groter geheel, met liefdevolle verbinding, een beter leven voor iedereen, vreugdevolle verantwoordelijk als doel. Met deze filosofie kon ik echt uit de voeten en zij is ook voor mijn eigen theologie heel belangrijk geworden. Zij heeft mij enorm geholpen om een analysemethode te ontwikkelen waarmee ik kon gaan onderzoeken hoe dominees in hun preken Bijbelteksten interpreteren. Zo ging ik ook begrijpen waarom ze elkaar zo vaak tegenspreken bij de uitleg van dezelfde Bijbeltekst, omdat ze er veelal onbewust van uitgaan dat ze *dé* waarheid - d.w.z. die van hun eigen uitlegmethode - verkondigen, het enig juiste interpretatiemodel hanteren. Het leidde tot een proefschrift waarop ik vlak voor het eind van de vorige eeuw in Groningen ben gepromoveerd.

Paul Ricoeur is in 2005 overleden en in 2007 was er in Rennes (Bretagne), waar hij is opgegroeid, een congres ter ere van zijn nagedachtenis. Het congres vond plaats in een heel groot amfitheater met stoelen oplopend in een halve maan opstelling uitkijkend op een groot podium beneden met links een spreekgestoelte en rechts een gezellig zitje waar de sprekers na hun lezing met collega's en het publiek in gesprek gingen over hun interpretatie van de meester. Achter hen een enorm scherm van wel 5 bij 7 meter waarop het gezicht van Ricoeur was geprojecteerd. Zo was hij er toch nog een beetje bij, kritisch nadenkende blik in de ogen, warme glimlach om de mond. Alsof hij wilde zeggen: fijn dat jullie er allemaal zijn, maar denk erom ik luister wel mee hoor, weet wat je zegt! Het was fijn om er een paar dagen bij te mogen zijn en het allemaal over me heen te laten komen. Op zeker moment bleek, dat er nog een laatste boekje van Ricoeur was verschenen dat ik nog niet kende. Het heet *Vivant jusqu'à la mort* en gaat over hoe hij het laatste jaar voor zijn dood heeft ervaren. Voor de volgende middagpauze had ik het plan opgevat om mij met een *café au lait*, een sigaartje en dit boekje te nestelen op een gezellig nabij gelegen terrasje in het lekkere oktober zonnetje. Toen ik daar goed en wel zat bleek dat ik mijn tas – met het boek en de sigaartjes - in de zaal had laten staan. Die was op slot, maar gelukkig vond ik ergens een zijdeurtje waardoor ik toch naar binnen kon. Het grote licht was uit en dat maakte de sfeer ineens heel anders. Ik bereikte mijn stoel met enig

zoeken, pakte m'n tas en draaide me om met de bedoeling om de zaal weer te verlaten. Het zelfde gezicht op het scherm keek mij opnieuw aan, maar nu heel anders. Het maakt nogal verschil als je met 500 mensen in een mooi verlichte zaal naar zo'n enorm gezicht zit te kijken of in je eentje en dan ook nog in een donkere zaal. Ik had Ricoeur nooit persoonlijk ontmoet, alleen met hem gecorrespondeerd. Nu ontmoette ik hem heel persoonlijk. Hij zei zonder woorden tegen me: 'wat doe jij met mijn werk? Je weet dat ik niks van het postmoderne nihilisme moet hebben wat tegenwoordig zo in is en waar jij je ook nogal in verdiept.' En tegelijkertijd was er zijn gave van vertrouwen: 'in Godsnaam doe het, ga voorbij mijn uitgangspunten en vind nieuwe. Alles is aan het veranderen, de wereld is in transitie en heeft je nodig.' Ik heb hem toen beloofd dat ik mijn zoektocht naar nieuwe uitgangspunten, nieuwe wegen, nieuwe verbindingen zou voortzetten, op een manier de meester waardig, dat wil zeggen dienstbaar aan een groter geheel dan alleen mijn eigen ego.

De Fransiscus energie van Taizé broeder Frank

Tegelijk met mijn promotieonderzoek mocht ik ook beginnen als dominee van het dorpje Gasselte in Drenthe zo'n 40 km onder Groningen. Het was een halve baan, zodat ik ook aan mijn onderzoek kon werken. Een fijne plek waar ik bijna dertig jaar dominee ben geweest. Eén van de eerste begrafenissen die ik in deze gemeente ergens tussen Kerst en Oud en Nieuw als dominee moest leiden was die van een hoogbejaarde man. Hij had z'n leven lang als klein keuterboertje aan de Achterweg in een gehucht vlak bij het dorp gewoond en gewerkt. Ze hadden het echt niet breed en een hele schare kinderen die ze naar een beter leven wilden brengen dan ze zelf hadden gehad. Hoewel het armoe troef was aan de Achterweg was het wel een heel warm nest. 'Waar liefde woont daar gebiedt de Heer zijn zegen.' Deze oude psalmregel was het levensmotto van dit gezin waaruit ze ook daadwerkelijk – met woord en meer nog met daad - hebben geleefd, zo vertelde zijn vrouw tijdens het rouwgesprek waarin we de plechtigheid voorbereidden. Geen cent te makken, elk dubbeltje omkeren en heel hard werken. De kinderen zijn allemaal goed terecht gekomen, omdat ze de richting mochten kiezen die ze

zelf wilden. En ze hebben ook goed voor vader en moeder gezorgd toen die ouder werden, een mooi huisje in een ander dorp, goed te eten en te drinken en veel gezelligheid van de hele familie die hen op handen droeg. Zo was ik ook zeer onder de indruk van de suikerklontjes in de vorm van een kerst-boompje voor in de koffie. 'Wat mooi om op die manier Kerst te vieren' liet ik mij ontvallen. Nee, dominee dan hebt u het toch niet goed begrepen. Moeder gaat elk jaar ná de Kerst naar de supermarkt voor deze klontjes. En zelf vertelde ze waarom: dan wil niemand ze meer hebben en zijn ze lekker goedkoop.

Eén van hun kinderen was Frank en hij koos voor de theologiestudie. Buren herinnerden zich nog heel goed hoe hij avond aan avond op zijn on-verwarmde zolderkamertje aan de Achterweg gehuld in dikke winterjas, muts en wanten zat te studeren. Frank heeft al z'n examens gehaald, maar koos er toch niet voor om dominee te worden in een reguliere kerk. Volgens hem had het Christelijk geloof veel meer om hakken dan het instituut kerk voor waar wilde hebben en te bieden had. Hij kreeg al snel contact met de oecumenische geloofsgemeenschap van Taizé in Frankrijk en daar werd hij uiteindelijk ook ingewijd als broeder Frank. Vanuit Taizé is broeder Frank toen uitgezonden naar de allerarmste gebieden in de hele wereld. Zo heeft hij lang met moeder Theresa gewerkt in Calcutta en is hij uiteindelijk beland in het kleine dorpje Mijmensingh in het islamitische Bangladesh. Daar begon hij samen met een paar andere Taizé broeders een soort community, waar de allerarmsten, dubbel gehandicapten, het uitschot dat in de strenge Islamitische samenleving geen plek had, terecht konden. Hun Christelijk geloof met woorden verkondigen werd daar niet getolereerd, het enige dat ze konden doen was met daden overbrengen wat hun hart hen ingaf, d.w.z. mensen opvangen, voeden en kleden, van werk voorzien, hen helpen om een bedrijfje op te starten en ga zo maar door. Deze community is uitgegroeid tot een hele krachtige gemeenschap boordevol positieve energie en vruchtbare uitstraling. De mensen zelf gingen namelijk weer zin en betekenis in hun eigen leven gingen ervaren en wilden niets liever dan dat te delen met al die anderen in hun buurt zonder uitzicht op een menswaardig leven. Af en toe mocht Frank op een wat langer verlof. Hij keerde dan steevast terug naar Taizé in Frankrijk en ging natuurlijk ook altijd bij de familie langs in Nederland. Zo

heb ik hem leren kennen en ook de community in Mijmensingh met wie onze kerk in de loop van de tijd een warme band ging ontwikkelen. Het warme nest van de Achterweg werd een soort olievlek, die zich steeds verder verspreidde en ook in onze eigen geloofsgemeenschap in Gasselte werd gevoeld. Na het overlijden van moeder werd de familieband van Franks broer en zussen alleen maar sterker en ze gingen hem ook steeds meer in zijn werk in Bangladesh op allerlei manieren steunen, waar wij dan ook weer in werden betrokken.

We konden het heel goed met elkaar vinden Frank en ik en elke keer als hij weer terug was vonden we wel een moment om even bij te praten. Onze gesprekken gingen vaak over de innerlijke motivatie waarmee je de dingen doet en dat ging voor Frank altijd in de richting van Fransiscus van Assisi. Hij beleefde de Taizé gemeenschap en ook de Taizé broeders als een orde van minderbroeders zoals Fransiscus die oorspronkelijk had bedoeld en opgezet. Jammer dat hij heilig is verklaard zei hij wel eens, want zo is hij een idool geworden op een voetstuk en een alibi om toch maar niet voor zijn rigoureuse levenswijze te kiezen en er ook echt naar te leven. Niemand kan zich toch met hem meten, wie is er nou heilig als hij! Juist door die heiligverklaring zo snel na zijn dood is hij in de invloedssfeer getrokken van de machthebbers in de toenmalige kerk. Hoewel wij in Taizé en ook in Mijmensingh leven volgens zijn idealen willen we onafhankelijk van de gevestigde orde ons ding doen en buiten de directe invloed van de reguliere kerken blijven. Iedereen is welkom en het delen van de liefdevolle energie die het geloof ons geeft is al meer dan voldoende beloning voor al het werk dat we doen. En dat is voor heel veel machthebbers en gezagsdrager best wel bedreigend, want alles kan zomaar veranderen en zich onverwachts ten goede keren. In feite legde Frank mij mijn eigen theologie en filosofie uit en toen ik eens de naam Ricoeur liet vallen als bron van inspiratie voor mijn innerlijke motivatie, zei Frank: oh maar die ken ik heel goed. Hij komt regelmatig naar Taizé en dan voeren we juist hierover diepgaande gesprekken. Voor mij viel het zoveelste kwartje en werd er weer een cirkeltje rondgebreed. Eigenlijk te bizar voor woorden hoe de liefde mensen wereldwijd en toch ook weer heel dichtbij op zo totaal onverwachte manieren met elkaar verbindt ...

Ooit kreeg iemand het onzalige idee dat broeder Frank in aanmerking kwam voor een lintje en of ik daar aan mee wilde werken. Nou nee dus, want individueel eerbetoon was nu net precies wat hij absoluut niet wilde. Laat de liefde zelf haar werk maar doen in de wereld, daar hebben we met z'n allen veel meer aan ...

Fransiscus van Assisi begin 13^e eeuw

We gaan weer terug naar de roerige tijd in Europa in het begin van de dertiende eeuw na Chr. In tegenstelling tot Jan Boetermans is er over Fransiscus van Assisi heel veel bekend. Eerst nemen we een kijkje in de wereld waarin Fransiscus opgroeide en in de sociale, politieke en religieuze onrust die heel Europa in die tijd in z'n greep had. Vervolgens zien we hoe Fransiscus daarin opgroeide en er door beïnvloed werd. En daarmee wordt het hoop ik ook gelijk begrijpelijk, dat ene Angélica van Assisi in Groningen terecht kwam.

Strijd tussen geest en materie, kerk en wereld, paus en keizer

Giovanni Bernadone, die later in Assisi de bijnaam Fransiscus kreeg omdat hij vaak met zijn vader meeging op handelsreizen naar Frankrijk, werd geboren in een vreselijke tijd vol strijd, oorlog en geweld. Het ging hier om een strijd om de macht tussen, zeg maar, de kerk en de wereld en wel op alle denkbare niveaus. De eerste millennium wisseling (van 999 naar 1000 na Chr.) had al voor de nodige onrust gezorgd, Rome had zich in 1054 afgescheiden van de Oosterse (Grieks en Russisch) Orthodoxe Kerk, gezeteld in Constantinopel (het huidige Istanboel), en haar totaal aanspraken gingen steeds meer botsen met het Germaanse autonomiegevoel. Zo beschreef paus Gregorius VII in 1075 de pauselijke machtspositie als volgt: 1) de paus is onbeperkt Heer van de universele kerk, 2) de paus is de hoogste heerser van de wereld, 3) de paus staat onder bijzonder bescherming van Petrus, is daarom zonder enige twijfel heilig en onfeilbaar. Vandaar ook dat de paus lieden die hem niet welgevallig zijn in de ban kan doen en zo voor eeuwig naar de hel kan sturen. En dus moet de paus de genadeloze strijd aangaan met alle

vijanden van de heilige Petrus en de bisschop van Rome om de vrijheid van de kerk te veroveren.

Heinrich IV destijds koning in Duitsland nam de handschoen op en verwierp alle aanspraken van de paus. Zo kwam de echte machtsstrijd op gang. De paus deed de koning in de ban waardoor hij eigenlijk niet meer kon regeren over zijn onderdanen die echt niet in de ban wilden. En dus dwong Heinrich door zijn beroemde gang naar Cannossa in 1077 de paus tot opheffing van de ban door boete te doen. Daarmee was de zaak nog niet beslecht want Heinrich ging alles doen om de positie van de paus te verzwakken en die van zich zelf politiek te versterken. Zo kon hij zich al in 1084 tot keizer laten kronen en de paus naar zijn pijpen laten dansen. Het gevolg daarvan was weer dat er toch wat afstand kwam tussen kerk en staat - de paus liet bijvoorbeeld z'n aanspraken op de wereldse aangelegenheden varen – maar de strijd werd er niet minder om. Heinrich probeerde zelfs een tegenpaus te benoemen in Duitsland, wat paus Urbanus II in 1095 er toe bracht om weer vaste grip op wereldse zaken en bezit te pakken door zijn bisschoppen en priesters te verbieden zich nog aan adellijke leenheren, graven, vorsten of keizers te verbinden. Ook vond hij het nodig om een gezamenlijke vijand te bedenken van de hele kerk en die te vuur en te zwaard te gaan bestrijden. Zo organiseerde Urbanus II de eerste kruistocht om Jeruzalem te bevrijden van de gehate Saracenen. Op de lange reis naar het Midden Oosten moest iedereen die niet christelijke was of wel christelijk zei te zijn maar zich niet aan de paus onderwierp gewoon worden uitgemoord en uitgeroeid. Dit alles bracht het pausdom terug aan de top van de macht in het hele Europese vasteland. Dat ging in de 12 eeuw gewoon door en paus Innocentius III deed daar eind 12^e eeuw nog weer een schepje bovenop. Hij herstelde de macht van de pausen in Rome, dwong in Italië, Duitsland en Frankrijk keizers, vorsten en leenheren in een totale afhankelijkheidspositie (waardoor in feite ook hun materiële bezit en privileges in handen van de kerk terecht kwam), organiseerde nog een kruistocht, en ging ook de geloofsbewegingen die hij als ketters zag bestrijden en waar mogelijk gewoon uitroeien op de kruistocht manier. En daarbij ging het niet om incidentele aanslagen met het doel om op grote schaal angst te zaaien, maar om systematisch uitroeien.

Tegen deze wrede en gruwelijke machtspolitiek kwam natuurlijk van alle kanten verzet. Niet alleen probeerden de wereldlijke heersers op alle niveaus hun posities te verstevigen door te vechten tegen of juist in de gunst te komen van de kerk, maar ook door het verlies van privileges te compenseren in het feodale leenherenstelsel door hun lijfeigenen nog meer uit te gaan buiten dan ze al deden. Daarop kwam weer een reactie doordat de uitgebuitenen steeds meer hun heil gingen zoeken in de opkomende steden en daar als lid van allerlei beroepsgilden hun vak konden uitoefenen om zo weer een menswaardig bestaan op te bouwen. Zo maakten ze zich ook steeds onafhankelijker van de plaatselijke geestelijkheid, die zich steeds minder om het zielenheil van hun parochianen bekommerden en zich alle hen toekomende rijkdom en privileges steeds beter lieten smaken. Het echte verzet kwam echter uit de religieuze hoek. Er ontstonden in die tijd talloze geloofsbewegingen, die - vaak geïnspireerd door heel oude mysteriereligies als het manicheïsme, de gnostiek enz., maar ook door gewoon nuchter na te denken over wat christelijk geloven nu eigenlijk inhoudt - alle aanspraken van de pausen verwierpen. We hebben het dan bijvoorbeeld over de Bogomilen op de Balkan, de Waldenzen in heel Frankrijk, de Albigenzen in Noord Frankrijk, de Catharen in Zuid-West Frankrijk, maar ook over de oorspronkelijk kerkelijke Orde van Tempeliers, die in Jeruzalem nog een belangrijke rol had gespeeld maar later met hun vele bezittingen kerk (en staat) in de weg zaten. Allemaal vijanden van de heilige Petrus, ketters die moesten worden uitgeroeid. Dit is de tijd dat veel van deze bewegingen ondergronds gingen en geheime genootschappen werden, een ontwikkeling die een belangrijke rol speelt in het boek *De Davinci Code* van Dan Brown. Tot één van deze bewegingen zou ook de orde van de minderbroeders kunnen rekenen, in gang gezet en gehouden door Fransiscus van Assisi.

De minderbroeders: arme, zwervende verkondigers van 'de blijde boodschap'

Giovanni Bernadone werd al snel in Assisi Fransiscus genoemd, omdat hij al jong zijn vader vergezelde op diens handelsreizen naar Frankrijk. Zijn vader had goed geboerd en in zijn jeugd baadde Fransiscus dan ook in weelde. Al snel raakte hij zelf ook goed thuis in de laken- en overige textielhandel en

maakte daarin goed geld. Maar vooral in Frankrijk leerde hij ook de andere, donkere kant van het leven door en door kennen. En die kant was schokkend. Overall waar de kerk slaags raakte met wie dan ook maar was het oppassen geblazen. Voordat je het wist was ook jij als ‘argeloze’ voorbijganger aan de beurt en was je leven voorbij. Niet alleen in de hogere kringen stonden de mensen elkaar naar het leven, in alle lagen van de – in kerk en staat - hiërarchisch georganiseerde samenleving waren moord en doodslag aan de orde van de dag. Als er weer eens ergens een kruistocht langs kwam, werden gewoon hele dorpen onder de voet gelopen, leeg geplunderd en uitgemoord.

Fransiscus ging zich gaandeweg steeds meer afvragen wat nou de oorzaak, de wortel van al deze ellende was en hij kwam uit op machtswellust, hebzucht en ordinaire egotripperij. Het strookte allemaal niet met wat hij in Assisi in de kerk had geleerd over het christelijk geloof. Daar ging het om een goede God die het beste met zijn schepping voor had, Jezus die had geleden, was gestorven en weer opgestaan, zodat de schepping zou worden gezuiverd van al het kwaad dat erin was geslopen in de loop van de tijd en er een soort van Heilige Geest van liefde en verbinding de wereld in zou stromen. Kortom, een zegen voor de hele mensheid, ja zelfs voor heel de schepping. En hij besloot om aan zijn leven een radicale wending te geven. Hij verkocht zijn hele bezit, inclusief erfdeel – waarmee vader Bernadone niet echt blij was – en gaf de opbrengst aan de armen. Verder koos hij voor een arm en zwervend bestaan om zoveel mogelijk mensen en zelfs dieren het evangelie - wat Grieks is voor ‘blijde boodschap’ – te vertellen. Daar werd hij namelijk heel blij van.

Zoiets valt natuurlijk op in het best wel welvarende Assisi en omstreken van die tijd. En Fransiscus viel vooral op, omdat hij de hele tijd straalde van vreugde, blij was met alles in de natuur, met de mensen die hij tegen kwam, met het leven. Alles was voor hem met alles verbonden en ging terug op de goede wil van Schepper. Hij kon dan ook met iedereen overweg, besteedde weinig aandacht aan de duisternis, maar veel aandacht aan de positieve dingen in het leven. En, hij kreeg meestal terug wat hij uitstraalde. Op al zijn wegen en omwegen deelde hij met mens en dier de liefde van God om het zo maar eens te zeggen. Vaak deed hij klusjes voor de gegoede burgerij, kreeg dan een beetje eten of geld dat hij weer aan de armen uitdeelde. Zo kwam hij

ook in contact met de familie van Angélica en hoorde dat haar vader als arts veel voor de leprapatiënten deed in de leprakolonie even buiten de stad. Lepra werd toen nog als onbehandelbaar en uiterst besmettelijk beschouwd en daar moest je maar zover mogelijk vandaan blijven. Nou, dat gold niet voor Fransiscus, Jezus had toch ook veel voor leprapatiënten gedaan. Ook dit waren schepselen, kinderen van de goede God die aandacht verdienden en zorg en die gaf hij hen zoveel hij kon. Op den duur voelden steeds meer mensen uit alle lagen van de bevolking zich aangetrokken door de blijdschap, het enthousiasme en ook wel het vrije leven dat Fransiscus leidde. En ze zagen dat er veel ten goede veranderde voor de mensen met wie hij verkeerde, wat geestelijke en politieke machthebbers op allerlei niveaus maar niet lukte.

Naast veel goodwill kreeg Fransiscus in zijn nieuwe leven ook volgelingen, jonge mensen die net zo gingen leven als hij, zich frank en vrij door de gevestigde orde bewogen en hun positieve energie deelden met wie het maar wilde ontvangen. Ze noemden zich de orde van de minderbroeders, arme zwervers die de blijdschap verkondigden met woord en nog meer met daad. Hoewel ze zich door niemand echt lieten gezeggen en ook niet als kloosterorde of bedelorde in de kerkelijke hiërarchie wilden opgaan werd de orde van de minderbroeders toch ook weer niet als ketterij gezien. Fransiscus is de paus en de kerk wel trouw gebleven, hij heeft nooit de ambitie gehad om er uit te stappen. Zelfs schijnt hij ooit op audiëntie te zijn geweest bij paus Innocentius III in Rome, maar daarvan is niets in bewaarde documenten te achterhalen. Alleen overgeleverde legenden spreken erover. Wel groeide de beweging van de minderbroeders gestaag en gaandeweg ging er toch iets in de orde veranderen. Veel van de minderbroeders gaven hun zwerversbestaan op en gingen samen wonen op een vaste plek. Ook verruilden velen het klussen onderweg voor de geestelijke, pastorale zorg voor mensen in de buurt. En zo begon de orde steeds meer op een echt klooster te lijken. Toen ze een nieuwe naam aannamen namelijk de Orde van de Fransiscanen was de oorspronkelijke orde van de minderbroeders in feite veranderd in een reguliere kerkelijke kloosterorde met goedkeuring van Rome en kregen de monniken ook steeds meer bezit en privileges toegeschoven. Dit alles was Fransiscus een doorn in het oog. Hij is ook nooit tot deze orde toegetreden en waarschuwde zelfs in zijn testament voor deze kwalijke ontwikkelingen, die zijn

oorspronkelijke en oprechte bedoelingen de das konden omdoen. Dat is uiteindelijk ook echt gebeurd. Na zijn overlijden in 1226 werd er direct een enorme pompeuze kerk boven zijn graf gebouwd en twee jaar later werd hij heilig verklaard. Fransiscus werd een idool en zodoende een alibi om niet zo te hoeven leven als hij had gedaan. En zo heeft de kerk zich bevrijd van weer zo'n extreme beweging die de hele status quo omver zou kunnen werpen.

Jan Boetermans' moeder Angélica, van Assisi naar Groningen

Het is niet zo moeilijk om je een jonge vrouw als Angélica voor te stellen in het mooie Noord Italiaanse stadje Assisi. Mooi en eigenzinnig als haar vader voelde ze zich niet plezierig in het duistere en botsende krachtenveld in Europa als geheel en in Noord Italië in het bijzonder. En het is ook niet moeilijk om je voor te stellen hoe ze verliefd werd op een knappe vreemdeling uit het verre Noorden, laten we hem Johannes Boetermans noemen. Als internationale handelsreiziger kende hij de spanningen in Europa heel goed, en als goede vriend van de familie Bernadone in Assisi, begreep hij ook heel goed, dat Angélica's jeugdvriend Fransiscus hierin een heel eigen en positieve weg had gekozen en bewandelde. In het Noorden en dan vooral in de Lage Landen boven de rivieren, zo vertelde Johannes - die Angélica's liefde beantwoordde - aan zijn geliefde, waren er ook wel spanningen, maar lang zo erg niet als in de rest van Europa. Veel van het gebied boven de grote rivieren bestond uit moeras. Je was er welkom als je goede bedoelingen had, maar legers en oorlogstuig werden gewoon toegelaten omdat ze toch wel in de moerassen zouden wegzakken en verzuipen. Zo was het de Romeinse legers onder Julius Caesar vergaan en daar was nog steeds niks aan veranderd. Veel leden van geheime genootschappen en bedreigde minderheidsgroeperingen waren al naar de noordelijke Lage Landen – en dan vooral de oostelijke kant daarvan - gevlucht om precies deze reden. En Groningen helemaal in het uiterste Noorden was een fijne stad waar Angélica het heel erg naar haar zin zou gaan hebben. Zo vertrok Angélica met Johannes in 1204 naar Groningen, waar ze in 1207 haar eerste en enige kind Jaime kreeg, in de volksmond Jan genoemd. En ze voedde hem op met de idealen die haar zo aanspraken en die haar jeugdvriend Fransiscus haar had voorgeleefd. Volkomen begrijpelijk allemaal ... toch?

Weer terug naar 800 jaar later: Jimmy's

Zo zou het zomaar allemaal hebben kunnen gaan. Alleen de naam Boetermans duikt in geen enkel document op. En ook de heiligverklaring van zoon Jan – als die op waarheid berust - die vervolgens in de doofpot is gestopt zou toch ergens in één of ander document sporen moeten hebben achter gelaten. Niets van dit alles, niet vanuit historische bronnen hard te maken dus. Waarom dan toch dit verhaal aan een kampvuur vertellen? Omdat ik geloof dat er andere argumenten zijn die aantonen, dat het verhaal toch nog zomaar waar gebeurd zou kunnen zijn, waardoor de band tussen Jimmy's en de minderbroeders uit Assisi best wel aannemelijk en zelfs heel aantrekkelijk wordt. Laten we eerst eens kijken hoe groot de kans is dat er vanaf begin dertiende eeuw minderbroeders in Groningen en omstreken hebben rondgelopen. En als dat zo is, hoe kan Jimmy's daar dan op een positieve manier effectief gebruik van maken?

Minderbroeders in Groningen en omstreken?

Ook Jimmy's heeft de ervaring dat haar projecten in sommige plaatsen zomaar worden opgepakt en uitgevoerd, terwijl dat in andere plaatsen veel moeizamer gaat en in weer heel andere plaatsen helemaal niet van de grond komt. Nu doet Jimmy's haar ding op een heel eigennuttige manier, van jongeren voor jongeren door jongeren en dan vooral samen, waarbij iedereen dienstbaar is aan een groter geheel en niet alleen maar voor zichzelf bezig is. En zo fladdert ze dwars door alle gesloten systemen van de gevestigde orde heen en je zou kunnen bedenken dat lang niet iedereen daar op zich te wachten. De hele status quo zou zo maar eens ten goede kunnen veranderen en dan ben je al je zekerheden die je aan die status quo ontleent zomaar kwijt. Maar er is volgens mij meer aan de hand en dan denk ik in de richting van zoiets als collectief bewustzijn en meer nog collectief onderbewustzijn.

Het is een bekend feit dat belangrijke, diep ingrijpende gebeurtenissen in het verleden worden opgeslagen in het collectieve bewustzijn en zo van blijvende invloed zijn op een samenleving op grote en op kleine schaal. Het nationale bewustzijn in Nederland wordt voor een groot deel bepaald door de

80-jarige oorlog, de vrijheidsstrijd van de Oranjes tegen Philip II van Spanje, Alva en de geuzen uit Den Briel, katholicisme en protestantisme. Het zelfde geldt op kleinere schaal, namelijk dat van afzonderlijke steden en dorpen. Zo is heden ten dage in Arnhem nog steeds het bevrijdingsfeest op 5 mei een beladen gebeuren, omdat voor deze plaats de bevrijding door de Geallieerden van de Duitse bezetting in WO II vooral vernietiging betekende - op een tot dan toe onbekende schaal - van alles wat men dierbaar was. En elke plaats heeft wel iets dat met trots en eigenwaarde blijvend wordt herdacht. Hoe positiever deze historische gebeurtenissen en feiten zijn hoe bewuster, hoe negatiever des te meer ze zijn verdrongen naar de onbewuste lagen van het collectieve bewustzijn.

Er zijn een aantal van deze historische feiten die met name in Noordelijke Lage Landen (boven de grote rivieren) met een zekere voldoening en trots worden herinnerd en die zo het collectieve bewustzijn met eigenwaarde heeft gevuld en positief beïnvloed. Dat begint al in de dertiende eeuw, toen in Frankrijk heel veel mensen door de pauselijke decreten hun leven niet meer zeker waren en moesten vluchten. Toen al werden er in de Noordelijke Lage Landen vluchtelingen gastvrij opgenomen. De vluchtelingenstroom groeide toen aan het eind van 15^e eeuw Spanje werd gezuiverd van Joden en Moslims, de Inquisitie werd ingesteld en zijn jacht op ketters en heksen op evenzovele brandstapels tot een 'goed' einde bracht. Heel veel Joden uit Spanje en Portugal namen de wijk naar Antwerpen en later naar Amsterdam, waar ze in relatieve vrijheid konden leven. Nog meer vluchtelingen kwamen er na de Reformatie onze kant op. Luther in het Duitse Saksenland, Calvijn in Genève in Zwitserland en Straatsburg in Frankrijk en Zwingli in Zürich verwierpen gewoon de pauselijke aanspraken op de alleenheerschappij en trokken zich ook niets aan van de ban die de paus over hen uitsprak. De hele zestiende eeuw stond bol van de weerstand, opstanden en oorlogen, waardoor nog meer vluchtelingen op weg gingen naar een betere plek en die vonden in de Noordelijke Lage Landen. Waar we in Nederland bijzonder trots op kunnen zijn is de eerste vertaling van de hele Bijbel in het Nederlands, de zogenaamde Statenvertaling die is gemaakt in opdracht van de Dordtse (protestantse) synode in 1614. Luther had het Nieuwe Testament nog in het Duits vertaald vanuit het Latijn. De Statenvertaling is gemaakt vanuit de He-

breeuwse tekst in het Oude Testament en het Grieks in het Nieuwe Testament. Het Grieks was door humanistische wetenschappers als Erasmus (uit Rotterdam) al wat bekend in de Lage Landen, het Hebreeuws hadden de bijbelvertalers geleerd van de Joodse rabbi's die hier hun toevlucht hadden gezocht en met wie ze een bijzonder goede band onderhielden. Al met al leerden al deze vluchtelingen ons dus om over onze eigen grenzen heen te kijken, waardoor onze eigen identiteit en eigenwaarde alleen maar sterker werden. Tolerantie en gevoel voor rechtvaardigheid springen hierbij in het oog, maar ook de moerasmentaliteit, het bijna arrogante zelfvertrouwen dat tot uitdrukking komt in de houding van: kom maar met je oorlogstuig ... en verzuip.

Het is dus alleszins denkbaar, dat er één of meerdere minderbroeders of hun sympathisanten - die trouw waren gebleven aan Fransiscus' oorspronkelijke ideaal om in armoede rondzwervend de blijde boodschap en in woord én daad uit te dragen - naar de Noordelijke Lage Landen en zelfs naar Groningen zijn gekomen. Ook dat een Angélica van Assisi in Groningen haar zoon Jan opvoedde met precies die idealen en dat hij daar een eigentijdse vorm voor vond die zoveel goeds betekende voor zoveel jongeren aan de zelfkant van het leven. En, doofpot of niet, het is maar goed dat Jan Boettermans nooit officieel heilig is verklaard, of een idool is geworden. Zo kon hij zonder extreem veel aandacht ook buiten Groningen een krachtige beweging op gang brengen, overal waar hij kwam als hij z'n vader vergezelde op diens handelsreizen. Volgens mij kan zoiets best wel gebeurd zijn, want de invloed van zo'n beweging merk je nog steeds in bepaalde plaatsen waar Jimmy's projecten zomaar lukken. De invloed van Fransiscus' minderbroeders is immers nog steeds na 800 jaren en niet alleen in Europa maar wereldwijd vast te stellen, tastbaar, voelbaar! En daarom zal die invloed ook op de plekken waar zij echt effectief is geweest in het collectieve bewustzijn van die plaatsen een plekje hebben gevonden, in meerdere of in mindere mate zijn vastgelegd.

Kansen voor Jimmy's

Hoe kom je er achter waar dit wel en waar niet is gebeurd en in welke mate? Het minst waarschijnlijk lijken mij de plekken waar behoudzucht, hebzucht

en machtswellust de sociale, politieke en religieuze structuren hebben opgesloten in onveranderlijke, gesloten en traditionele systemen van bezit, dogma's en macht. En waar mensen die deze systemen zouden kunnen openbreken zonder pardon werden vermoord. Al die misdaden en duistere krachten worden het liefst zo ver mogelijk verdrongen naar het onderbewustzijn en maken van daaruit alle positieve initiatieven om iets te veranderen direct 'onschadelijk'. Het meest waarschijnlijk lijken mij de plekken waar de minderbroeders en hun sympathisanten ongehinderd hun gang konden gaan en zelfs door alle lagen van de bevolking werden gesteund, omdat de effecten van hun bezigheden zo heilzaam waren voor iedereen. Hier geen gesloten systemen, hier zijn de structuren open en veranderlijk, in dienst van de allerminsten, de allerarmsten die zodoende ook hun eigenwaarde terug kregen en waardevolle leden werden van de samenleving als geheel. Dienstbaarheid aan een groter geheel dan het eigen ego, liefdevolle scheppende energie die door alle systemen en structuren heen stroomt, het oervertrouwen dat het leven goed is voor iedereen zijn hier aan de orde van de dag. Welnu, hoe mobiliseer je met Jimmy's vooral deze laatste krachten? Misschien door nog iets effectiever gebruik te maken van het collectieve bewustzijn van een plek en daarbij ook rekening te houden met de onbewuste lagen die er onder liggen. En dan vooral te focussen op de verbinding, waar Jimmy's sowieso al ijzersterk in is.

Het collectieve bewustzijn onderzoeken

Over het algemeen zal het collectieve bewustzijn van een plek, een dorp, een stad gevoed zijn door een energie die ergens tussen de twee uitersten ligt: angstig, star, gesloten, zwaar aan de ene kant en vertrouwend, dynamisch, open, licht aan de andere kant. Het eerste verwacht je meer in traditioneel dogmatische sferen, het tweede meer in gemeenschappen die zich daar in meerdere of mindere mate van losgemaakt hebben. En bij het laatste denk ik dan vooral aan de steden en hun gildes, waar lijfeigenen een nieuw leven konden opbouwen, aan de hanzesteden waar handelslieden allerlei nieuwe culturen binnen brachten, aan de universiteitssteden, waar wetenschappers steeds weer bezig waren om nieuwe kennis op te doen en daarmee nieuwe systemen en structuren te bouwen. Vooral na de Renaissance en Reformatie

nam dat laatste een enorme vlucht ook in de Noordelijke Lage Landen en luidde zelfs het heel nieuwe tijdperk van het modernisme in. Ook denk ik aan die plaatsen waar allerlei vogelvrij verklaarde vluchtelingen in de loop van vele eeuwen gastvrij zijn opgevangen en daardoor bestaande structuren en tradities openden. Maar allemaal hebben we met de twee uitersten te maken gekregen en het is maar net hoe er op de desbetreffende plek mee om is gegaan hoe het collectieve bewustzijn van die plek eruit is gaan zien. Ook al gaan je verwachtingen vanwege de bekende geschiedenis een bepaalde kant op, dat kan in de werkelijkheid weer heel anders uitpakken, omdat er nog veel verdrongen donkere energie niet aan de oppervlakte is gekomen. Uiteindelijk is het intuïtie waarmee je het beste aanvoelt hoe het met de energie in een bepaalde plek is gesteld en hoe je daar mee om moet gaan. En Jimmy's weet als geen ander, dat het nogal verschil maakt of je je gesteund kunt weten door de algemene sfeer van een bepaalde plaats of juist tegenwerking kunt verwachten in al je moeite. Maar je weet dan wel waarom dat zo is.

Nu kun je als Jimmy's denken, wij gaan ons richten op die plekken met een collectief bewustzijn waarvan je steun kunt verwachten. Dan gaan we als een speer! En dan is daar direct de eeuwen oude valkuil weer. Want de vraag wordt dan natuurlijk: voor wie doe je al die moeite eigenlijk, voor Jimmy's of voor jongeren die weer zin en betekenis gaan ervaren in hun leven? En als het om de jongeren gaat i.p.v. om de organisatie dan zijn de jongeren op plekken met een minder gunstig collectief bewustzijn natuurlijk net zo belangrijk of misschien nog wel belangrijker. Ik denk dat ook op deze plekken steeds meer kansen komen voor Jimmy's. We leven namelijk in een tijd waarin de onderste stenen boven komen, doofpotten open gaan en hun donkere kracht steeds meer verliezen. Vanuit de psychologie weten we immers, dat als aan verborgen trauma's woorden worden gegeven ze beter hanteerbaar en veel minder schadelijk worden. En vanuit de chakra-psychologie weten we dat het weinig zin heeft om tegen donkere tegenkrachten te vechten, want waar je tegen vecht haal je binnen. Maar als je je eigen demonen met compassie en liefde omarmt, komen ze in het licht, waardoor hun duistere energie verdwijnt en je steeds meer gelegenheid krijgt om helemaal te gaan voor de positieve krachten in al je bewustzijnslagen. Een Joodse rabbi zei eens: 'Wie één mens redt, redt de hele mensheid'. Zelfs op plekken waar

Jimmy's projecten lijken te zijn mislukt, kan een meisje haar zelfmoord plannen hebben opgegeven, een jongen de drugs hebben laten staan. Niet spectaculair, maar wel van grote betekenis voor de mensheid.

Gaan voor de verbinding

Een andere stimulans, waardoor er volgens mij enorme kansen voor Jimmy's ontstaan in onze tijd is de algemene verandering in de westerse cultuur en haar denken. Gelukkig is de tijd van de methodenstrijd voorgoed voorbij en zijn we op zoek naar nieuwe verbindingen. Gesloten systemen openen zich naar elkaar toe en gaan op verrassende manieren elkaar aanvullen en enorm verrijken. Niet alleen in de Bijbelwetenschappen, maar ook veel breder, in de filosofie, in de exacte wetenschappen zoals de natuurkunde, de kwantumfysica, wiskunde en techniek, in menswetenschappen als psychologie, sociologie, antropologie, geschiedenis, enz. en ook in de kunst op allerlei gebied. Op sociaal gebied, stedenbouw, ruimtelijke ordening en in allerlei innovatieve netwerken in de zorg en het onderwijs zie je hetzelfde gebeuren. Ik denk dat deze nieuwe instelling in het westers denken een heel krachtige voedingsbodem is voor Jimmy's manier van werken. En die zal in de komende tijd alleen nog maar krachtiger worden.

Ik zie heel veel kansen voor Jimmy's in de komende tijd. Van jongeren, voor jongeren, door jongeren en het daarmee samen goed hebben. Laat je alleen nooit heilig verklaren of op een voetstuk plaatsen, want dan raak je verstrikt in een gesloten systeem dat je je vrijheid en effectiviteit ontnemt. Deel gewoon als minderbroeder of -zuster je eigen blijdschap en enthousiasme met iedereen die met je mee wil doen en doe je ding - waar dan ook maar - met liefde en compassie. Fransiscus, Angélica, Jan Boetermans of hoe hij ook maar moge heten, de Taizé broeders, Paul Ricoeur laten zien hoe krachtig en effectief die energie is. Overal en altijd ...

Welnu lieve Jimmy's mensen, daarom heb ik jullie in september bij het kampvuur in Rouveen het verhaal van Jan Boetermans verteld, zoals ik het heb verteld. En dat wilde ik nog graag even met jullie delen. Succes en veel plezier met alles wat je met Jimmy's doet en nog gaat doen.

Aanbevolen literatuur

Voorwoord

- Richard Toye, *Rhetoric, A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford (UK), 2013

1. Psychologie, verbinding met je zelf

- Tantrik Purnananda-Swami, *Sat-Chakra-Nirupana*, 'Description of and Investigation into the Six Bodily Centers', in het Engels vertaald door Arthur Avalon in *The Serpent Power*, New York, 1974.
- Anodea Judith, *Handboek Chakra Psychologie*, Haarlem, 2003. Vertaling van: *Eastern Body, Western Mind*, Berkely CA, 1996.
- Anodea Judith, *Chakra Werkboek*, Haarlem, 2005 (17e druk). Vertaling van: *Wheels of life*, St Paul (Minnesota), 1987.
- Anodea Judith, *Hart voor de Wereld*, Haarlem 2006. Vertaling van: *Waking the Global Heart*, Elite Books USA, 2006.
- Caroline Myss, *Anatomy of the Spirit, The Seven Stages of Power and Healing*, Bantam Books, London, 1997
- Barbara Ann Brennan, *Licht op de aura*, Bloemendaal, 1999 en *Bronnen van licht*, Haarlem, 2003.
- Cindy Dale, *Llewellyn's Little Book of Chakra's*, Woodbury Minnesota, 2017 Over de verbinding van de chakra's met de kwantumtheorie.
- Klaas Jan van Velzen, *Holistische psychotherapie, De eenheid van lichaam, geest en ziel vanuit een Indiaas perspectief*, Deventer, 2005
- Cf. Ivan Boszormenyi-Nagy (wordt uitgesproken als Nodge), *Invisible Loyalties*, New York, 1984
- Cf. Ivan Boszormenyi-Nagy *Between give and take: a clinical guide to contextual therapy*, New York, 1986.
- C. W. Graves, *Levels of Human Existence*, Santa Barbara CA, 2003

- Brené Brown, *The gifts of Imperfection, Let go of who you think you are supposed to be and Embrace who you are*, Minnesota (USA) 2010

2. Hermeneutiek, verbinding met je bronnen

- Jan Chr. Vaessen, *Tussen Schrift en preek, Ontwerp van een analysemodel voor de Bijbelinterpretatie in preken met gebruikmaking van de tekstuele hermeneutiek van Paul Ricoeur* (dissertatie), Kampen, 1997.
- K.A. Deurloo, 'Exegese naar de Amsterdamse traditie' in: *Inleiding tot de studie van het Oude Testament*, onder redactie van A.S. van der Woude, Kampen, 1986. Interpreteren volgens de structuralistische methode.
- T. de Boer, 'Fenomenologie, een lied van schijn en wezen' in: R.C. Kwant en S. IJsseling, *Filosoferen, gangbare vormen van wijsgerig denken*, Alphen a/d Rijn, Brussel, 1978
- H.G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen, 1986.
- H. Küng, D. Tracy, *Theologie – wohin?*, Gütersloh, 1984.
- Th.C.W. Oudemans, 'Gadamers wijsgerige interpretatieleer' in: Th. de Boer e.a., *Hermeneutiek*, Meppel/Amsterdam, 1988.
- Paul Ricœur, *Interpretation Theory, discourse and the surplus of meaning*, Fort Worth, Texas, 1976.
- Paul Ricœur, *Le conflit des interprétations*, Paris, 1969. Ook beschikbaar in de Engelse vertaling: *The Conflict of interpretations, Essays in Hermeneutics*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois (USA), 1981 (derde druk)
- Paul Ricœur, *La métaphore vive*, Paris, 1975. Ook beschikbaar in de Engelse vertaling: *The Rule of Metaphore, Studies of the Ccreation of Meaning in Language*, University of Toronto Press, Toronto (Canada), 1977
- W. Slob, *Dialogical Rhetoric, An Essay on Trut hand Normativity after Postmodernism*, Dordrecht, Boston London, 2002

3. Retoriek, verbinding met je publiek

- David Buttrick, *Homiletics, moves and structures*, Philadelphia, 1987
- Rudolph Zerfasz, *Grundkurs Predigt 1 und 2*, Düsseldorf, 1997
- John S. McClure, *The four Codes of Preaching, Rhetorical Strategies*, Fortress Press, Minneapolis, 1991
- G.D.J. Dingemans, *Als Hoorder onder de Hoorders, Hermeneutische homiletiek*, Kampen, 1991
- Thomas H. Troeger, *Imagining a Sermon*, Nashville (Tennessee USA), 1990
- Thomas H. Troeger, *Preaching and Worship*, Chalice Press, St. Louis, (Missouri USA), 2003
- Scott Berkun, *Confessions of a public speaker*, Sebastopol (CA USA), 2010

4. Stromende energie

- Joep Dohmen, *Het leven als kunstwerk*, Amsterdam, 2011
- Caroline Myss, *The Anatomy of the Spirit, The seven stages of power and healing*, London, 1997
- Deepak Chopra, *Leven in liefde*, Uitgeverij Servire, 2005. Nederlandse vertaling van: *The Path To Love: Renewing The Power Of Spirit In Your Life*, New York NY, 1997
- Charlotte Kasl, *If the Buddha dated*, New York NY, 1999
- Julia Cameron, *The Artist's Way, A Spiritual Path to Higher Creativity*, New York NY, 2002
- Barbara Hand Clow en Gerry Clow, *Alchemie van Negen Dimensies, De ontraadseling van de verticale as door de dimensies, graancirkels en de Maya-kalender*, Barchem, 2006. Nederlandse vertaling van: *Alchemy of Nine Dimensions, Decoding the Vertical Axis, Crop Circles and the Mayan Calendar*, Charlottesville, (VA, USA), 2004. Een uitzonderlijk goed boek waarin veel voor mij veel op z'n plek viel
- Hal Elrod, *Miracle Morning*,

5. Theatertechnieken voor de retoriek

- Nancy Duarte, *Resonate*, London, 2010 (Uitgeverij John Wiley and Sons Ltd)
- Garr Reynold, *Presentation Zen*, 2011 (Uitgeverij Pearsons Education US)

6. Hermeneutische fenomenologie

7. Een goed diner

- Philip E. Wagner, *Op weg naar een wereld die groter is dan onszelf. Over de samenhang tussen economische ontwikkeling en goed bestuur in een duurzame samenleving*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar *Global Economy and Governance* aan de ICUC (Inter-Continental University of the Caribbean), Groningen, 2014 (ISBN 978-90-821805-0-3)
- D.D. Ofman, *Bezieling en kwaliteit in organisaties*, Utrecht, 1998
- J. Drontmann, *Hoofd ontmoet hart*, Utrecht, 2002
- W.J.H. de Liefde, *Van dialoog tot besluit*, African tribal leadership voor managers, Kluwer, Deventer, 2002

8. Authenticiteit in de retorica en de retoriek

- Th. Boman, *Hebrew thought compared to Greek*, New York, London, 1970.
- E. Auerbach, *Mimesis, De weergave van de werkelijkheid in de westerse literatuur*, 2004. Vertaling van: E. Auerbach, *Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der abendländische Literatur*, Bern/München, 1946/2004. In het eerste artikel ('Het litteken van Odysseus', p. 7-29) vind je een aardige illustratie van het verschil in Hebreeuwse en Griekse perceptie en beschrijving van de werkelijkheid, waarin een episode uit Homerus' *Odyssee* – de beschrijving van Odysseus' litteken – wordt vergeleken met het Genesis verhaal over de *Akeda* – Abraham die zijn zoon Isaäc offert.

- Quintilianus (1^e eeuw na Chr.), *De Opleiding tot Redenaar*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Gerbrandy, Groningen, 2011 (zesde druk) .
- F. Rosenzweig, *Der Stern der Erlösung*, Frankfurt, 1996 (5e editie, met een proloog van Reinhold Meyer en een epiloog van Gershom Scholem). Nederlandse vertaling: *De Ster van de Verlossing* door A.P.J. van Ligten, Delft / Meppel, 2000.
- E. Lévinas, *Totalité et infini*, Den Haag, 1961;
- E. Lévinas, *Autrement qu'être ou au delà de l'essence*, Den Haag, 1974.
- M. Buber, *Ich und Du*, Stuttgart, 1995 (Uitgeverij Reclam)
- Paul Ricœur, *Interpretation Theory, discourse and the surplus of meaning*, Fort Worth, Texas, 1976

9. Over interpretatie én inspiratie

- Richard Kearney, *Anatheism (returning to God after God)*, Columbia University Press, New York, Chichester, West Sussex, 2011.
- Catherine Keller, *Cloud of the Impossible, negative theology and planetary entanglement*, Columbia University Press, New York Chichester, West Sussex, 2015
- Rick Benjamins, *Catherin Keller's Constructieve Theologie*,
- Richard Kearney en Jerns Zimmermann, *Reimagining the Sacred, Richard Kearney debates God*, Columbia University Press, New York Chichester, West Sussex, 2016

10. A different way of knowing

- Howard Gardner, *Frames of Mind*, The Theory of Multiple Intelligences, New York, 1983.
- Jacques Derrida, 'Différance' in: *Margins of philosophy*, Chicago 1986.
- Jean-François Lyotard, *Heidegger et les 'juifs'*, Paris, 1988.
- Richard Rorty, *Contingency, irony and solidarity*, New York, 1989.

- Jan Chr. Vaessen, *A Quest for Hope, Searching for ways out of postmodern nihilism*, Groningen, 2009.
- Arnold Cornelis, *De Logica van het Gevoel, Filosofie van de stabiliteitslagen in de cultuur als nesteling der emoties*, Amsterdam / Brussel / Middelburg, 1997.
- Peter Sloterdijk, *Medienzeit, Drei gegenwartsdiagnostische Versuche.*, Stuttgart 1993; Nederlandse vertaling van: Hans Driessen, *Mediatijd, Technologie en wereldmanagement*, Amsterdam, 1999, p. 75-98.
- H.A. Kramers en H. Holst, *De bouw der atomen en moleculen*, Amsterdam, 1949.
- Anselmus van Canterbury (1033-1109), *Proslogion, gevolgd door de discussie met Gaunilo*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door dr. Carlos Steel, Bussum, 1981.

11. Jan Boetermans, fictie of werkelijkheid

Illustratief voor het nieuwtijdsdenken

- Martijn Aslander en Erwin Witteveen, *Easycratie. De toekomst van werken en organiseren*. Den Haag, 2010. (ISBN 978 90 5261 702 2)
- Martijn Aslander en Erwin Witteveen, *Nooit af [Permanent Beta], Een nieuwe kijk op de fundamenteën van ons leven: werk, school, zorg, overheid en management*, Amsterdam / Antwerpen, 2015
- Martijn Aslander en Silvie Kamphuis, *Hoe bouw je een hunebed?*, Pixie Creations 2018
- Jan Rotmans, *Verandering van tijdperk, Nederland kantelt*, Boxtel 2015
- Ivo Valkenburg, *Spirit in Finance, Laat je licht schijnen in de wereld van geld en materie*, Deventer, 2009
- Marja de Vries, *De Hele Olifant in Beeld, Inzicht in het bestaan en de werking van Universele Wetten en de Gulden Snede*, Deventer, 2007

- Richard Sennett, *The Culture of New Capitalism*, Yale University Press, New Haven / London, 2006.
- Richard Sennett, *De Ambachtsman, de mens als maker*, Amsterdam 2008. Vertaling van: *The Craftsman*.
- Otto Scharmer, *Theorie U, Leiding vanuit de toekomst die zich aandient, open geest, open hart, open wil*, Zeist, 2012 (derde druk). Vertaling van: *Theory U, Leading from the Future as It Emerges*, San Francisco (CA USA), 2009.
- Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, University of Chicago Press, Chicago, 1972. Met een nieuw voorwoord van Mary Catherine Bateson, Chicago, 2000
- Rupert Sheldrake, Ralph Abraham en Terence McKenna, *Trialogen op de rand van het westers denken, Chaos, creativiteit en verbeelding op weg naar een visionaire toekomst*, Utrecht/Antwerpen, 1995. Vertaling van: *Dialogues at the edge of the west*, Santa Fe (New Mexico USA), 1992.
- Rupert Sheldrake en Matthew Fox, *Engelen: energieën in de kosmos*, Kosmos Uitgevers, Utrecht / Antwerpen, 1998. Vertaling van: *The Physics of Angels*, San Francisco, 1997.
- Pim van Lommel, *Eindeloos bewustzijn, een wetenschappelijke visie op de bijna-dood ervaring*, Utrecht, 2012 (achttiende druk).
- Ervin Laszlo, *Worldshift 2012, De synergie van groen ondernemen, nieuwe politiek en hoger bewustzijn*, Deventer, 2010. Vertaling van: *Worldshift 2012: Making Green Business, New Politics & Higher Consciousness Work Together*, Rochester (Vermont USA), 2009.
- Lynne McTaggart, *Het Veld, De zoektocht naar de geheime kracht van het universum*, Deventer, 2011 (achtste druk). Vertaling van: *The Field – The Quest for the Secret Force of the Universe*, New York, 2001.
- Lynne McTaggart, *De Verbinding, Word je bewust van het veld waarin je leeft*, Utrecht, 2011, Vertaling van: *The Bond – Connecting through the Space Between Us*, 2011, New York.

- Baird T. Spalding, *De Meesters van het Verre Oosten*, Deventer, 2011 (vierde druk). Vertaling van: *Life and Teachings of the Masters of the Far East*, oorspronkelijke uitgever: De Vorss & Co. – USA, 1982 (of eerder).
- Arne Naes, *Life's philosophy, reason and feeling in a deeper world*, Athens (Georgia USA), 2008.
- Arne Naes, *The Ecology of Wisdom, Writings by Arne Naes*, (edited by Alan Drengson and Bill Devall), Berkely (CA USA), 2008.
- Don Ihde, *Postphenomenology. Essays in the Postmodern Context*, North Western University Press, Evanston (Illinois USA) 1995
- Joke Hermes, *Stil de tijd, Pleidooi voor een langzame toekomst*, Amsterdam, 2014 (23^e druk)
- Joke Hermes, *Kairos, Een nieuwe bevlogenheid*, Amsterdam / Antwerpen, 2015 (7^e druk)
- Barbara Hand Clow, *Het Peiadisch Plan, Een nieuwe kosmologie voor het Tijdperk van het Licht*, Tiel, 1999. Nederlandse vertaling van: *The Pleiadian Agenda, A New Cosmology for the Age of Light*, Santa Fe (NM, USA) 1995
-